

Wolfgang Leonhard

Sovjet i omvandling 1952-1956

Wolfgang Leonard (1921— 2014) var en oppositionell tysk kommunist, som växte upp i Sovjetunionen och tillhörde ledningen i DDR (Östtyskland), tills han 1949 bröt med stalinismen (han brukade kallas DDR:s förste dissident).¹ Han fortsatte att utifrån ett marxistiskt vänsterperspektiv bevaka och skriva kunnigt och initierat om utvecklingen i Sovjet och Östeuropa,

Wolfgang Leonhard

Nedan återges 4 kapitel ur hans bok *Det nya Sovjet* (1962). Dessa handlar om perioden från det sovjetiska kommunistpartiets 19:e kongress i oktober 1952 till 20:e partikongressen 1956, då Chrusjtjov bl a höll sitt ”hemliga tal”, där han gick till hårt angrepp på Stalin.

Resten av boken skildrar utvecklingen fram till slutet av 1961 (t o m 22:a partikongressen), då Chrusjtjovs makt nådde sin kulmen (se [Det nya Sovjet 1956-1961](#)). Tre år senare blev Chrusjtjov själv avsatt (efter Kuba-krisen och bakslag för hans jordbrukspolitik).

Kort efter 19:e kongressen började det stå klart att Stalin förberedde en ny omfattande utrensning. Det började med den s k Läkarkomplotten, där ett antal läkare (de flesta judar) anklagades för att ha planerat mörda Stalin och andra sovjetledare, och ganska snart drogs allt bredare grupper in i det hela.

Men när Stalin dog i mars 1953 stoppades denna affär och en rad förändringar av politiken påbörjades. Detta under fraktionsstrider i partitoppen, ur vilka Chrusjtjov slutligen avgick med segern sommaren 1957.

Efter Sovjetunionens sammanbrott har det kommit fram många nya uppgifter om vad som skedde bakom kulisserna, men Leonhards redogörelse håller ändå måttet. För den som vill veta och förstå vad som hände efter Stalins död tillhandahåller den en mängd väsentlig information.

Undertecknad har tillagt uppgifter i noter och avslutande lästips. Jag har också ändrat stavningen av namn till den som är bruklig hos oss.

Martin F

¹ Han redogör själv utförligt för sitt politiska liv i [Revolutionens barn](#). Se även [Anmärkningar om Stalin](#), av Frank Maerten, som är en bokrecension, men som även innehåller en del biografiska uppgifter om Leonhard.

Innehåll

Stalins död — vändpunkten	1
Stalinsystemets utveckling	2
Stalins sista skrift	4
19:e partikongressen.....	6
Ändringarna i partiledningen.....	8
Kursen skärps	8
Kremlläkarnas ”sammansvärjning”.....	10
Stalins sista utrensning	11
Stalins död	12
Stalins arvingar.....	15
Sovjetledningens reorganisation	18
Den tysta avstaliniseringen.....	20
Kremlläkarnas rehabilitering.....	20
Rättssäkerhet och kollektiv ledning	21
Likvideringen av likvidatorerna i Georgien	22
Berijas fall	23
Följderna av Berijas fall	26
”Tövädret” inom litteraturen	27
Den nya kursen inom den ekonomiska politiken	30
Den nya kursens svårigheter	33
Dragkampen på sommaren 1954.....	34
Uppgivandet av den nya kursen	36
Malenkovs tillbakaträdande	37
Bulganins reorganisation av statsledningen	39
Moderniseringen av den ekonomiska ledningen.....	40
Sovjetledarnas resa till Belgrad.....	42
Belgraddeklarationen och Chrusjtjovs besök i Sofia	45
Plenarmötet i juli 1955	45
Förändringarna i partiledningen	48
Molotovs självkritik	49
Förberedelserna till 20:e partikongressen	50
Sovjetunionen i februari 1956	52
Den 20:e partikongressen.....	53
Kritiken mot Stalin	54
Tesen om ”olika vägar till socialismen”.....	55
Samexistensens ideologiska grundval	57
Revisionen av partihistorien.....	58
Rehabiliteringen av tidigare ”folkfiender”	60
”Tillbaka till leninismen”	61
Stat, rättsväsen, nationalitetspolitik.....	64
De ekonomiska riktlinjerna	65
Fackföreningar och socialpolitik.....	67
Undervisning, vetenskap och kulturpolitik	69
Problemet med ”den unga generationen”	70
Interna partiproblem.....	73
Östblocket och den internationella kommunismen	74
Den nya sovjetiska ledningen.....	77
Den nya CK-byrån för RFSSR.....	79
20:e partikongressens betydelse	80
Chrusjtjovs hemliga tal.....	81

”Jezjovstjanan”	83
Stalin under kriget	85
Efterkrigstidens ”affärer”	85
Stalins medarbetare	89
Hur kunde detta hända?	90
Reaktionen bland de delegerade.....	91
Varför hölls talet?	91
Spridningen av det hemliga talet i Sovjet.....	93
Den nya generallinjen.....	94
Lästips	96

Stalins död — vändpunkten

Strax efter klockan sex på morgonen onsdagen den 4 mars 1953 avbröt Moskvas radio utan förklaring sina utsändningar. Klockan 0630 kom hallåmannen röst tillbaka — med ett meddelande från centralkommittén och ministerrådet om Stalins sjukdom. Därefter upplästes läkarbulletinen: Natten mellan den 1 och 2 mars — alltså mer än 60 timmar tidigare — hade Stalin drabbats av ett slaganfall, som förlamat livsviktiga centra i hjärnan. Stalin var medvetslös; höger arm och höger ben var förlamade, han hade mist talförmågan, hjärt- och andningsverksamheten var störda.

I parti- och statsledningens förklaring hette det två gånger, att Stalin ”tills vidare” skulle vara förhindrad att sköta sitt arbete i staten och partiet. Partimedlemmarna och den sovjetryska befolkningen uppmanades att visa den största enighet, endräkt, ståndaktighet och vaksamhet. Genom senare berättelser har det blivit känt, att befolkningen redan uppfattade parti- och statsledningens första tillkännagivande som ett dödsbud. Meddelandet upprepades varje halvtimme. Klockan 1500 avbröt Moskvas radio sitt program utan anledning och utsändningarna återupptogs först kl. 1518 med allvarlig musik.

Torsdagen den 5 mars 1953 klockan 04 35 upplästes nästa läkarbulletin i Moskvas radio. Under nattens lopp hade Stalins hälsotillstånd ytterligare försämrats. I Pravdas ledarartikel för den 5 mars ”Partiets och folkets stora enhet” nämndes utom Lenin och Stalin endast en sovjetledare — Malenkov. Klockan 18 30 offentliggjorde Moskva den tredje läkarbulletinen, som talade om akuta störningar av hjärtkärllssystemet och allvarlig andnöd; Stalins tillstånd var ytterst allvarligt.

Fredag morgon den 6 mars inledde Moskvas radio sina utsändningar med trumvirvlar. Sedan spelades den sovjetiska nationalhymnen. Efter en paus på några sekunder uppläste hallåmannen ett långt officiellt meddelande, som började med följande meningar:

”Från Sovjetunionens kommunistiska partis centralkommitté, från Sovjetunionens ministerråd och från presidiet för Sovjetunionens Högsta sovjet.

Till alla medlemmar av partiet.

Till alla arbetande människor i Sovjetunionen.

Kära kamrater och vänner!

Sovjetunionens kommunistiska partis centralkommitté, ministerrådet och Högsta sovjets presidium tillkännager med stor smärta för partiet och alla arbetande människor i Sovjetunionen, att ordföranden för Sovjetunionens ministerråd och sekreteraren för det kommunistiska partiets centralkommitté, Josef Vissarionovitj Stalin, efter en allvarlig sjukdom insomnat den 5 mars 1953 klockan 2150.

Lenins vapenbroder och den geniale fortsättaren av hans sak, kommunistpartiets och sovjetfolkets vise ledare och lärare, Josef Vissarionovitj Stalins hjärta har upphört att slå.”

Om vi kan tro den officiella kommunikén, har alltså Stalin dött den 5 mars klockan 21 50. Både meddelandets form och tidpunkten för dess offentliggörande ställer många frågor. Varför kom meddelandet om Stalins sjukdom så sent? Han skall ha drabbats av slaganfallet natten mellan den 1 och 2 mars, men först på morgonen den 4 mars underrättades allmänheten. Ännu egendomligare är det fel i den första läkarbulletinen, som dr Felix Heni (Osteuropa nr 4, 1953) har pekat på. I skildringen av sjukdomens symptom nämnes medvetslösheten före förlusten av talförmågan: man kan emellertid inte kontrollera talförmågan hos en medvetslös. Enligt dr Heni kan man förmoda, att denna punkt tillfogats senare för att utesluta varje tvivel om att patienten efter slaganfallet inte hade varit i stånd att göra sig förstådd hos sin omgivning. Slutligen är det avbrytandet av radioutsändningen på eftermiddagen den 4 mars. Det är möjligt, att Stalins död inträffade tidigare än vad som officiellt meddelats och att

den efterstalinistiska ledningen önskade vinna tid för att ordna de problem, som var förbundna med arvföljden.

Efter det officiella dödsbudet den 6 mars 1953 följde de vidare förhållningsreglerna med förbluffande hastighet; redan en timme senare offentliggjordes sammansättningen av kommittén för Stalins begravning. Dess ledare var Nikita Chrusjtjov. Klockan 1400 placerades Stalins bår i fackföreningshuset i Moskva; klockan 2130 offentliggjorde Moskvans radio ett gemensamt beslut från centralkommittén, ministerrådet och Högsta sovjets presidium om vittgående personförändringar i stats- och partiledningen. Det var partiets och regeringens viktigaste uppgift att säkra en friktionsfri ledning av landet, hette det i motiveringen. Detta krävde ”största enighet hos ledningen” och ”ett förhindrande av varje form av förvirring och panik”. Ordet panik väckte uppmärksamhet. För första gången sedan den 3 juli 1941 användes detta ord i en officiell sovjetisk deklARATION. Någon anledning till detta syntes inte föreligga. Det framgår av berättelser, att befolkningen tog meddelandet om Stalins död med lugn och icke visade minsta tecken till panik. Ledningens förmaning gällde förmodligen mer den härskande samhällsgruppen än befolkningen.

I verkligheten inträffade Stalins död under ett av de mest spännande och nervpirrande stadierna av den sovjetiska utvecklingen, vid en tidpunkt, då det rådde skarpa motsättningar inom den härskande klassen och mitt under en jättelik utrensningsskampanj och en våg av arresteringar, som hade börjat fem månader tidigare, i oktober 1952.²

Stalinsystemets utveckling

Stalins envålds- och terrorsystem med dess jättelika tvångsarbetsläger, dess ultracentraliserade ekonomiska ledning, fackföreningarnas fullständiga rättslöshet och reglementeringen av konst och litteratur uppstod i slutet av tjugotalet och hade i slutet av trettioalet utvecklat sig till grym perfektionism. Men samtidigt fullbordades landets industrialisering; Sovjet förvandlades till en modern industristat. Antalet arbetare och funktionärer steg från 10,8 miljoner 1928 till 47,9 1955, antalet tekniska specialister med universitetsutbildning från 233 000 till 2,2 miljoner.

Den snabba industrialiseringen i ett så efterblivet land som Sovjetunionen hade endast varit möjlig med hjälp av en strängt centraliserad ekonomisk ledning. Men övercentraliseringen visade sig vara ett hinder för ekonomins vidare utveckling. Den alltför stora byråkratiska apparaten lade beslag på värdefull arbetskraft, som behövdes i produktionen; ett virrvarr av onödiga direktiv och betungande föreskrifter kvävde varje skapande initiativ och förlamade arbetsglädjen hos den fackutbildade arbetskraft, som hade utbildats under tiden. Den tungt arbetande apparaten var inte längre i stånd att utnyttja landets snabbt stigande ekonomiska kraft och använda den på ett nyttbringande sätt. Det ekonomiska livet behövde ny stimulans.

Industrins forcerade uppbyggnad krävde stora nya arbetsstyrkor, som huvudsakligen stampades fram bland bönderna och tvingades in i de nya fabriker. För att hålla deras lönekrav nere, gjordes fackföreningarna maktlösa och arbetarna rättslösa. De sovjetiska arbetarnas rättslöshet och underutvecklade ställning råkade snart i strid med den moderna produktionens behov. Jättelika tvångsarbetsläger inrättades dels som ett medel för det politiska undertryckandet dels för uppodling av nya landområden. Men ju mer industrialiseringen fortskred desto tydligare visade det sig, att slavarbetet ej var lönande.

Tvångsregimen inom lantbruket fick i alla fall ödesdigra verkningar. Stalin hade genomdrivit kollektiviseringen med brutal makt. Därigenom hade han möjliggjort den moderna stordriften men undergrävt böndernas tillit och arbetsglädje. Alla statliga tvångsmedel, som Stalin senare tog till, ökade endast den improduktiva kontrollapparaten, förstärkte pressen på bönderna och

² Se även Chrusjtjovs redogörelse i avsnittet ”Stalins död” i [Stalins sista år](#).

medförde nedgång i arbetsproduktiviteten.

Liksom inom ekonomin så kvävdes också varje skapande initiativ på det politiska och kulturella området av det centralistisk-byråkratiska tvångssystemet. Den revolutionära ideologin från 1917 kom mer och mer i strid med de av Stalinledningen fullbordade fakta och anpassades efter de nya förhållandena men väckte endast ringa begeistring.

Vetenskap och konst som under revolutionen hade blomstrat upp med oanad kraft, vissnade i händerna på en ledning, som uteslutande brukade dem som propaganda för att kontrollera hela samhällssystemet. Den förlamande fruktan, som utgick från det stalinistiska systemet, speciellt under den stora utrensningen från 1936 till 1938, var förvisso en garanti för diktaturens säkerhet men ingen stimulans för de stora ansträngningar, som oupphörligt krävdes av folket. Regimen behövde ersättning för den revolutionära eggelse som hade gått förlorad och därför igångsatte den i mitten av trettioalet en propagandakampanj för sovjetpatriotismen, som under fyrtioalet förvandlades till storrysk chauvinism. Men också detta visade sig vara ett tveeggat svärd. Lika nyttig som den var för stalinregimen under kriget lika skadlig och farlig var den efter 1945. De administrativa politiska och kulturella förhållningsreglerna mot de icke-ryska nationaliteterna skärpte de nationella motsättningarna. Stalin försökte möta dem med en kampanj mot ”den borgerliga nationalismen” men detta förvärrade endast situationen.

Under den första perioden, från omkring mitten av tjugutalet till mitten av trettioalet var Stalin ledaren och representanten för den samlade sovjetbyråkratin. Hans terrorapparat var riktad mot partifientliga oppositionsgrupper som trotskisterna, zinovjevanhängarna, bucharinanhängarna, mot påstådda och existerande ”nationella avvikelser”, mot kulaker och bönder, som betecknades som kulaker, mot överlevande inom den borgerliga intelligentian. Den nya sovjetiska överklassen märkte dock till att börja med förhållandevis litet av terrorn.

Detta förändrades under trettioalet. Då representanterna för överklassen samlades till 17:e partikongressen, ”segerens partikongress”, anade endast få, att de flesta av dem några år senare skulle höra till de besegrade. Vid denna tidpunkt började Stalin med statssäkerhetstjänsten hjälp att bygga upp sin enväldaregim. Han ersatte partiets diktatur med sin egen personliga diktatur. Dock lyckades han inte ens med sina stora utrensningar 1936-38 stoppa den differenteringsprocess inom överklassen, som hade börjat under den industriella utvecklingen.

Vid avslutandet av kollektiviseringen och den första femårsplanen hade den nya härskande samhällsgruppen vuxit betydligt både siffermässigt och i kunnighet, makt och privilegier och med den fortlöpande industrialiseringen blev den starkare för varje år men också mer olikartad. Dess enskilda delar — ekonomi, parti, stat, armé, säkerhetstjänst — hade olika, delvis motstridande uppgifter. Den logiska följderna av detta var olikartade, ja motstridande intressen. Inom den ekonomiska byråkratin, bland affärlivets ”managers”, teknokrater, fabriksdirektörer och bland de statsfunktionärer, som samarbetade med dem, säkert också bland arméns officerare, ökades ständigt önskan om lugn och säkerhet, normala livs- och arbetsvillkor, större självständighet, frigörelse från politiska kampanjer och polisens spionage. Dessa tendenser var farliga för två av systemets pelare: för partiapparaten och statssäkerhetstjänsten. Partiapparaten kan endast motivera sitt existensberättigande och sitt krav på den ledandeden ledande ställningen i staten genom oavslåtliga politiska kampanjer, statssäkerhetstjänsten endast genom att uppspara och bekämpa ”fiender”, genom vaksamhetskampanjer och utrensningar.

De motstridande tendenserna uppvägs under en längre tid varandra och detta gav Stalin tillfälle att manövrera med överklassens olika element och uppträda i rollen som högste skiljedomare. Han understödde än den ena och än den andra gruppen och spelade ut dem mot varandra.

Efter det andra världskriget var dock denna krafternas jämvikt i mycket hög grad rubbad.

Under kriget hade partiet trängts tillbaka. Arméns officerskår och de ekonomiska ledarna hade i hög grad stärkt sin ställning. Zjdanovkursen, den s k Zjdanovtsjina under perioden 1946 till 1948, var Stalins första försök att återupprätta partiets överhöghet. Men inte ens det hårdaste politiska tryck under dessa år kunde avlägsna orsakerna till de inre motsättningarna. De bröt fram på nytt, då Sjdanov dog 1948.

I början av 50-talet hade situationen tillspetsats i så hög grad, att Stalin beslöt sig för att genomföra en ny utrensning, som både skulle befästa systemet som helhet och försvaga de ekonomiska ledarkrafterna, som strävade efter lugn och säkerhet, samt styrka partiet och stats säkerhetstjänsten, d. v. s. de aktivistiska krafterna.

Den sista hektiska perioden av Stalins epok inleddes med två händelser; publicerandet av ett verk av Stalin om ekonomiska problem och 19:e partikongressen.

Stalins sista skrift

19:e partikongressen skulle öppnas den 5 oktober 1952. Den 3 och 4 oktober överraskade Pravda med att utkomma med ett starkt ökat sidantal.

Tidningen innehöll en avhandling av Stalin på omkring 25 000 ord om ”Ekonomiska problem för socialismen i Sovjetunionen”.

Den officiella anledningen till denna skrift var förberedandet av en ny lärobok i ”Politisk ekonomi”. Det hade arbetats på denna lärobok i mer än femton år. Stalins sista skrift skulle utgöra avslutning på den mångåriga diskussionen om läroboken och därmed om grundprinciperna för nationalekonomin och ge auktoritativa anvisningar för Sovjetunionens framtida politik.

I sin sista skrift gick Stalin uttryckligen in för erkännandet av de ekonomiska lagarna. Han tillbakavisade uppfattningarna hos de funktionärer som menade, att man i socialismen kunde upphäva eller förändra ekonomiska lagar och skapa nya lagar. De ekonomiska lagarna är objektiva lagar, som avspeglar lagbundenheten i livets processer och som fullbordas oavhängigt av människans vilja. Man kunde kanske inskränka den ena eller den andra lagens verkningsområde och förhindra vissa verkningar men själva lagarna kunde man ej upphäva eller förvandla.

Stalin vände sig mot de funktionärer, som trodde, att ”Sovjetstaten mäktar allt” och inte låter sig hejdas av något. Den praktisk-politiska betydelsen av Stalins utförligt utarbetade teser var uppenbarligen att varna de ledande krafterna i Sovjets ekonomiska byråkrati för övermod och att sätta dem på plats. Den andra avgörande punkten i avhandlingen var Stalins direktiv för övergången till kommunismen i Sovjetunionen.

Enligt sovjetideologin försiggår utvecklingen efter det kommunistiska partiets maktövertagande i två faser. I början av den första fasen, införandet av socialismen, berövar man jordägarna och kapitalisterna makten. De stora jordegendomarna fördelas, industrin nationaliseras. Därefter sammanförs de privata bondgårdarna till kollektivjordbruk. Den privata handeln övertas av staten eller de av staten ledda andelsföretagen och hela ekonomin underställs en planhushållningskommissions centrala ledning. Det existerar dock fortfarande två egendomsformer: den statliga egendomen och kollektivdriftens gemensamma egendom. Skillnaderna mellan stad och land och mellan intellektuellt och kroppsligt arbete är ännu icke övervunna. Också staten fortsätter att existera. Producenterna mottar betalning för sin arbetsprestation. Enligt officiell sovjetisk uppfattning hade denna första fas fullbordats i slutet av 1936. Sedan 1937 befinner sig Sovjetunionen i ”perioden för den gradvisa övergången till kommunismen”, d. v. s. i den andra, högre fasen. Under denna skall de två bestående sidordnade egendomsformerna — den statliga och den kollektiva egendomsformen — sammanmältas till en. Skillnaderna mellan stad och land, mellan intellektuellt och kroppsarbete skall

övervinnas. Staten kommer helt säkert att fortsätta att existera — först efter kommunismens seger i hela världen kan staten fullständigt försvinna — men dess funktioner förändras. Det viktigaste kännetecknet på denna högre fas är fördelningen av konsumtionsvaror utan betalning. Producenterna avlönas icke längre efter prestation utan efter behov.

Under tiden efter 1937 diskuterar man i Sovjetunionen vilka åtgärder som skall vidtas för övergången till kommunismen. I sin sista skrift tog Stalin ställning till detta. Den sidoordnade existensen av två egendomsformer skulle övervinnas på så sätt, att de kollektiva verksamheterna ”lyfts upp till den allmänna folkegendomens nivå”. Det betydde faktiskt utrotandet av de sista resterna av andelsföretagen och de kollektiva verksamheternas fullständiga inordnande under den ultracentralistiska stats- och ekonomiledningen. Handeln skall ersättas av ”ett system av produktionsbyte”; ett centrum — Stalin talar till och med om en ”centralmyndighet” — skall kontrollera och fördela landets samtliga produkter. Detta, krävde Stalin, skulle genomföras utan dröjsmål och utan tvekan.

Dessutom förklarade Stalin — för övrigt i strid med sina egna definitioner 1937 — att under kommunismen skulle icke all skillnad mellan stad och land och mellan intellektuellt och kroppsarbete försvinna, utan endast de väsentliga skillnaderna. Oväsentliga skillnader skulle också bli bestående under kommunismen, eftersom arbetsvillkoren är olika i stad och på land och ”eftersom arbetsvillkoren för fabriksledningen icke är desamma som för arbetarna”.

Stalin kom icke in på fördelningen av produkterna utan betalning. Han förklarade, att arbetsdagen skulle förkortas till sex och senare till fem timmar, bostadsförhållandena förbättras och reallönen höjas till minst det dubbla. Man skulle eftersträva en allsidig utveckling av människornas kroppsliga och andliga anlag, för detta syfte var det nödvändigt att införa den allmänna obligatoriska polytekniska undervisningen. Också i framtiden skulle tillverkningen av produktionsmedel ha företräde framför produktionen av konsumtionsvaror.

Den stalinistiska politiken — företrädesrätt för den tunga industrien, statsegendomens företräde framför kollektivekonomisk-andelsmässig egendom, ledning av den samlade ekonomin genom ett jättelikt centralt statsmaskineri — skulle alltså fortsättas konsekvent.

Stalins skrift ”Ekonomiska problem för socialismen i Sovjetunionen”³ visade sig få utomordentlig betydelse för den inrepolitiska utvecklingen under tiden oktober 1952 till mars 1953. Avhandlingens huvudavsnitt hade avslutats redan den februari 1952, alltså mer än åtta månader före publicerandet. Senare tillfogade Stalin tre artiklar: ”Svar till Notkin” den 21 april, ”Svar till Jarosjenko” den 22 maj 1952 och ”Svar till Sanna och Wenzjer” den 28 september 1952. Efter vad som framgick av dessa svar hade partiet uppdragit åt framstående ideologer och ekonomer att utarbeta självständiga avhandlingar om bestämda ämnen som förberedelse för den nya partiofficiella läroboken i politisk ekonomi. Dessa förarbeten hade nu tillställts Stalin. De publicerades ej men i sina svar citerade Stalin åtskilliga avsnitt av dem. De nämnda partiideologerna och ekonomerna hade uppenbarligen givit uttryck åt en rad åsikter, som Stalin (med rätta från sin synpunkt sett) måste betrakta som ytterst farliga. Den sovjetiske nationalekonomen Leonid Jarosjenko hade gått så långt, att han i en skrivelse till centralkommittén kritiserade den av Stalin proklamerade ”ekonomiska grundlagen för socialismen — maximalt tillfredsställande av hela samhällets ständigt växande kulturella och materiella behov genom oavbruten ökning och ständigt fullkomnande av den socialistiska produktionen på basis av den högt utvecklade tekniken.” Jarosjenko hyste den åsikten, att socialismens politiska ekonomi inte skulle sysselsätta sig med produktionsförhållanden och ekonomiska förbindelser utan med ”produktionskrafternas rationella organisation”. Han föreslog till och med en ny definition av begreppet kommunism: ”Produktionskrafternas högsta vetenskapliga form i den samhälleliga produktionen.” Uppenbarligen representerade Jarosjenko framstående ekonomikretsars intressen, för vilka propagandistiska ideologiska

³ Stalin: [Socialismens ekonomiska problem i SSRU](#)

förklaringar var mindre viktiga än ekonomins modernisering och rationalisering.

Också andra ekonomer, som dittills hade haft ledningens högsta förtroende, kom med kätterska synpunkter. Som det framgick av Stalins svar hade de föreslagit, att den tunga industrins prioritet skulle avskaffas. Sanna och Wenzjer ville upplösa maskin-traktorstationerna — ett av Stalins älsklingsprojekt — och sälja jordbruksmaskinerna till kollektiv-jordbruken.

Stalin tillbakavisade skarpt dessa kätterska åsikter. Han hade blivit på det klara med, hur farlig situationen var. När till och med funktionärer i hans närmaste omgivning, tränade partiideologer och ekonomer, hyste detta slags reformtankar, hur skulle det då inte se ut inom andra kretsar av den härskande klassen. Enligt Chrusjtjovs hemliga tal på 20:e partikongressen hade Stalin den gången sagt till medlemmarna av politbyrån: ”Ni är blinda som kattungar. Vad skall Ni göra utan mig? Landet kommer att gå under, därför att Ni inte kan känna igen era fiender!” Stalin kände igen sina fiender i rätt tid. Han nöjde sig inte med ideologiska svar till Notkin, Jarosjenko, Sanina och Wenzjer utan beslutade också att ”tämja huvudmännen”, de ekonomiska kretsar, som strävade efter lugn, säkerhet och självständighet, och att återställa partiets ledande roll. Med detta syfte inför ögonen inkallade han 19:e parti-kongressen.

Stalin hade valt en bra tidpunkt för publicerandet av sin skrift. Han föregrep partikongressens beslut. De andra sovjetledarna kunde endast repetera Stalins teser och önska honom lycka till med detta ”geniala arbete”.

19:e partikongressen

19:e partikongressen, den sista partikongressen under Stalins epok, hölls i Kreml från den 5 till den 14 oktober 1952. Det hade gått mer än tretton år sedan 18:e partikongressen i mars 1939. I kongressen deltog 1 192 delegerade med rösträtt och 167 med rådgivande röster. De representerade 6 013 253 partimedlemmar och 868 886 kandidater. Partikongressen präglades av en allmän skärpning av den politiska kursen. Molotov talade i sitt öppningstal om ”krigsanstiftare” och förmanade sovjetmänniskorna att ”icke en enda minut glömma den nödvändiga vaksamheten”.

Georgij Malenkov föredrog centralkommitténs berättelse.⁴ Han vände sig mot de ”stämningar av självtilräcklighet” och ”bekymmerslöshet”, som utbreddes i partiapparaten. Vaksamheten hade blivit sämre, dåsigheten gjorde sig märkbar och det förekommer till och med, sade han, att ”parti- och statshemligheter prisges”. Funktionärerna var överväldigade av de ekonomiska resultaten och ”börjar glömma, att den kapitalistiska inringningen ständigt är ett faktum och att Sovjetunionens fiender envist strävar efter att sända sina agenter över till oss för att utnyttja de labila elementen i sovjetekonomin för sina smutsiga syften”. Det måste föras en seg kamp mot brister och sjukliga företeelser. Centralkommittén måste hållas underrättad om alla skadliga händelser utan hänsyn till person. Partikontrollen och det ideologiska arbetet måste förstärkas väsentligt, ty ”där omsorgen om ideologin slappnar, bildas en gynnsam jordmån för aktiveringen av fientliga inställningar och åskådningar”.

Icke mindre intressant var följande hotfulla mening i Malenkovs tal: ”Ledningens visdom består just i att kunna känna igen en fara i födelseögonblicket och icke ge den möjlighet att växa till en hotande styrka.”

Efter Malenkovs rapport framlade dåvarande ledaren för den statliga planeringskommissionen, Maxim Saburov, direktiven för femårsplanen 1951-55.

Mycket viktigare än dessa tal var det faktum, att femårsplanen för 1951-55 offentliggjorts

⁴ Här är den kompletta rapporten: [SUKP\(b\):s Centralkommittés verksamhetsberättelse vid 19:e partikongressen](#)

först i slutet av 1952, dvs. två år efter dess start. En funktionär, som fram till 1957 arbetade på en ledande position inom östblockets planeringsorgan, har berättat, att det rådde betydande motsättningar om den femte femårsplanen. Redan 1951 framgick det av många meddelanden och av kritiken mot de högsta statsfunktionärerna, att den storslagna femårsplanen rymde betydande brister. Planens mål var uppenbarligen alltför högt satta. Det visade sig att man hade konsumerat de dittills befintliga reserverna — krigsmateriel, som kunde användas till fredliga ändamål, förkrigslager av material till produktionen av konsumtionsvaror, lätt skadade maskiner och fabriksanläggningar, som hade kunnat repareras snabbare än man först antagit, o. s. v. Dessutom visade det sig, att den framtida industriella utvecklingen krävde större investeringar än man ursprungligen hade räknat med. Demon-teringen av fabriker i de ockuperade länderna var avslutad och utbytet (krigsskadeersättningar och tvångsexport) från den löpande produktionen i de länder, som Sovjetunionen behärskade måste skäras ned, då dessa stater själva hade stora svårigheter. Krigsfångarna och de deporterade blev så småningom frigivna. Kina behövde i hög grad hjälp och denna måste lämnas av både Sovjetunionen och de östeuropeiska länderna.

Dessa och en rad andra problem ställde sovjetledningen inför alternativet att antingen medge att den hade satt planens mål för högt och revidera dem eller dölja planens svagheter med ideologiska kampanjer och kräva nya ansträngningar för att uppnå de alltför högt satta målen. Den plan som lades fram på 19:e partikongressen, visade, att Stalin hade bestämt sig för det sistnämnda alternativet. Det betydde skärpning av den politiska kursen och kamp mot de ekonomiska kretsar som gått in för mer realistiska mål för planen.

De övriga sovjetledarna talade på 19:e partikongressen om detaljområden inom den sovjetiska politiken, Berija om nationalitetspolitiken, Bulganin om krigsekonomin, Mikojan om konsumtionsvaruindustrin, Suslov om ideologiska frågor, Kosygin om den lätta industrin, marskalk Vasilevskij om armén.

Slutligen tog Stalin till orda. Just han, som 1924 hade startat sin karriär med tesen om ”socialism i ett land” gick nu i sitt sista mycket korta tal in för samarbete med de kommunistiska partierna i utlandet. Det sovjetiska partiet behövde alltid de utländska partiernas stöd och måste å sin sida stödja dem i deras befrielsekamp. Stalin appellerade till de kommunistiska partierna i utlandet att höja den borgerligt-demokratiska frihetens och den nationella oavhängighetens banér och föra dem framför sig för att samla folkets majoritet omkring sig.

Stalin håller tal på 1952 års partikongress

Näst efter Malenkovs rapport och Stalins sista tal var det framför allt de av Nikita Chrusjtjov föreslagna ändringarna i partistadgan, som hade speciell betydelse. Ändringarna gick ut på en hårdare centralisering och en strängare kontroll av de lägre organen. Centralkommitténs plenarmöten skulle icke längre hållas var fjärde månad utan endast var sjätte. Den centrala kontrollkommissionen, partiets högsta kontrollinstans, fick bemyndigande att insätta s. k. oavhängiga befullmäktigade i samtliga partiorganisationer. Till medlemmarnas fyra partiplikter fogades ytterligare nio. Medlemmarna fick anvisning om att rapportera till de ledande partiorganen om brister i arbetet ”utan hänsyn till personen”, utöva ”politisk vaksamhet och tänka på att kommunisternas vaksamhet är nödvändig inom alla upptänkliga arbetsområden och i vilken situation som helst. ”Nästan alla talare, speciellt Malenkov och Berija, framhöll särskilt plikten till vaksamhet. Detta var mer än en partiorganisatorisk förhållningsorder — det var förebudet till en ny utrensningsskampanj.

Vidare beslöt partikongressen att ändra partiets namn. Intill dess hette partiet officiellt ”Sovjetunionens kommunistiska parti (Bolsjevik)”. Tillägget ”Bolsjevik” ströks — påminnelsen om Lenins parti hade blivit alltför obekvämt. 19:e partikongressen upplöste organisationsbyrån, som hade bestått sedan 1919 och överförde dess funktioner till centralkommitténs sekretariat. Politbyrån döptes om till ”partipresidium”, eftersom denna beteckning ansågs svara bättre mot dess funktioner.

Ändringarna i partiledningen

Den 16 oktober, dagen efter partikongressens avslutning, höll den nyvalda centralkommittén ett plenarmöte, på vilket beslut fattades om vittgående personförändringar inom partiets mest betydande ledarorgan. Partipresidiet (den förutvarande politbyrån), som intill 19:e partikongressen hade bestått av 11 medlemmar (Stalin, Malenkov, Berija, Molotov, Vorosjilov, Kaganovitj, Chrusjtjov, Bulganin, Andrejev, Mikojan och Kosygin) ombildades till ett tungt arbetande organ med 25 medlemmar. Antalet kandidater till partipresidiet ökades till elva.

CK-sekretariatet, som före partikongressen endast bestod av Stalin, Malenkov, Chrusjtjov och Suslov, utvidgades till tio medlemmar. Detta tydde på att partiets gamla elit skulle utrensas. Stalin ville antagligen först och främst utesluta de gamla politbyråmedlemmarna Molotov, Vorosjilov och Mikojan, senare kanske också Berija, Kaganovitj och Bulganin och i deras ställe sätta in nya ledare, som var honom trogna i alla avseenden. Antagligen planerade Stalin redan den gången en stor utrensning, som skulle avlägsna alla de män från partiledningen, som hade visat sig vara opålitliga eller som visste för mycket, för att sedan åter inskränka partipresidiet och CK-sekretariatet till det ursprungliga medlemsantalet. Detta var vid denna tidpunkt endast en förmodan bland sovjetexperter utanför Sovjet men det har sedan bekräftats av Chrusjtjov i hans hemliga tal på 20:e partikongressen. Ett bevis på den kamp som utspelades bakom kulisserna, var utnämningen av en CK-kandidat med retroaktiv verkan, en ditintills enastående företeelse i det bolsjevikiska partiets historia.

Den 30 oktober 1952, två veckor efter partikongressen, offentliggjordes ”till efterrättelse för alla medlemmar av Sovjetunionens kommunistiska parti”, att marskalk Govorov, som under kriget hade stått i mycket nära förbindelse med Zjdanov, hade utsetts till kandidat till centralkommittén. På grund av ”ett fel av rösträkningskommissionen” hade hans namn ej nämnts på 19:e partikongressen.

Kursen skärps

När man ser tillbaka på 19:e partikongressen finner man, att den var den officiella signalen till en ny utrensning. Denna började omedelbart efter kongressen med en ny kampanj för stärkandet av den politiska medvetenheten och partidisciplinen. Formuleringarna i Pravdas och Kommunisters ledare blev oupphörligt skarpare.

Samtidigt härmed försiggick en kampanj mot ”kusin- och klickekonomin” och mot alltför vänskapliga förbindelser i ekonomi-, stats- och partiapparaten. Systematiskt skapades en psykos av ömsesidig misstro.

Det stannade ej vid de skarpa formuleringarna. I november arrangerades Slanskyprocessen i Tjeckoslovakien.⁵ André Marty uteslöts ur den franska partiledningen. I början av december avkunnades de första dödsdomarna över ekonomifunktionärer. En del av de dömda var av judisk härstamning. Kampanjen omfattade nu också de partiorganisationer, som hade förbindelse med ekonomifunktionärerna och som icke hastigt nog anpassade sig till den skärpta kursen.

Osäkerheten växte också inom ledningen. Den 7 november 1952 ändrades ledarnas ordningsföljd. Berija, som ditintills alltid hade nämnts på fjärde plats (efter Stalin, Malenkov och Molotov) föll tillbaka till sjätte plats. Vorosjilov och Bulganin ryckte fram före inrikesministeriets chef.

Vaksamhetskampanjen ingrep också i familjeförhållandena. I mitten av december skrev Pravda: ”Vi kämpar för vaksamhet och sådan krävs också inom familjen. Det är alla berördas omedelbara plikt att hindra varje familjemedlem att begå fel och allvarliga försummelser mot samhället ... För deras handlingar bär de framför allt det moraliska ansvaret inför sovjet-samhället. I många fall kan det också bli tal om ansvar inför lagen. Ingen får glömma detta.” (Pravda den 15 december 1952.) Genom ”Fedosejevaffären” i slutet av december 1952 överfördes vaksamhetspsykosen till ledande kretsar inom partiapparaten, särskilt partiets intelligentsia. Professor P. M. Fedosejev, som intill 1949 hade varit medlem av redaktionen för den officiella partitidskriften Bolsjevik, hade den 12 december 1952 i regeringsorganet Izvestija publicerat första delen av en artikel, i vilken han lovprisade Stalins skrift ”Socialismens ekonomiska problem i Sovjetunionen”.⁶ Artikelns andra del (”Den objektiva karaktären hos ekonomins utvecklingslagar”) kom egendomligt nog först den 21 december. Tre dagar senare följde till allmän förvåning en skarp kritik mot Fedosejev i Pravda.

Författaren till denna kritik var CK-sekreteraren Michail Suslov, som redan tidigare hade uppträtt som fanatiker både i Sovjet och i Komintern. Suslov anklagade partipublicisten och ideologen professor Pjotr Fedosejev för att denne åren 1948 och 1949 hade propagerat för dåvarande politbyråmedlemmen Voznesenskij's uppfattningar. Voznesenskij hade försvunnit sommaren 1949. Suslov citerade nu ett hittills hemlighållet beslut av partiledningen av den 13 juni 1949, av vilket det framgick, att Voznesenskij hade fråntagits alla sina parti- och statsfunktioner i mars 1949. Därmed nämndes för första gången inför offentligheten ”Leningrad-affären”, som icke endast Voznesenskij utan också andra ledande funktionärer inom Lenins partiapparat hade blivit offer för. Affären skulle också komma att spela en viktig roll efter Stalins död.)

Nikolaj Voznesenskij var åren 1948-49 icke bara medlem av politbyrån utan också vice ministerpresident och ordförande i den statliga planeringskommissionen. Han hade tilldelats Stalinpriset för sin 1948 publicerade bok ”Sovjetunionens ekonomi under det stora fosterländska kriget”. Det fanns knappast en parti-, stats- eller ekonomiledare, som inte 1948-49, medan Voznesenskij stod högt i ära, hade propagerat för dennes idéer och åsikter. Det var lätt att anklaga alla de funktionärer, som vid en eller annan tidpunkt hade haft med Voznesenskij

⁵ Om denna, se [Slánský-rättegångens maskineri](#) (som innehåller länkar till flera andra texter), samt [Ny Dag om Slánský-processen](#), som dokumenterar det svenska kommunistpartiets huvudorgan bevakning av den stora rättegången.

⁶ Skriften finns på marxistarkivet, se [Socialismens ekonomiska problem i SSRU](#). Isaac Deutscher kommenterade skriften i artikeln [Stalins sista ord](#). En mer omfattande kritisk granskning av Stalins skrift görs av Max Shachtman i [Stalin om socialismen. Dechiffring av Stalins budskap till ryska partikongressen](#) och av Ernest Mandel i [Ekonomiska problem under övergångsperioden](#) – båda artiklarna skrevs 1952 dvs kort efter publiceringen av Stalins skrift.

att göra.

Efter den 24 december skärptes vaksamhetskampanjen. Ledande sovjetekonomerna angreps offentligt i pressen och tvingades att utöva självkritik. Misstänksamheten växte för varje dag som gick. Tiden var inne för ett nytt dråpslag.

Kremlläkarnas "sammansvärjning"

Den 13 januari 1953 meddelade Pravda under den oskyldiga rubriken "Krönika" på sista spalten på baksidan, att det hade lyckats stats säkerhetstjänsten att uppdaga en sammansvärjning av nio läkare inom Kremls medicinska administration. Läkarna hade redan tidigare mördat en rad av Sovjetunionens högsta funktionärer — däribland den förutvarande politbyråmedlemmen Andrej Zjdanov och den förutvarande chefen för röda arméns politiska huvudadministration, generalöverste Sjtjebakov. Nu hade de, enligt vad man påstod, på uppdrag av den hemliga amerikanska och brittiska underrättelsetjänsten och den judiska organisationen "Joint" planlagt att likvidera ytterligare ett antal ledare i Sovjetunionen, däribland sovjetmarskalkarna Vasilevskij, Govorov, Konjev, armégeneralen Sjtjemenko och amiral Levjtjenko. Kremlläkarna beskylldes för att de "som hemliga folkfiender uppsåtligt hade utsatt sina patienter för skadlig behandling", bevisligen ställt falska diagnoser och bragt sina patienter om livet genom felaktiga behandlingsmetoder. De hade försökt "att undergräva ledande sovjetiska militära ledares hälsotillstånd, likvidera dem och försvaga landets försvar."

Av de nio anklagade Kremlläkarna skulle fem (professorerna Vovsij, B. B. Kogan, Feldman, Grinstein och Etinger) ha haft förbindelse med den internationella, judiska organisationen "Joint". Tre professorer (Vinogradov, M. B. Kogan och Jegorov) hade, efter vad man påstod, i många år varit agenter för den hemliga brittiska underrättelsetjänsten. Majorov var den ende, som icke beskylldes för förbindelser med utlandet. I meddelandet kritiserades stats säkerhetstjänsten för att den "icke i rätt tid hade avslöjat denna organisation av skadedjur". Också hälsovårdsministeriet angreps, för att det hade negligerat "dessa gemena missfosters terroristiska skadedjursarbete". Samma dag publicerades i alla tidningar förberedda kommentarer till denna "sammansvärjning". Pravda karakteriserade Kremlläkarna med skällsord som "omänniskor", "mördarläkare", "ohyra", "föraktfulla missfoster", "giftblandarband", "eländiga legoknektar", "lejda mördare" — och krävde, att den sovjetiska säkerhetstjänstens organ skulle förstärkas ytterligare.

Under många år hade de anklagade åtnjutit obestridd förtroende hos ledningen. Professor Vovsij hade 1947 dekorerats med Leninorden för "heroiska prestationer under kampen om Leningrad". Professor Vinogradov hade till och med tidigare varit Stalinledningen politiskt behjälplig: Vid processen mot gruppen av högerelement och trotskister på våren 1938 hade han fungerat som rättsmedicinsk expert — mot de den gången anklagade Kremlläkarna Pletnjov, Kasakov och Levin. Så sent som den 27 februari 1952 hade Vinogradov dekorerats med Leninorden för "förtjänster på medicinens område". Beslutet om en ny stor utrensning har antagligen träffats efter den 27 februari 1952 och före 19:e partikongressen i oktober 1952, dvs. vid en tidpunkt, då den nya läroboken "Politisk ekonomi" diskuterades i de interna kretsarna inom sovjetledningen och Stalin fick kännedom om Jarosjenkos, Notkins, Saninas och Wenzjers kätterska uppfattningar och därmed blev på det klara med de ekonomiska krafternas hotande krav på lugn och säkerhet.

I den icke-sovjetiska världen har läkaraffärens antisemitiska inslag starkt framhävts. Bland de nio Kremlläkarna var fem (vissa rapporter säger fyra, andra sex eller sju) av judiskt ursprung. Anklagelsen beskyllde dem för förbindelser med den judiska organisationen "Joint". Ett antisemitiskt inslag kan alltså icke bestridas. Men det är endast ett bland de andra momenten, ty bland de arresterade läkarna fanns det också ryssar och ukrainare och både före och efter "läkarsammansvärjningen" riktades kampanjen ingalunda endast mot judar utan också mot betydligt större delar av den sovjetiska befolkningen.

”Kremlläkarnas sammansvärjning” hade uppenbarligen till syfte att med ett slag skärpa utrensningsskampanjen och öka den allmänna fruktan och osäkerheten. Pravdakommentaren den 13 januari vände sig i första hand mot de lager av befolkningen, som ännu icke hade anslutit sig till den allmänna vaksamhetskampanjen. ”Det råder inget tvivel om”, slutade kommentaren hotande, ”att så länge som det existerar godtrogenhet bland oss, kommer det också att finnas skadedjursarbete. För att göra slut på skadedjursarbetet måste det bli ett slut på godtrogenheten i våra led.”

Stalins sista utrensning

Över hela Sovjetunionen började en ohygglig hetskampanj mot en ständigt växande krets av personer i tidningar, tidskrifter och radioutsändningar, på massmöten och konferenser, inom partiets, fackföreningarnas och ungdomens organisationer, på vetenskapliga, ekonomiska och medicinska konferenser. Om och om igen ställdes ”bristande vaksamhet” och ”slöhet” vid skampålen.

Den 20 januari, en vecka efter läkaraffärens ”avslöjande”, tilldelades den kvinnliga läkaren Lidija Timasjuk Leninorden av Högsta sovjets presidium för ”det bistånd hon hade givit regeringen vid avslöjandet av mördarläkarna”. Angiveriet framställdes åter officiellt som något positivt och efterföljansvärt.

Analogin med 1937, den första, stora utrensningens höjdpunkt, blev ständigt tydligare. Skräckväldets dåvarande metoder efterapades in i minsta detalj. Precis som då offentliggjorde Pravda arresteringen av ledande personer på sjätte spalten på baksidan — under samma rubrik ”Krönika” och med samma bokstavstyper. Precis som den gången vimlade det i pressen av ”spioner”, ”mördare”, ”skojare”, ”giftblandare” och ”skaror av djur i människoskepnad” och befolkningen uppmanades att ”bränna bort sorglöshetens farliga sjukdom med glödande järn”.

På precis samma sätt som den gången motiverades kampanjen med Stalins tes: Ju längre den socialistiska utvecklingen skrider framåt desto farligare blir fienderna; kampen får därför ej försvagas, den måste skärpas. Efter den 6 februari citerades allt oftare Stalins uttalanden från 1937 om vaksamheten i sovjetpressen.

Kretsen av hotade personer blev hela tiden större — med hjälp av en metod, som likaså hade använts 1936-38: I de nu nästan dagliga artiklarna om bristande vaksamhet nämndes enskilda personer med namn, adress och arbetsplats. De stod som representanter för en hel befolkningsgrupp, som med hjälp av dessa ”typiska exempel” drogs med i utrensningen. Omkring mitten av februari 1953 omfattade utrensningen följande befolkningsgrupper:

1. Personer inom den sovjetiska intelligentian. De särskilt utsatta var nationalekonomer, jurister, partiideologer, universitetsprofessorer, historiker, naturvetenskapsmän, läkare, medarbetare i press och radio, funktionärer vid muséer och bibliotek. De viktigaste anklagelsepunkterna var: subjektivism, objektivism, kosmopolitism, politisk opålitlighet, bristande vaksamhet, slöhet, kryperi inför utlandet och insmugglande av fientliga idéer.
2. Ekonomiska funktionärer. De anklagades för att inte utnyttja den förhandenvarande ekonomiska kapaciteten tillräckligt och därigenom skada folkets egendom och berika sig själva.
3. Personer av judisk härkomst. De beskylldes för ”hemlös kosmopolitism” och ofta också för spionage till fördel för utlandet.
4. Statsfunktionärer i mellangrupper och högre. De anklagades för att ha tappat bort hemliga dokument, för att ha låtit statshemligheter sippra ut och för bristande vaksamhet.
5. Funktionärer i de icke-ryska unionsrepublikerna. Anklagelser: borgerlig nationalism, kosmopolitism och spionage för utlandets räkning.

6. Partifunktionärer. Anklagelser: liberal inställning till falska åskådningar, bristande vaksamhet, vårdslöshet i det ideologiska arbetet, förvekligad kritik och skönmålning i sina rapporter.

7. Funktionärer inom de sovjetiska ungdomsförbunden. Anklagelser: uppskakande lättsinne och bristande vaksamhet.

8. Sovjetmedborgare, som under kriget hade uppehållit sig i utlandet.

De beskylldes för att ha arbetat för Gestapo under kriget och för den hemliga amerikanska underrättelsetjänsten efter kriget.

9. Tidigare trotskister och mensjeviker. De anklagades för att deras trohetsförklaringar under tjugotalet varit lögnaktiga och att de i årtionden hade varit agenter för hemliga utländska underrättelsetjänster.

Stalins sista utrensning var alltså inte endast en antisemitisk kampanj. Den vände sig framför allt mot samhällets ledande klass. Inte ens de högsta kretsarna inom ledningen skonades. Som Chrusjtjov har bekräftat i sitt hemliga referat inkallades endast politbyrån då och då till möten; Stalin misstänkte Vorosjilov för att vara en brittisk agent och det installerades en speciell avlyssningsanordning i hans bostad. Också Molotov och Mikojan blev föremål för Stalins beskyllningar; enligt Chrusjtjov var de båda i livsfara.

Det är anmärkningsvärt, att ingen betydande sovjetledare vid denna tidpunkt uttalade sig om utrensningarna. Endast CK-sekreteraren Michail Suslov och dåvarande andre partisekreteraren i Leningrad Frol Koslov publicerade artiklar om skärpning av vaksamheten.

Varför teg sovjetledarna? Fick de icke längre uppträda offentligt? Eller var deras tystnad ett tecken på protest? Vi vet ännu icke det. I varje fall måste det i februari 1953 ha varit klart, att det icke var fråga om en av de mindre utrensningarna utan om ett upprepande av den stora utrensningen 1936-38. Skulle landets ledande krafter, som hade varit med om dessa skräckens år, se på utan att göra något?⁷

Stalins död

Få veckor före sin död, medan utrensningen hastigt närmade sig sin höjdpunkt, mottog Stalin två utländska besökare. De skulle bli de sista, som såg den ryske "vojden", innan han dog. Den ene var Argentinas ambassadör, dr Leopold Bravo (den 7 februari), den andre Indiens ambassadör, Krishna Menon (den 17 februari). Som Harrison Salisbury berättar i sin bok "Stalin's Russia and After", förklarade de två ambassadörerna senare samstämmigt, att de icke hade märkt det minsta tecken till några sjukdomssymptom hos Stalin. Denne hade varit på gott humör och flera gånger skrattat och skämtat. Men Menon berättade också, att han hade gjort en egendomlig iakttagelse. Under samtalet satt Stalin och ritade oavbrutet på en papperslapp. Det var en gammal vana. Menon fann det dock påfallande, att Stalin denna gång oavbrutet ritade samma sak med en röd penna: Vargar. Så började han tala om vargar. Han sade, att ryska bönder vet, hur man skall handskas med vargar. Det är inget annat att göra än att utrota dem. Men, tillade Stalin, det vet vargarna och de uppför sig därefter.

Samma dag, den 17 februari 1953, kunde man i Izvestija läsa följande notis: följande notis: "Administrationn för kommandanturen i Moskvas Kreml tillkännager i djup sorg, att generalmajor Pjotr Kosynkin har avgått med en för tidig död den 15 februari 1953 och uttrycker sitt deltagande med den dödes familj." Vad betydde det egendomliga uttrycket "avgått med en förtidig död"? Varför trycktes notisen endast i Izvestija och icke, som annars var vanligt, samtidigt i Pravda? Om detta har vi endast vaga förmodanden att hålla oss till.

⁷ I efterskriften "Stalins sista år" till sin [Stalin](#)-biografi ger Isaac Deutscher ytterligare detaljer om läkarkomplotten m m.

Men detta faktum förtjänar att framhållas, ty senare — speciellt i samband med Berijas fall — skulle Kremles kommandantur åter komma att spela en roll.

Den 20 februari 1953 offentliggjorde Pravda en fjäskande artikel om den tidigare nämnda kvinnliga läkaren Lidija Timasjuk, som en månad tidigare hade dekorerats med Leninorden för ”medhjälpan vid avslöjandet av mördarläkarna”. Lidija Timasjuk framhölls nu som symbol för den sovjetiska patriotismen, den stora vaksamheten, den oförsonliga, modiga kampen mot fäderneslandets fiender. Samma dag krävde Pravda i en ledare, att den sovjetiska pressen skulle skärpa sovjetmänniskans uppfostran till ”större politisk vaksamhet”.

Två dagar senare, den 22 februari, stannade plötsligt hela kampanjen. Tidningarna talade åter om försörjningen med grönsaker, kolproduktionen och fiskfångsten. Uppropen om skärpt politisk vaksamhet och kampen mot ”sorglöshet” och ”slöhet” hade nästan fullständigt försvunnit ur sovjetpressen.

Vad hade skett? Hade Stalin oväntat blivit sjuk och hade de övriga sovjetledarna strax utnyttjat situationen för att stoppa utrensningarna? Hade de med påtryckningar eller våld hindrat Stalin att fortsätta den?

Åtta dagar senare, den 3 mars, skall Stalin ha drabbats av ett slaganfall och på morgonen den 6 mars offentliggjordes hans död.

Befolkningen mottog dödsbudskapet med lugn. Några timmar senare samlades människogrupper på Röda torget. Snart var det flera tusen som i kölden väntade på att Stalins kista skulle föras ut från Kreml. Milisen (trafikpolisen) såg lugnt på, trots att det var första gången på många år som människor i tusental samlades på Röda torget utan uppmaning. Först följande natt kunde man iaktta mått och steg från ledningens — eller en del av ledningens — sida. Hela staden omringades av MVD-trupper, d. v. s. inrikesministeriets trupper. Följande dag avspärrades alla gator, som leder till Röda torget och de viktigaste byggnaderna i stadens centrum. Radioutsändningarna var helt präglade av den sorg över Stalin, som förklarades ha gripit hela befolkningen.

Västliga korrespondenter, däribland Harrison Salisbury och Henry Shapiro, hade däremot ett annat intryck: Det kunde nästan se ut som om Kremles ledare önskade, att Stalin skulle försvinna så snabbt som möjligt i glömska. Det var icke äkta sorg, som i första hand behärskade stämningen utan spänd förväntan och ångest. Åtskilliga fruktade, att amerikanerna skulle utnyttja Stalins död och gå till angrepp på Sovjetunionen, andra räknade med strider inom den nya ledningen. Många upprördes över den nästan opassande brådska med vilket de nya ledarna redan de första dagarna försökte distansera sig från Stalin. Det var påfallande, att Stalin låg på lit de parade endast tre dagar och icke sju som Lenin på sin tid. Endast få västliga iakttagare kunde finna tecken till äkta sorg. Det allmänna intrycket var, att folkstämningen på intet sätt kunde jämföras med deltagandet vid Lenins död. Då Lenin dog, var folkets sorg djup och äkta; Stalins död verkade däremot som en förlamande chock. Befolkningen, berättade Harrison Salisbury, reagerade som en arbetshäst, som i tjugo år har dragit en tung vagn och nu, plötsligt befriad från denna börda, blir stående i dov skräck, ur stånd att förstå, vad som skett, ur stånd att röra sig fritt.

De officiella sorgehögtiderna liknade utåt högtidligheterna efter Lenins död. Men allt verkade konstlat, utan verkligt deltagande, ett tydligt tecken på hur systemet och befolkningens förhållande till detta hade förändrats under loppet av tre årtionden.

Straffångar, som denna gång befann sig i de stalinistiska koncentrationslägren men frigavs under avstaliniseringen och återvände till den västliga världen, har berättat om hur Stalins död mottogs i lägren. Enligt Brigitte Gerland (”Die Hölle ist ganz anders”) hade en äldre rysk kvinna i en kvinnobarack i Vorkutaläget gett uttryck åt den allmänna ångesten med dessa ord: ”När Stalin dör, kommer kanske någon ännu värre, kanske en efterträdare, som kommer

att dräpa oss alla.” Troende kvinnor, som i lägren kallades ”Monasji”, tackade Vår Herre för att världen nu var befriad från en falsk profet. Yngre kvinnliga sovjetmedborgare upprördes över dessa uttalanden och uppstämde den sovjetiska nationalhymnen men endast få sjöng med dämpat och dröjande.

På annat sätt reagerade fångarna i männens baracker, särskilt de politiska fångarna. Enligt Bernhard Roeder (”Der Katorgan”) lämnade de redan få minuter efter radiomeddelandet om Stalins död sina platser. De rusade ut för att föra nyheten vidare. Också de ”fria fångarna” var nervösa. Hela dagen låg arbetet i Vorkuta nere, fångarna samlades i grupper och talade upphetsat med varandra. Snart kom de första dryckesvarorna fram och fram på kvällen var hela Vorkuta berusat, fångarna, de fria, soldaterna och framför allt lägerledningen.

Hela natten diskuterades och resonerades det hos de politiska fångarna. Omedelbart efter Stalins död gick ryktet i Vorkuta, att Stalin hade bragts om livet av de andra sovjetledarna, ett rykte, som illustrerade, hur man hade levt i en spänning, som endast Stalins död kunde lösa. En av fångarna sammanfattade denna stämning i orden: ”Detta är en stor dag. I dag har en historisk epok gått till ända.”

Ledningen stod inför uppgiften att övervinna osäkerheten, speciellt inom de ledande samhällsgrupperna, lägga om rodret och sätta ett definitivt stopp för utrensningen. Ledningen måste fatta snabba beslut, inte endast om Stalins efterföljare utan också om den nya politiska linjen.

Redan på kvällen den 6 mars blev partipresidiet, som Stalin på 19:e partikongressen hade utvidgat till 25 medlemmar, åter inskränkt till 10 personer. Förutom Malenkov som ordförande bestod detta högsta organ nu endast av Berija, Molotov, Vorosjilov, Chrusjtjov, Bulganin, Kaganovitj, Mikojan, Saburov och Pervuchin. Av dessa var sex medlemmar av ministerrådets presidium: Malenkov övertog posten som ordförande för ministerrådet; av förste vice ministerpresidenterna blev Berija inrikesminister, Molotov övertog utrikesministeriet och Bulganin försvarsministeriet; Kaganovitj, som likaså var förste vice ministerpresident, fick ingen portfölj, antagligen förestod han industrin och transportväsendet; Mikojan övertog ministeriet för in- och utrikeshandel. Av de övriga ledarna i toppen övertog Saburov ministeriet för maskinbyggnad och — något som visserligen icke meddelades officiellt — ministeriet för rustningsindustrin, Pervuchin blev minister för elektricitetsverken och elektroindustrin. Vorosjilov utnämndes till ordförande i Högsta sovjets presidium. Chrusjtjov skulle, som det hette i den första förklaringen efter Stalins död, koncentrera sig på ”arbetet i centralkommittén”.

Speciellt anmärkningsvärt var marskalk Zjukovs utnämning till vice försvarsminister. Grigorij Zjukov, som under den stora utrensningen 1936-38 hade varit divisionskommendant i Fjärran Östern, blev 1940 armégeneral och i januari 1941 generalstabschef för Röda armén. På hösten 1941, få månader efter krigsutbrottet, övertog han överkommandot för frontens mellersta avsnitt. Han spelade en framstående roll under försvaret av Moskva i december 1941, vid kampen om Stalingrad 1942 och under de stora offensiverna från februari 1943 till våren 1945. Efter krigets slut var han chef för den sovjetiska militäradministrationen i Tyskland och arméns högste befälhavare. På hösten 1946 avskedades han av Stalin, Stalin fruktade uppenbarligen den växande populariteten kring den legendariske härföraren och även vissa av Zjukovs självständiga idéer. Under många år nämndes Zjukov över huvud taget inte vare sig i sovjetpressen eller i publikationerna om kriget.

Stalins begravning ägde rum den 9 mars kl. 12. Chrusjtjov inledde högtidligheten i sin egen skap av ordförande i begravningskommissionen. Begravningsstalen hölls av de tre nya toppledarna: Malenkov, Berija och Molotov. En rad olika accentueringar i Malenkovs och Molotovs tal väckte uppmärksamhet. Malenkov använde formuleringar, som antydde en utrikespolitisk avspänning och ett starkare hänsynstagande till konsumtionsvaruindustrin Molotov krävde i Stalins namn vaksamhet och skärpt kamp mot inre och yttre fiender.

Vid sorgehögtiden bars Stalins kista till Leninmausoléet eller Lenin-Stalinmausoléet, som det kallades efter Stalins död, av Malenkov, Molotov, Berija, Kaganovitj, Vorosjilov, Mikojan, Bulganin och Chrusjtjov. De åtta män, som bar kistan, var nu de mäktigaste i Sovjetunionen.

Stalins arvingar

Av de nämnda åtta personifierade Vjatjeslav Michailovitj Molotov förbindelsen mellan partiet och staten. I många år hade tyngdpunkten av hans verksamhet legat på utrikespolitikens område. Men man glömmer ofta, att Molotov tidigare under mer än tio år beklädde olika partifunktioner; han var således sekreterare för centralkommittén och för Moskvas partiorganisation (från 1928 till 1930). Först i slutet av 1930 fick han sig anförtrodda viktiga statsfunktioner: I december 1930 blev han ordförande för folkkommissariernas råd (ministerrådet), i maj 1939 tillika folkkommissarie (minister) för utrikesärenden. Sedan Stalin i maj 1941 också officiellt hade övertagit posten som chef för sovjetregeringen, blev Molotov hans ställföreträdare men kvarstod som utrikesminister till 1949.

Kliment Jefremovitj Vorosjilov representerade i många år den högsta förbindelsen mellan partiet och hären. Efter Röda arméns dåvarande överbefälhavares, M. Frunzes, mystiska död 1925 var Vorosjilov folkkommissarie för försvaret (1925-41), 1940 blev han vice ordförande för folkkommissariernas råd. Under kriget tillhörde han statskommittén för försvaret och efter kriget var han ordförande för den allierade kontrollkommissionen i Ungern.

Lazar Moisejevitch Kaganovitj hade liksom Molotov till att börja med i många år beklätt högre partiämbeten, innan Stalin anförtrodde honom ledande poster inom ekonomin, speciellt industrin och transportväsendet. Från 1925 till 1928 var Kaganovitj förste partisekreterare i Ukraina, 1928 återvände han till Moskva som centralkommitténs sekreterare; från 1930 till 1935 var han sekreterare för Moskvas stads- och provinskommitté, från 1933 till 1934 dessutom ordförande för partiets centrala kontrollkommission (CCK). Efter Stalins slutliga seger — 1935 — omhänderhade han ledande poster i den ekonomiska ledningen. Bland annat var han folkkommissarie för transportväsendet (1935-37), för den tunga industrin och oljeindustrin (1937-41). 1944 utnämndes han till vice ordförande för ministerrådet. Efter kriget var han först vice minister för utrikeshandeln, 1946 blev han minister för byggnads-material-industrin och 1947, då partiet åter hade erövrat en ledande ställning i Sovjetunionens samhällsliv, utnämndes han till partiets förste sekreterare i Ukraina.

Anastasij Ivanovitj Mikojan verkade i början på ledande poster inom partiet. Han var från 1922 till 1926 sekreterare för ”sydöstbyrån” i partiets centralkommitté. 1926 blev en vändpunkt för Mikojan. Han blev först folkkommissarie för handeln (1926 till 1930), därefter folkkommissarie för försörjningen (1930 till 1934), för livsmedelsindustrin (1934 till 1939) och för utrikeshandeln (1939 till 1949). 1937 utnämndes han dessutom till vice ordförande för folkkommissariernas råd.

Georgij Maximilianovitj Malenkov, var under inbördeskriget aktiv som ”politarbetare”. Under sina studier vid Tekniska högskolan i Moskva var han dess partisekreterare. Från 1925 till 1930 arbetade han i Stalins sekretariat; i de officiella redogörelserna omskrives detta med ”ansvarigt arbete i centralkommitténs apparat”. Från 1930 till 1934 var Malenkov organisationssekreterare för partiets stadskommitté i Moskva, som chef för centralkommitténs personalavdelning ledde han från 1934 till 1939 partifunktionärernas arbete och kontrollerade de lokala partiorganisationerna. Denna verksamhet fortsatte han också, sedan han 1939 blev sekreterare i CK. Efter kriget blev han vice ordförande för ministerrådet. Vid sidan av Stalin och Chrusjtjov var Malenkov den ende, som vid Stalinerans slut tillhörde både politbyrån, CK-sekretariatet och organisationsbyrån. Det var han, som höll huvudtalet på 19:e partikongressen; Stalin hade uppenbarligen utsett honom till sin efterträdare.

Nikita Sergejevitch Chrusjtjov har nästan uteslutande arbetat som partifunktionär. Han är född i

Kalinovka vid Kursk den 17 april 1894 som son till en gruvarbetare, gick 1918 in i kommunistiska partiet, deltog sommaren 1919 i striderna på sydfrenten, studerade därefter vid ”Rabfak” (arbetarfakulteten) i Kiev och sändes 1929 till Moskva för att studera vid ”Promakademija” (Industriakademien), där han var sekreterare för partiorganisationen. I januari 1931 blev Chrusjtjov sekreterare för Baumanskidistriktet och därefter för Krasnopresnenski-distriktet i Moskva, 1932 andre sekreterare för partiets stadskommitté i Moskva. På 17:e partikongressen (januari 1934) valdes han till medlem av centralkommittén. I början av mars 1935 följde hans utnämning till partiets parti- och stadskommitté i Moskva. Vid detta tillfälle karakteriserade Pravda honom som ”en framstående representant för den av Stalin utbildade efter-oktobergenerationen bland partiarbetarna”. Den 30 januari 1937, den dag domarna i Trotskijprocessen avkunnades, talade Chrusjtjov på Röda torget i Moskva: ”De ondskefulla nollorna ville slå sönder partiets och sovjetmaktens enhet ... De höjde sina lönnmördar-händer mot kamrat Stalin ...” Han slutade sitt tal med dessa ord: ”Stalin — vårt hopp, Stalin — vår förväntan, Stalin — den framstegsvänliga och progressiva mänsklighetens lysande fackla, Stalin — vårt banér, Stalin — vår vilja, Stalin — vår seger!”. (Pravda 31 januari 1937). Chrusjtjov utnämndes i januari 1938 till förste partisekreterare i Ukraina och samma år avancerade han till kandidat till politbyrån. På 18:e partikongressen (mars 1939) blev han medlem av politbyrån.

Under kriget var han medlem av krigsrådet för specialförsvarsdistriktet Kiev, på det sydvästra frontavsnittet, på Stalingradfronten, sydfrenten och den i:a ukrainska fronten. 1943 fick han generallöjtnants grad. Tillsammans med Malenkov, Suslov och Ponomarenko tillhörde han kommissionen för återuppbyggnaden av de landområden, som hade ödelagts under kriget. Han var den förste partiledare, som offentligen tillkännagav antisovjetiska partisanaktioner i Ukraina (Pravda den 16 mars 1944).

En kort tid — från mars till december 1947 — var Chrusjtjov ordförande för ministerrådet i den ukrainska unionsrepubliken. Därefter övertog han ånyo posten som förste partisekreterare i Ukraina. I december 1949 utnämndes Chrusjtjov till förste partisekreterare i Moskva och valdes samtidigt till medlem av CK-sekretariatet. Sedan dess tillhörde han båda de ledande partiorganen, politbyrån och CK-sekretariatet.

Inom partiets politbyrå var Chrusjtjov ansvarig för jordbrukspolitiken. Han var särskilt aktiv i kampanjen för sammanslagning av kolchoserna och upprättandet av sovnarchoser. Han avancerade oupphörligt — till mars 1951.

Den 4 mars 1951 publicerades en stor artikel av Chrusjtjov om ”Kolchosernas uppbyggnad och inrättning”. Han vände sig här bl. a. mot kolchosböndernas enfamiljshus och krävde anläggandet av bostadsområden, inom vilka kolchosbönderna skulle bo tillsammans. Dessa vittgående krav stötte dock på motstånd. Den 5 mars 1951 förklarade Pravda att kamrat Chrusjtjovs artikel hade tryckts som ett diskussionsbidrag.

Efter denna offentliga desavouering av en politbyråmedlem avtog kampanjen för kolchosernas sammanslagning. Angreppet hade mycket långtgående följder. Inom toppledningen fick Chrusjtjov sig anförtrödd ett nytt arbetsfält, den ”inre partiorganisationen”. Härigenom uppnådde Chrusjtjov en viktig post i ledningen av de inre partiangelägenheterna, ett faktum, som efter Stalins död två år senare skulle medverka till hans avancemang.

Lavrentij Pavlovitj Berija representerade statssäkerhetstjänsten inom den högsta ledningen. Hans uppgiftsområde skiftade flera gånger mellan partiet och statssäkerhetstjänsten. Från 1921 till 1931 arbetade han i statssäkerhetstjänsten, först som vice ordförande för Tjekan i Azerbajdzjan, sedan i Georgien; därefter blev han chef för GPU i Georgien, vice ordförande och slutligen ordförande för GPU i hela Kaukasus. 1931 utnämndes han till generalsekreterare i Georgiens parti och befordrades 1932 till generalsekreterare för partiet i hela Transkaukasien, 1935 publicerade han sin Stalinförhållande bok ”Om den bolsjevikiska organisa-

tionens historia i Transkaukasien”. Från 1938 till 1946 var han folkkommissarie för inre angelägenheter och stats säkerheten. 1941 utnämndes han till vice ordförande för folkkommissariernas råd.

Nikolaj Alexandrovitj Bulganins politiska karriär uppvisar två egendomligheter: Han är den ende, som icke uteslutande har varit partifunktionär och han är den som oftast har bytt verksamhetsområde. Mellan 1927 och 1931 ledde han med stor framgång Moskvafabriken ”Elektrosavod”; från 1931 till 1937 var han ordförande för Moskvas sovjet (överborgmästare) och från 1938 till 1941 vice ordförande för folkkommissariernas råd, samtidigt direktör för statsbanken. Under kriget var Bulganin först medlem av krigsrådet på västfronten och därefter av krigsrådet för de två baltiska fronterna och i:a vitryska fronten. 1944 blev han vice försvarsminister. 1947 utnämndes han till vice ordförande för ministerrådet; han var dessutom försvarsminister åren 1947—49. Bulganin är den ende i högsta ledningen, som under längre tid har beklätt ämbeten både inom det ekonomiska, statliga och militära området och dessutom förvärvat sig praktiska ekonomiska erfarenheter som fabriksdirektör och statsbankschef.

Dessa åtta toppledare har inte bara understött den stalinistiska politiken utan också aktivt medverkat i den. Men deras aktivitet var av olika karaktär.

Av de nämnda toppledarna är det framför allt Malenkov, Kaganovitj och Molotov, som deltog i den stora utrensningen 1936-38 men också Berija, Chrusjtjov och Vorosjilov uttalade sig upprepade gånger för en skärpning av utrensningen.

Malenkov tillhörde den partikommission, som upplöste det gamla bolsjevikförbundet (Pravda den 26 maj 1935) och var under den stora utrensningen på ledande sätt aktiv i Stalins privatkansli. Molotov undertecknade det beryktade dekretet av den 8 april 1935, som förklarade barn från i 2-årsåldern straffrättsligt fullt ansvariga och på marsmötet 1937, på vilket Stalin gav en ideologisk grund till utrensningen, höll Molotov det andra huvudtalet: ”Vår uppgift i kampen mot trotskister och andra skadedjur, divergenter och spioner” — ett av de skarpaste tal, som hölls under hela utrensningen. (Pravda den 21 april 1937) På sommaren 1937 ledde Molotov en specialkommission, som arresterade så gott som alla medlemmar av den ukrainska parti- och statsledningen. Kaganovitj är bland de toppledare, som utarbetade listorna över dem som skulle likvideras. Det berömda Stalin-Zjdanov-telegrammet om organisering av den stora utrensningen sändes icke blott till Molotov utan också till Kaganovitj.

Inför en församling på 200 000 människor på Röda torget i Moskva rättfärdigade Chrusjtjov i januari 1937 processen mot trotskisterna. Efter sin utnämning till partisekreterare för Ukraina i januari 1938 fortsatte han utrensningen i denna unionsrepublik.

Också Berija deltog aktivt i utrensningen, speciellt i Georgien. Efter det georgiska partiets i o:e kongress skrev han den 5 juni 1937 i Pravda: ”Våra fiender skall veta, att var och en, som blott försöker att lyfta handen mot vårt folks vilja, mot viljan i Lenins och Stalins parti kommer att trampas sönder och tillintetgöras utan barmhärtighet.” Det var utan tvivel mot slutet av den stora utrensningen som Berija övertog inrikesministeriet och ledningen av stats säkerhetstjänsten, men utrensningen fortsatte också efter hans utnämning.

Vorosjilov, vars närmaste medarbetare i Röda arméns högsta ledning sköts den 12 juni 1937, publicerade dagen efter en dagorder till den Röda armén, i vilken han rättfärdigade avrättningarna och lovprisade Stalin.

I motsats till Malenkov, Molotov, Berija, Chrusjtjov och Vorosjilov framträdde Bulganin och Mikojan icke i någon större utsträckning åren 1936-38. Trots att de båda tillhörde politbyrån, beklädde de inga ledande partiämbeten. Mikojan var folkkommissarie för livsmedelsindustrin och Bulganin vice ministerpresident och statsbankschef.

Trots deras aktiva ställningstagande för Stalin under den stora utrensningen är det inte

osannolikt, att dessa ledare, först och främst Malenkov, Berija, Chrusjtjov och Molotov, till slut har vänt sig mot Stalins envåldsmakt — dels emedan flera av dem själva var hotade av Stalin, dels emedan dessa män, som hade lett ekonomin, armén och statsadministrationen, själva hade blivit på det klara med systemets motsägelser och insåg, att landets statliga, ekonomiska och militära uppgifter icke kunde lösas med Stalins metoder.

Vid denna tidpunkt har väl knappast en enda av toppledarna tänkt på en ändring av systemet; men de strävade alla efter större personlig säkerhet, de ville skaffa överflödiga tvistefrågor ur vägen, de sökte efter mer elastiska och modernare metoder. Därpå tyder redan de första mått och steg som togs efter Stalins död.

Sovjetledningens reorganisation

Det är förbluffande hur snabbt den nya ledningen satte igång både med att sörja för sin egen säkerhet och med att undantränga Stalin ur folkets medvetande. Efter Lenins död påbjöds sju dagars sorg, sorgetiden efter Stalin varade endast tre dagar. Lenin hade fått sitt eget mausoleum; efter Stalins död beslöt partiet, att det icke skulle anläggas något mausoleum åt Stalin utan att man skulle nöja sig med att utanför Moskva anlägga en stor minnespark för Sovjetunionens alla förkämpar. Det tycktes likaså sensationellt, att icke en enda sovjetledare publicerade någon minnesartikel över Stalin. När man jämför med Stalindyrkan tidigare, framträder det ovanliga i denna omständighet skarpt. Då Stalin firade sin 60-årsdag den 21 december 1939, utkom Pravda i kraftigt utökat omfång; alla medlemmar av politbyrån och många andra toppfunktionärer lovprisade i utförliga artiklar den ena eller den andra sidan av Stalins verksamhet. På Stalins 70-årsdag den 21 december 1949 nöjde man sig icke med en extrautgåva av Pravda; fäst vid stora ballonger sändes ett jättestort porträtt av Stalin till väders och bilden upplystes av stadens samtliga strålkastare. Det inrättades ett speciellt museum för de gåvor, som skickats till Stalin från de kommunistiska partierna i alla länder. Ännu ett och ett halvt år senare — till mitten av sommaren 1951! — publicerade Pravda dagligen den fortsatta listan över de organisationer och institutioner, som hade gratulerat Stalin på 70-årsdagen. Då Stalin dog, nöjde sig Pravda med att publicera korta minnesartiklar, skrivna av andrarangsfunktionärer och vissa utländska kommunistledare, däribland Wilhelm Pieck (Östtyskland), Enver Hoxha (Albanien), Rakosi (Ungern) och Tjervenkov (Bulgarien).

En av de viktigaste åtgärderna efter Stalins död var upplösningen av Stalins privatkansli, som leddes av general Alexander Poskrebysjev och som fruktades t. o. m. av de högsta funktionärerna. Privatkansliet var Stalins maktcentrum; här spelades de olika apparaterna inom partiets, arméns och statens ledning ut mot varandra, här planlades och organiserades utrensningarna.

Pressen nämnde naturligtvis icke med ett ord upplösningen av privatkansliet. Endast en sak var påfallande: — Alexander Poskrebysjevs namn nämndes aldrig mer i något positivt sammanhang! Som det framgår av en tidigare upplaga av sovjetencyklopedin (Band 46 utgivet 1940) utförde Poskrebysjev redan från 1922 specialuppgifter inom CK-apparaten. Från 1928 förestod han den så kallade ”specialektorn” inom det av Stalin ledda CK-sekretariatet. I mars 1939 tilldelades han Lenin-ordern för ”mångårig förebildlig, självuppoffrande verksamhet inom apparaten för de ledande organen av centralkommittén”. På hösten 1946 blev han generalmajor. Från denna tidpunkt och till Stalins död torde han ha varit den mäktigaste mannen i Sovjet näst efter Stalin, även om han officiellt endast var chef för kommissionen för framläggandet av lagförslag i Högsta sovjet. Efter Stalins död har han nämnts endast en gång — i Chrusjtjovs hemliga tal, där han ironiskt betecknas som ”Stalins trofaste vapendragare”.

Den nya sovjetledningen har säkert varit enig om att ”devalvera” Stalin och om att upplösa hans privatkansli; men i perioden mellan den 6 och 21 mars har det uppenbarligen kommit till allvarliga meningsmotsättningar om förhållandet mellan de högsta parti- och statsorganen

inom ledningen och om personuppsättningen inom topporganen, särskilt om Malenkov skulle fortsätta att vara både parti- och statschef. I Pravdas ledare den 6 mars var Malenkov den ende av högsta ledningens tio medlemmar, som nämndes; den 7 mars meddelades, att de personförändringar, som ägt rum omedelbart efter Stalins död, skulle komma att behandlas på ett möte i Högsta sovjet den 14 mars. Den 8 mars publicerade Pravda på sida 2 det redan nämnda fotografiet från 19:e partikongressen — det fotografi, som visar Malenkov i förgrunden i talarstolen medan Stalin sitter i bakgrunden — och framhäver därigenom ännu en gång Malenkov som Stalins efterträdare. På Pravdas förstasidesbild den 9 mars av de högsta ledarna vid Stalins grav står Malenkov närmast kistan. Den 10 mars publicerade Pravda det likaså tidigare nämnda fotomontaget av en gruppbild från undertecknandet av den rysk-kinesiska traktaten den 15 februari 1950. På bilden ser man endast tre av ledarna: till vänster Stalin med nedböjt huvud, i mitten Mao Tsetung, som med frågande min ser på den självsäkra Malenkov. Alla andra toppledare, däribland också Molotov, Berija och Vorosjilov har skurits ut ur bilden. Nästa dag, den 11 mars, nämndes Malenkov icke längre ensam i Pravdas ledare utan tillsammans med Berija och Molotov. Detta upprepades den 12 mars; denna dag nämndes för övrigt för sista gången Malenkovs dubbla funktion som ministerrådets ordförande och sekreterare för partiets centralkommitté. Av detta kan man förmoda, att beslutet om ”den kollektiva ledningen” har fattats mellan den 10 och 12 mars.

Den 14 mars, dagen före Högsta sovjets möte, meddelades, att mötet utsatts till nästa dag. Det gavs icke någon motivering till detta, sammanhanget har framgått först senare. Den 14 mars höll centralkommittén sitt första möte efter Stalins död, det möte, på vilket Malenkov avsattes som sekreterare för partiets centralkommitté (”tillmötesgående en önskan om detta”, löd den officiella formuleringen). CK-sekretariatet omorganiserades: förutom av Chrusjtjov — det var visserligen icke någon tillfällighet, att han nämndes först — Michail Suslov och partiteoretikern Pjotr Pospelov bestod det nu av organisationsfunktionären Nikolai Sjatalin och dåvarande säkerhetsministern Semjon Ignatjev.

Sedan man på detta sätt kommit fram till en kompromiss mellan parti- och statsledningen — dvs. mellan Malenkov och Chrusjtjov — förlöpte Högsta sovjets möte den 15 mars utan friktioner. På parti- och statsledningens vägnar och som representant för de delegerade från Moskva, Leningrad och Ukraina — uppenbarligen en påminnelse om de partiorganisationer, som redan nu stödde honom — föreslog Chrusjtjov att Vorosjilov skulle väljas till ordförande för Högsta sovjets presidium. Därefter föreslog som väntat Berija att Malenkov skulle väljas till ordförande för ministerrådet och denne offentliggjorde å sin sida regeringens sammansättning. Berija, Bulganin, Molotov och Kaganovitj utnämndes till förste vice ministerpresidenter. Berija behöll inrikesministeriet, Molotov utrikesministeriet och Bulganin försvarsministeriet, Kaganovitj fick officiellt sig inget verksamhetsområde tilldelat. Egendomligt nog betecknades Mikojan endast som vice ministerpresident, men stadfästes samtidigt som minister för in- och utrikeshandeln. Två andra medlemmar av partipresidiet, Maxim Saburov och Michail Pervuchin, blev ministrar för respektive maskinbyggnad och kraftverk och elektroindustrin. Ministeriet för den lätta industrin och konsumtionsvaruindustrin anförtroddes åt Aleksej Kosygin.

Samtidigt reducerades med ett slag antalet ministrar från 55 till 25. Malenkov motiverade detta med att det redan under Stalins tid hade förberetts en nedskärning av antalet ministrar, en förklaring som knappast förefaller övertygande. Uppenbarligen satte sig de nya ledarna över ett av Stalins beslut.

I och med mötet i Högsta sovjet den 15 mars hade de första motsättningarna efter Stalins död utjämnats. Malenkov blev icke ensam Stalins efterträdare och hans försök att sätta statsledningen över partiet hade misslyckats. Den efterstalinistiska ledningen hade enats om att parti- ledningen i varje fall skulle sidoställas med statsledningen, att de två högsta ämbetena icke skulle förenas hos en och samma person och att den kollektiva ledningen skulle ersätta

enväldet.

Den kollektiva ledningen innebar dock icke, att alla partipresidiets medlemmar var lika-berättigade — Malenkov, Molotov och Berija framhävdes i början kraftigt — men tills vidare hade ingen av dem makt att regera utan eller mot de andra. Den 21 mars offentliggjordes slutligen, med en veckas försening, beslutet på CK-mötet av den 14 mars om Malenkovs avsättning som förste partisekreterare. Mellanperioden var avslutad.

Stalins arvingar hade inlett sitt herravälde med den personliga delningen av parti- och statsledningen, med sammanslagningen av ministerierna, med att ersätta enväldet med det kollektiva ledarsystemet, med tillbakaträngandet av minnet av Stalin, med att sätta stopp för den sista stora utrensningen som hotade alla och med att upplösa Stalins privatkansli; antagligen hade de också vid denna tid enats om att inskränka säkerhetstjänstens maktställning.

Redan under loppet av de första dagarna hade de efterstalinistiska ledarna satt sig över den avlidne diktators vilja i en rad frågor. Men ingen hade väl förutsett, att Stalin på nästa partikongress skulle bli kritiserad, ja fördömd.

Den tysta avstaliniseringen

(Mars 1953 — februari 1956)

Den nya sovjetledningen stod på våren 1953 inför uppgiften att bevara och modernisera den stat som Stalin hade lämnat efter sig. Till detta var de stalinistiska metoderna oanvändbara, man måste slå in på nya vägar.

Kremlläkarnas rehabilitering

Under loppet av de två första veckorna efter Stalins död hade de nya sovjetledarna genom omplaceringar, upplösningen av Stalins privatkansli och förankringen av ”den kollektiva ledningen” skaffat sig den nödvändiga personliga säkerheten för att obehindrat kunna utöva ledningen över partiet och landet. Men ytterligare åtgärder krävdes för att bryta statssäkerhetstjänstens makt och befästa den kollektiva ledningen.

Den första fingervisningen om detta, tydligen avsedd för partiapparaten, gavs av Pravda i en ledare den 27 mars 1953. I denna förklarades för första gången den kollektiva ledningen vara partiets princip och det krävdes, att ”känslan för det nya” skulle vara en oföränderlig egenskap hos partifunktionären. Följande dag utfärdades en amnesti. Undantagna från denna var visserligen alla personer, som hade dömts för ”kontrarevolutionära förbrytelser” — och det var flertalet av Stalins fångar; dock omfattade amnestin alla fångar som hade dömts till högst fem års fängelse, dessutom kvinnor med barn under tio år, gravida kvinnor och ungdomar under 18 år, likaså personer, som hade dömts för lättare brott av militär och ekonomisk art. Strafflagen skulle tas upp till omprövning med tanke på en mildring.

Den 4 april 1953, knappt en vecka efter amnestins utfärdande och mindre än fyra veckor efter Stalins död, tillkännagavs, att Kremlläkarna frigivits och rehabiliterats. Inrikesministeriet meddelade, att de med orätt och utan minsta lagliga underlag hade arresterats den 9 januari 1953. Deras erkännande hade framtvingsats av medarbetarna inom undersökningsinstanserna i det tidigare ministeriet för statssäkerheten med tillhjälp av otillåtna metoder, som var mycket strängt förbjudna i den sovjetiska lagen. De i januari arresterade Kremlläkarna hade satts på fri fot. 13 rehabiliterade uppräknades. Av dessa hade sex — professorerna Vasilenko, Selenin, Preobrazjenskij, Popova, Sakusov och Sjeresjevskij — tidigare icke rapporterats som arresterade den 9 januari. Den efterstalinistiska ledningen hade alltså försatt fler läkare på fri fot än Stalinledningen officiellt hade låtit arresteras! Detta i rättshistorien sannolikt enastående fall torde kunna förklaras med att listan över dem som arresterats den 9 januari var ofullständig; den omfattade troligen endast de personer som redan hade tvingats avlägga bekännelse.

Å andra sidan fattades i rehabiliteringslistan av den 4 april namnen på två av de läkare, som hade arresterats i januari — professorerna J. G. Etinger och M. B. Kogan. Det är en öppen fråga, om dessa två läkare under den mellanliggande tiden hade dött till följd av tortyr eller om de hade varit statssäkerhetstjänstens dåvarande organ behjälpliga vid förberedandet av processen och nu av den efterstalinistiska ledningen betraktades som medskyldiga.

Som ett kuriosum skall vidare nämnas, att den kvinnliga läkaren Lidija Timasjuk, som i februari hade hyllats som fäderneslandets räddande ängel, nu måste lämna tillbaka sin Leninorden ”sedan sammanhanget nu uppklarats”. Kremlläkarnas rehabilitering var ett tydligt tecken på att vaksamhetskampanjen hörde det förgångna till och att den sista stalinistiska utrensningen slutgiltigt hade ”avblåsts”. Därmed lät den efterstalinistiska ledningen de tongivande funktionärerna förstå, att de icke mer var i fara.

I detta sammanhang var det intressant och av betydelse, att Kreml-läkarnas rehabilitering tillkännagavs genom ett meddelande från inrikesministeriet — ett annars ovanligt tillvägagångssätt. Detta tydde på att Lavrentij Berija, som efter Stalins död ledde inrikesministeriet, hade en särskilt stor andel i denna nya kurs.

Den 6 april publicerade Pravda en tongivande artikel med den betecknande rubriken: ”Den sovjetiska, socialistiska lagen är oantastlig.” I denna försökte man förklara affären med Kremlläkarna: ”Hur kunde det komma sig, att det i ministeriet för statssäkerheten iscensattes en provokatorisk demonstration med ärliga sovjetmedborgare, framstående representanter för den sovjetiska vetenskapen som offer?” Detta hade skett, eftersom ansvariga funktionärer inom det tidigare ministeriet för statssäkerheten ”icke var vuxna sina uppgifter, då de distanserade sig från folket och partiet och glömde, att de var folkets tjänare och förpliktade att vaka över den sovjetiska rättssäkerheten.”

Den största skulden för den olagliga arresteringen av Kremlläkarna lades på dåvarande viceministern för statssäkerheten (MGB) och ledaren av undersökningsavdelningen Michail Rjumin, som först 1952 uppenbarligen som förberedelse till de planerade processerna — hade utnämnts till viceminister för statssäkerhetstjänsten. Förutom Rjumin, som enligt Pravda redan hade överlämnats till domstol angreps också dåvarande statssäkerhetsministern Semjon Ignatjev. Ignatjev var under kriget förste sekreterare för partiets provinskommitté i Basjkirien. 1946 utnämndes han till vice chef för en avdelning inom centralkommittén, i slutet av 1951 eller 1952 till minister för statssäkerheten (som Viktor Abakumovs efterträdare). Nu beskylldes Ignatjev för ”politisk blindhet”; han hade gått i ”brottsliga äventyrars ledband”. Formen för Rjumins och Ignatjevs avsättning tydde på att det ej endast rörde sig om dessa båda personer utan att statssäkerhetstjänstens undersökningsavdelning skulle offentligen misskrediteras. Den anklagade Semjon Ignatjev dök för övrigt upp igen i mars 1954 som sekreterare för partiet i Basjkirien; Michail Rjumin dömdes först i juni 1954.

Rättssäkerhet och kollektiv ledning

Kritiken mot den dittills sakrosankta statssäkerhetstjänsten kompletterades med en stor kampanj för stärkandet av den sovjetiska rättssäkerheten. Pravda meddelade den 6 april 1953, att ”sovjetledningen avslöjar djärvt fel hos statsapparaten, däribland godtycklighet och olagligheter, som begåtts av enskilda medarbetare i statsapparaten. Dessa fel kommer nu att avlägsnas med all beslutsamhet och oförsonlighet”. Beskyddandet av sovjetmedborgarnas författningsmässiga rättigheter var ”den viktigaste grundvalen för sovjetstatens fortsatta utvidgning och stärkande.” Ingen skulle få ”bryta mot den sovjetiska rättsordningen”, medborgarna kunde ”arbeta lugnt och säkert i medvetandet om att deras medborgerliga rättigheter stod under den sovjetiska, socialistiska rättsordningens pålitliga beskydd.”

Vid 1 maj-demonstrationerna 1953 kunde man läsa följande ovanliga paroll: ”Sovjetmedborgarnas författningsmässigt garanterade rättigheter är oföränderliga och beskyddas av

sovjetregeringen.”

Samtidigt började den efterstalinistiska ledningen att avveckla Stalinkulten och propagera för principen om den kollektiva ledningen. Stalins namn, som de senaste åren hade förekommit 40 à 60 gånger på varje sida av Pravda, nämndes från början av april 1953 endast sällan. Den 16 april 1953 publicerade Pravda en programmatisk artikel av Slepov ”Kollektivism — partiledningens högsta princip”: Kollektivism vid lösandet av alla avgörande frågor inom partiarbetet var en av partiets huvudprinciper. Man kunde inte regera på rätt sätt, så länge det icke existerade en verkligt kollektiv ledning. ”Beslut som fattas av enskilda personer är alltid eller nästan alltid ensidiga beslut.”

Under de första veckorna efter Stalins död försökte Malenkov att utvidga ministrarnas befogenheter och inskränka partikontrollen inom statsapparaten på partiets bekostnad. Den 16 april meddelade Pravda, att ministrarna hade fått bemyndigande att ”i överensstämmelse med sovjetregeringens beslut disponera över material och penningmedel inom ministeriets ram och självständigt avgöra alla viktiga frågor rörande verksamheten i fabriker och institutioner, som sorterar under ifrågavarande ministerium.” Den 20 maj krävde Pravda ”att det skulle göras ett slut på den osjälvständighet, som var karakteristisk för ministerierna”, och att man ”icke skulle vända sig till regeringen för varje liten obetydlig fråga”. Ministrarna och cheferna för huvudadministrationerna skulle få utvidgade rättigheter.

Likvideringen av likvidatorerna i Georgien

En kort tid efter arresteringen av vice säkerhetsministern Rjumin och avsättningen av ministern för statssäkerheten Ignatjev kom det till sensationella omplaceringar i unionsrepubliken Georgien. Den 15 april 1953 avsattes Georgiens tjänstgörande förste partisekreterare A. Mgeladse från sin post och den georgiske ministern för statssäkerheten Ruchadse arresterades. Till ny minister för statssäkerheten utnämndes V. Dekanosov, som under Hitler-Stalinpakten hade varit Sovjets ambassadör i Berlin och en av Berijas närmaste medarbetare inom statssäkerhetstjänstens utlandsavdelning. Som efterträdare till Mgeladse blev T. A. Mirtschulava georgisk partisekreterare. Till ordförande inom republiken Georgiens ministerråd utnämndes V. M. Bakradse, som hade beklätt denna post redan före 1937, men som avsatts under den stora utrensningen och degraderats till minister för livsmedelsförsörjningen. Mgeladse och Ruchadse beskylldes för att ha gjort sig skyldiga till samma förbrytelser som medlemmarna av centralministeriet för statssäkerheten i samband med affären om Kremlläkarna; de hade ”med avsikt samlat motbjudande material mot aktiva funktionärer inom Georgiens kommunistiska parti och mot republikens regering för att likvidera dessa”. Ruchadse hade försökt att ”upptända sovjetbefolkningen till otillfredsställdhet och uppamma känslor av nationell fiendskap”. Mgeladse hade inte ens haft ”den elementära förmågan — att kritiskt analysera det av Ruchadse uppdiktade provokatoriska materialet utan bidrog tvärtom till de smutsiga handlingarna” (Sarja Vostoka den 18 april 1953).

Anklagelserna hänförde sig till den georgiska utrensningen i november 1951, som Chrusjtjov i sitt hemliga tal på 20:e partikongressen kallade ”Mingrelaffären”. Tusentals parti- och statsfunktionärer hade den gången arresterats för föregivna nationalistiska och separatistiska strävanden. Utrensningens mest framstående offer, vice ordföranden för det georgiska ministerrådet, I. Sodelava, jordbruksministern M. Baramija och ministern för statskontrollen A. Rapava rehabiliterades officiellt och upptogs åter i regeringen. Men utrensarna från 1951 blev nu själva utrensade.

En kort tid efter Stalins död visade sig också de första tecknen på en förändring av nationalitetspolitiken. Den av Stalin forcerade förryskningskampanjen avtog i styrka, man tog hänsyn till de icke-ryska nationaliteterna. I juni 1953 avsatte centralkommittén dåvarande förste sekreteraren för partiet i Ukraina, Leonid Melnikov med den motiveringen, att han hade begått fel i nationalitetspolitiken. Hans efterträdare blev ukrainaren Aleksej Kiritjenko

(Pravda Ukrainy den 13 juni 1953). Strax efter kritiserade centralkommittén också det litauiska partiet för ”förvrängningar av nationalitetspolitiken”; de ledande posterna inom parti-, stats- och ekonomiapparaten skulle i framtiden i huvudsak besättas med litauiska funktionärer (Sovjetskaja Latvija den 18 juni 1953). Med motsvarande formuleringar kritiserade centralkommittén i slutet av juni också Lettlands dåvarande nationalitetspolitik och krävde, att lettiska funktionärer tilldelades poster inom parti-, stats- och ekonomiapparaten (Sovjetskaja Latvija den 28 juni 1953).

Berijas fall

På våren 1939 utkom Trotskijs skrift ”Kommunism eller socialism”, som innehöll följande profetiska uttalanden:

”När ett socialistiskt samhälle äger så föga inre smidighet att man för att rädda det måste tillgripa en allsmäktig, världsomfattande och totalitär spionagetjänst, så står det mycket dåligt till, särskilt när i spetsen för denna tjänst uppträder en skurk som Jagoda, som måste skjutas eller som Jezjov, som måste sändas iväg i onåd. Vem skall man lita på? På Berija? Dödslockorna kommer också att ringa för honom.”

Fjorton år senare gick denna profetia i uppfyllelse. På kvällen den 9 juli 1953 sammankallades partifunktionärerna i alla ryska storstäder till slutna möten. Här fick de meddelande om att Sovjets inrikesminister sedan många år och medlemmen av partipresidiet Lavrentij Berija hade avsatts från alla sina parti- och statsämbeten och arresterats som ”fiende till partiet och staten”. Följande morgon underrättades också allmänheten om detta.

Det är ännu inte helt uppklärat, när och hur Berija störtades. Ännu den 10 juni 1953 hade Berija i en tongivande artikel nämnts tillsammans med Malenkov och Molotov som Sovjets ledare. Den 18 juni publicerade högste allmänne åklagaren Safonov i Pravda Ukrainy den skarpaste artikel, som ditintills hade riktats mot statssäkerhetstjänsten. Han vände sig öppet mot ”medarbetare inom statsapparaten, som vågar sig på olagligheter och godtycklighet gentemot sovjetmedborgarna”. Domstolar och åklagare skulle ”skoningslöst avslöja dessa brottsliga elements intriger”. Safonov gav domstolarna och allmänne åklagaren anvisning om att ”skydda sovjetmedborgarnas ära genom att med största eftertryck bemöta alla smädliga försök att genom anonyma anmälningar och brev utbreda falska beskyllningar eller att på annat sätt svärta ned eller baktala hederliga sovjetmedborgare.”

Den 25 juni var de främsta sovjetledarna närvarande vid uppförandet av operan ”Dekabristerna” på Stora teatern i Moskva. Den 27 juni meddelade Pravda på första sidan, att parti- och regeringsledarna Malenkov, Molotov, Vorosjilov, Chrusjtjov och Bulganin hade bevistat föreställningen. Berija räknades uppenbarligen icke längre till ledarna vid denna tidpunkt. Han måste alltså ha störtats mellan den 10 och 25 juni. Flera veckor senare, den 9 augusti 1953, framgick det av ett meddelande i Pravda, att beslutet om Berijas avsättande och arrestering hade träffats den 26 juni. I själva verket torde dock Berija redan ha arresterats flera dagar tidigare. Motsättningarna inom ledningen var dock ännu icke slut, ty först två veckor senare fick folket besked om denna betydelsefulla omplacering.

Den 10 juli meddelade Pravda på första sidan, att Malenkov på ett plenarmöte i centralkommittén i slutet av juni hade redogjort för Berijas ”brottsliga och statsfientliga handlingar”. Berija hade ”i den utländska kapitalismens intresse” försökt underminera sovjetstaten och sätta ryska inrikesministeriet över partiet och regeringen. Centralkommittén hade därför beslutat att frånta Berija alla partiämbeten och utstöta honom ur partiet ”som fiende till det kommunistiska partiet och sovjetfolket”. Dessutom publicerades beslutet av Högsta sovjets presidium om att Berija hade avsatts som ministerpresident och inrikesminister. Med tanke på ”de kriminella handlingarna” hade Berijas sak överlämnats till högsta domstolen. I Pravdas utförliga ledarartikel samma dag om ”Den oomkullrunneliga enheten mellan sovjetfolkets parti och regering” beskylldes Berija huvudsakligen för följande fyra brott:

1. Han hade talat föraktfullt om ”direktiven från partiets CK och sovjetregeringen om stärkandet av den sovjetiska rättsordningen och likvideringen av olika fall av olaglighet och godtycke, förhalat verkställandet av dessa direktiv och i vissa fall försökt att förvanska dem.”
2. Han hade ”med alla medel bromsat besluten om ytterst viktiga, brådskande jordbruksfrågor”.
3. Han hade försökt ”att undergräva vänskapen mellan Sovjets nationaliteter” och gjort sig skyldig till ”borgerligt-nationalistiska avvikelser”.
4. Han hade försökt ”att sätta inrikesministeriet över partiet och regeringen och missbruka inrikesministeriets organ inom centralförvaltningen och runt om i landet mot partiet och dettas ledning och mot regeringen”.

Av dessa fyra anklagelser framhövdes särskilt starkt den fjärde — Berijas påstådda försök att sätta inrikesministeriet över partiet och regeringen. Den andra anklagelsen — Berijas ”bromsande” av jordbrukspolitiken — har aldrig förklarats. Enligt Bernhard Roeder (Der Katorgan) gick det visserligen vid denna tidpunkt rykten om att Berija hade planerat vittgående modifikationer i kolchossystemet. Inte heller den tredje anklagelsen — Berijas ”borgerligt-nationalistiska” avvikelser — blev denna gång närmare klarlagd. Först mycket senare gavs en närmare förklaring. I den nya läroboken i Sovjetunionens historia (Istoria SSSR, Epocha Sotsialisma), som utkom 1958, beskyldes Berija för att ha aktiverat de nationalistiska elementen i de icke-ryska unionsrepublikerna, särskilt Georgien. Berija och hans sammansvurna hade ”försökt att inympa i den georgiska befolkningen känslan av nationell exklusivitet och rycka loss Georgien från sovjetfolkens stora familj”.

Den avgörande frågan vid Berijas fall torde ha varit förhållandet mellan statssäkerhetstjänsten å ena sidan och partiet och regeringen å den andra. Man kan förmoda, att Berija hade bejakat och stött den nya ledningens första åtgärder, även avstaliniseringen; antagligen ville han till och med gå längre än de övriga ledarna på det utrikespolitiska området. Det synes inte ha rört sig om, huruvida vissa reformer skulle genomföras eller inte utan om, vem som skulle leda den nya politiken. Som chef för inrikesministeriet och statssäkerhetstjänsten tycks Berija endast ha opponerat sig mot inskränkningen av statssäkerhetstjänstens makt. För de övriga ledarna var detta emellertid en avgörande fråga.

Även utrikespolitiska problem torde ha spelat en viktig roll vid Berijas fall. Mycket tyder på att han på våren 1953 med särskilt eftertryck hade gått in för en utrikespolitisk avspänning, framför allt i Tysklandsfrågan. Mot all vana hade Pravda den 25 april publicerat ett mycket utförligt referat av ett tal av Eisenhower och kommenterat det positivt i en helsidesartikel på första sidan samt tillkännagivit Sovjetunionens beredvillighet till förhandlingar om tvistefrågor. Den första maj publicerades Ehrenburgs ”Hopp”, som uppenbarligen var inspirerad uppifrån och hållen i en försonlig anda. Den 24 maj gick Pravda ånyo in för en lösning av internationella stridsfrågor på en toppkonferens. Sovjetpressens utrikespolitiska kommentarer är från april till juni påfallande genom sin osedvanliga återhållsamhet.

Personer som vid denna tidpunkt beklädde ansvarsfulla poster i Östtyskland men senare flytt till Västtyskland — bl. a. Fritz Schenk och Heinz Brandt, den sistnämnde medlem av sekretariatet för SED:s distriktsledning i Berlin, har för författaren berättat, att den nya kursen registrerades omsorgsfullt i Östberlin — med glädje av reformisterna, med största bekymmer av ”apparatjickerna”. Redan i maj var det känt i invigda kretsar, att Berija var en särskilt energisk talesman för dessa synpunkter och hade utsett Rudolf Herrnstadt till att förbereda en ändring inom SED-ledningen. Från slutet av april uppmanade man från rysk sida energiskt SED-ledningen att slå in på den nya kursen, öka produktionen av konsumtionsvaror, visa beredvillighet till eftergifter åt de borgerliga och kyrkliga kretsarna på det politiska området och vara mer återhållsam i kritiken av Västtyskland. I slutet av maj och början av juni ökade pressen från de ryska representanterna. Då ”den nya kursen” med dess ekonomiska och

politiska medgivanden slutligen förkunnades i Östtyskland den 9 juni motsvarade den dock inte de sovjetiska representanternas önskingar. Dessa hade föreslagit en ännu längre gående ändring av kursen och önskade därutöver, att den icke skulle proklameras endast genom en förklaring från politbyrån utan också på ett plenarmöte inom det socialistiska enhetspartiet.

Då upproret i Östberlin bröt ut på eftermiddagen den 16 juni 1953, krävde SED-ledningen, att ryska trupper omgående skulle ingripa. Detta krav tillmötesgicks dock icke omedelbart. Sovjetrepresentanterna hade hela tiden manat till moderation. Även denna hållning lär i första hand gå tillbaka på Berijas direktiv. Först under eftermiddagstimmarna den 17 juni, då upproret hade gripit omkring sig kraftigt, sattes ryska tanks in.

Det är därför i högsta grad sannolikt att Berijas eftergiftsvilliga Tysklandspolitik har bidragit till hans fall. Den interna striden om den ryska inställningen till Tysklandsfrågan fortsatte ännu efter den 17 juni.

Det var påfallande, att pressen i Sovjet till en början endast lämnade få nyheter om upproret i Östtyskland och icke kom med egna kommentarer. Först den 25 juni — det vill säga efter Berijas fall — hölls i de ryska storstäderna möten, på vilka upproret betecknades som ”utländska legoknektars äventyr”. Men till och med vid denna tidpunkt karakteriserades den nya kursen av sovjetpressen som en viktig åtgärd, som skulle närma de båda delarna av Tyskland till varandra. Ulbricht stod den gången inte särskilt högt i kurs i Moskva. SED-ledningen hade beslutat att högtidlighålla Ulbrichts 60-årsdag med stora festligheter och utarbetat en biografi, spelat in en film och skrivit många hyllningsartiklar för Ulbricht. Efter energiska ryska framställningar avbröts dessa förberedelser och hyllningsskrifter om Ulbricht, som redan var färdigtryckta, innehölls. Den 30 juni 1953 nöjde sig sovjetledningen med att sända Ulbricht en lyckönskan på några få rader, i vilka hans ämbete mot vanligheten icke nämndes. I hyllningen betecknades Ulbricht icke som ”förste sekreterare” utan endast som ”en av SED:s mest kända organisatörer och ledare”.

Den vikt, som måste tilläggas den tyska frågan vid Berijas fall, framgår också av att det flera veckor senare skall ha lästs upp ett internt brev på ett politbyråmöte i SED från den ryska partiledningen om Berijas fall. I detta beskylldes denne för att ha krävt en kompromissvänlig Tysklandspolitik, som kunde ha lett till ett uppgivande av Östtyskland.

Severyn Bialer har senare bekräftat, att det existerar ett hemligt dokument om Berijas fall i form av en rundskrivelse från den ryska partiledningen till öststaterna. Bialer var medlem av propagandaavdelningen inom det polska partiets centralkommitté och flydde i januari 1956 till Västtyskland. Enligt hans tillförlitliga rapport (”Hinter dem eisernen Vorhang”, München, nr 10, okt. 56) innehöll den hemliga skrivelsen en rad beskyllningar utöver de offentliga. Man lade Berija till last, att han hade använt säkerhetstjänsten till att stärka sin egen ställning inom politbyrån, bringat vaktposterna i Kreml under sin kontroll och med deras hjälp avlyssnat samtalen mellan presidietts medlemmar. Dessutom hade han givit ledaren av statssäkerhetstjänsten i Lwow i uppdrag att övervaka en av dem, som var på besök i staden. Ifrågasvarande funktionär inom Lwows statssäkerhetstjänst meddelade dock de andra medlemmarna i partipresidiet detta. Rundskrivelsen anklagade dessutom Berija för tidigare begångna ideologiska fel, framför allt de talrika fallen av historieförfälskning i hans bok från 1935 ”Om den bolsjevikiska organisationens historia i Transkaukasien.”

Det var av särskilt intresse, att rundskrivelsen nämnde den så kallade Leningradaffären, som skulle spela en stor roll senare. Det rörde sig om en stor utrensning, Leningrad på våren 1949, vars offer var anhängarna av Leningrads forne partisekreterare, politbyråmedlemmen Andrej Zjdanov, som dog den 30 augusti 1948. Bland de arresterade var dåvarande ordförande för den statliga planläggningskommissionen Nikolaj Voznesenskij, centralkommitténs dåvarande sekreterare och befullmäktigade för säkerhetsfrågor A. Kuznetsov och partisekreteraren i Leningrad A. Popkov samt ett stort antal partifunktionärer och representanter för Sovjets

intelligentsia. Följden av Andrej Zjdanovs till dags dato ej utredda död var en maktförskjutning till fördel för Malenkov och Berija. Nu gjordes Berija i den hemliga skrivelsen ansvarig för "Leningradaffären". Han hade fabricerat bevismaterial för de hemliga processer, genom vilka blomman av Leningrads politiska aktivister avrättades. Inför offentligheten nämndes vid denna tidpunkt överhuvudtaget icke Berijas ansvar för Leningradaffären. Först i Chrusjtjovs hemliga tal på 20:e partikongressen och i den tidigare nämnda nya historieboken om Sovjetunionen beskylldes Berija offentligt för att ha iscensatt Leningradaffären.⁸

Följderna av Berijas fall

En av de oskyldigare följderna av Berijas fall var indragandet och omarbetandet av samtliga skrifter, i vilka Berija nämndes på ett positivt sätt. Detta ledde till groteska händelser. Abonnenterna på den stora sovjetencyklopedin fann i band 21, som just sändes ut vid denna tid, ett meddelande med anvisning om att i band 5, sidorna 21, 22 och 23 "med hjälp av en sax eller ett rakblad" skära ut Berijas biografi och porträtt "på ett sådant sätt, att det blir en kant kvar, så att nya sidor kan klistras in". Som ersättning skickades nya texter ut, däribland en artikel om F. V. Berggoltz och en bildsida över Berings hav.

Den 10 juli 1953 började en offentlig kampanj i stor stil mot Berija. Över hela landet hölls parti- och fackföreningskonferenser samt massmöten, där man på sedvanligt sätt tog ställning till Berijas fall. Tidningarna publicerade referat från mötena under rubriker som "Denne förrädarens namn skall för evigt vara förbannat", "För fiender finns det och kommer det icke att finnas någon pardon" eller "Fiendens gemena planer avslöjades". Berija var en "borgerlig överlöpare", som den sista tiden "hade blivit fräck och oförskämnd och hade börjat visa sitt rätta ansikte, en legodräng åt imperialistiska krafter och en fördömd spion åt den internationella imperialismen".⁹

På ett möte i försvarsministeriet, refererat i Pravda den 16 juli, redogjorde Bulganin för fallet Berija. Flera sovjetmarskalkar, däribland Zjukov och Sokolovskij, välkomnade Berijas arrestering. Försvarsministeriets medarbetare antog en resolution, i vilken det heter, att sovjetarmén välkomnade domen över Berija och "också framdeles kommer att vara ett trofast och pålitligt stöd åt centralkommittén" — väl att märka: en centralkommitté, som inskränkte statssäkerhetstjänstens makt och lät arrestera dess ledare.

Berättelserna om och kommentarerna till Berijas fall bevisar, att det i själva verket icke rörde sig om hans person utan om att ta makten från den institution han representerade: hemliga polisen. Om detta var hela den samlade överklassen enig. Det betydde visserligen inte, att statssäkerhetstjänsten avskaffades. Den skulle göras till ett instrument för ledningen och icke vara en självständig makt, som hotade den. Därför uppfordrades partiorganisationerna eftertryckligt att systematiskt och oavblåtligt kontrollera verksamheten hos inrikesministeriets organ.

Kort efter Berijas fall upplöstes inrikesministeriets fruktade specialdomstol, som inrättats av Stalinledningen i december 1934 och spelat en så ödesdiger roll under den stora utrensningen. Talrika fångar sattes på fri fot, de kvarvarandes förhållanden förbättrades väsentligt. De företag och fabriker, som tidigare hade stått under statspolisens kontroll, lämnades tillbaka till de ansvariga ministerierna. Inrikesministrarna i Ukraina (Mesjik), Azerbajdzjan (Jemeljanov) och Georgien (Dekanosov, som hade utnämnts av Berija så sent som den 15 april 1953)

⁸ Chrusjtjovs egen redogörelse för fallet Berija: [Chrusjtjov om utrensningen av Berija](#).

⁹ Att denna kampanj började just vid denna tidpunkt var ingen tillfällighet, ty mellan 2-7 juli 1953 hade partiets centralkommitté ett speciellt plenarmöte om frågan. Intressant nog finns det stenografiska protokollet från detta plenarmöte i engelsk översättning under titeln *The Beria Affair: The Secret Transcripts of the Meetings Signalling the End of Stalinism* (1992). Det omfattar över 200 sidor och avslutas med högsta domstolens dom från 24/12 samma år – enligt detta dokument avrättades Berija och 6 ytterligare "medbrottslingar" dagen innan (23/12).

avsattes. Statssäkerhetsministeriets specielle befullmäktigade i östra Sibirien, Goglidse, och förste sekreteraren för partiet i Azerbajdzjan, Mir Bagirov, avskedades likaså (Pravda den 19 juli). I Moskva avsattes Kremls kommandant, generallöjtnant Spiridonov, stadskommandanten, generallöjtnant Smimov och överbefälhavaren för Moskvas militärområde, generalöverste Artemjev från sina poster. I början av augusti 1953 ändrades ordningsföljden inom den högsta ledningen. Dittills hade Malenkov, Berija och Molotov nämnts först, följda av Vorosjilov, Chrusjtjov, Bulganin, Kaganovitj och Mikojan. Nu ryckte Chrusjtjov upp på tredje plats; ordningsföljden var hädanefter Malenkov, Molotov, Chrusjtjov, Vorosjilov, Bulganin, Kaganovitj och Mikojan.

Under sista hälften av december 1953 inleddes processen mot Berija och de främsta av hans anhängare. Förutom Berija dömde man Merkulov, Dekanosov, Mesjik samt f. d. vice inrikesministern Kobulov, och tidigare chefen för ”avdelningen för undersökning av särskilt viktiga angelägenheter i inrikesministeriet”, Vlodsimirskij, till döden och avrättade dem. Anklagelsen mot Berija och hans anhängare förelades Sovjets nye allmänne åklagare Rudenko, som hade utnämnts omedelbart efter Berijas fall. Specialdomstolens ordförande var marskalk Konjev. Dessutom bestod domstolen av armégeneralen Moskalenko, vice inrikesminister Lunjev som kom från partiapparaten och dåvarande partisekreteraren i Moskva, Michailov. Det var alltså två representanter vardera för armén och partiet, som satt till doms över Berija och dennes närmaste medarbetare.

Berijas fall fick också vittgående följder utanför Sovjetunionen. I Östtyskland avsattes ministern för statssäkerheten, Wilhelm Zaisser, medlem av SED:s politbyrå, och chefredaktören för SED:s centralorgan ”Neues Deutschland”, Rudolf Herrnstadt, kandidat till politbyrå i juli 1953 och uteslöts ur politbyrå och CK, senare också ur partiet. SED-ledningen beskyllde dem för att de på Berijas befallning hade drivit en kompromisspolitik, som siktade till att prisge de i Sovjetzonen uppnådda resultaten och fördelarna. I början av augusti genomfördes en stor utrensning inom partiet i Nordkorea, som krävde fem offer, däribland sekreteraren för centralkommittén och ordföranden för kommissionen för folkkontrollen Ly Sin-ep, vicechefen för partiledningens kaderavdelning Pak Sy-won och chefen för statssäkerhetsministeriets inspektionsavdelning Pek Han-bok. En kort tid efteråt meddelades, att Nordkoreas vice ministerpresident Hokay hade begått självmord. Dessa händelser låter anta, att det också hade förekommit motsättningar mellan Berija och de övriga partiledarna om andra utrikespolitiska frågor; Berija hade uppenbarligen varit redo till större medgivanden, i varje fall i Östtyskland och Korea.

”Tövädret” inom litteraturen

Under Stalintiden hade sovjetförfattarna tvingats in i ”den socialistiska realismens och partitillhörighetens” tvångströja. Den socialistiska realismen betecknades officiellt som ”den sovjetiska skönlitteraturens huvudmetod”. Termen användes första gången i pressen 1932. Den gör det till en plikt för konstnärerna att framställa verkligheten i dess revolutionära utveckling och omforma och uppfostra arbetarna i socialismens anda. Detta betyder, att sovjetförfattarna icke har rätt att framställa verkligheten som den är utan som den skall vara, d. v. s. som den härskande partilinjén önskar, att den skall vara.

Begreppet ”partitillhörighet” går tillbaka till Lenins avhandling om ”Partiorganisationer och partilitteratur”. Lenin förklarade i denna, att den litterära aktiviteten skulle ”vara en beståndsdel av det organiserade, planmässiga partiarbetet”. Lenin skrev denna avhandling 1905 vid en tidpunkt, då det kommunistiska partiet, bortsett från de få revolutionsmånaderna detta år, arbetade illegalt under den tsaristiska regimen och det var partilitteraturen han menade. Detta hindrade dock ej Stalinledningen att 40 år senare överföra begreppet ”partitillhörighet” på hela litteraturen. På Zjdanovs initiativ fattades efter kriget en rad partibeslut om konst och litteratur, som förpliktade alla författare och konstnärer till partitillhörighet.

Efter Stalins död hoppades författarna och konstnärerna, att de nu skulle kunna frigöra sig från den sociala realismens och partibundenhetens tvångströja, i varje fall från de metoder vilka partikontrollen använde. Den kände kompositören Aram Chatjaturjan angrep i tidskriften "Sovjetskaja Musika" nr 9, 1953 "de tanklösa anpassningstendenserna" och förklarade: "Jag tror det är på tiden att ändra överhetens förmyndarsystem över kompositörerna. Mer än detta: musikmyndigheterna måste absolut avstå från den skadliga inblandningen i kompositörens konstnärliga arbete. Konstnärliga skapelseproblem kan icke lösas med byråkratiska metoder."

En kort tid efter detta angrep Ilja Ehrenburg i den litterära tidskriften "Snamja" nr 10, 1953, partireglementet i litteraturen. Det går inte an, att "tidskriftsredaktionerna kommenderar författarna till skapande arbete för att därigenom få dem att skriva romaner om olika produktionsgrenar". Författaren är "icke en apparat som mekaniskt registrerar tingen. Han skriver inte endast en bok, för att han förstår, hur man skall skriva eller för att han är medlem av författarförbundet och måste avlägga räkenskap för varför han varit tyst så länge."

Det skulle vara riktigare att kritisera författare som skrev böcker utan inre tvång: "Statistiken spelar ej samma roll för konsten som för industrin." Författaren hade visserligen ett socialt uppdrag som givits honom av folket, men begreppet "social" hade förflyktigats mer och mer under det att begreppet "uppgift" som härstammade från affärslivet hade blivit kvar.

Ehrenburg lät förstå, att han hade inväntat Stalins död för att kunna skriva så öppenjärtigt: "Det är först efter moget övervägande jag har beslutat mig för att offentliggöra denna avhandling om författarens uppgifter. Jag övervägde länge, huruvida det nu var den riktiga tidpunkten för att ställa detta problemkomplex under debatt och jag kom slutligen till den övertygelsen, att tiden var inne, ty tiden är mogen för en stor litteratur i Sovjetunionen. Hittills har dess styrka legat särskilt i skildringen av de uppnådda resultaten. Nu måste den stärkas ytterligare genom skildringen av de människor som har skapat resultaten."

I den litterära tidskriften "Novyj Mir", nr 11, 1953, uppställde kritikern V. Pomerantsev en annan princip i stället för partitillhörigheten och den sociala realismen — uppriktighetens princip: "Uppriktighet, det är, enligt min åsikt, vad många av våra böcker och skådespel saknar ... Ovillkorligen frågar man sig själv, vad man måste göra för att vara uppriktig. Brist på uppriktighet är icke ovillkorligen lögn. Även tillgjordhet är brist på uppriktighet. Graden av uppriktighet skall vara det första kriteriet på varje litterär kvalitetsbedömning." Dialogerna i de sovjetiska romanerna var ofta "tirader i ren grammofonstil". Som ett exempel nämnde Pomerantsev en mekaniker vid en maskin- och traktorstation, som tillsammans med sin flicka drömmer om hur de skall ställa i ordning maskinerna igen och hjälten i ett teaterstycke skänker sin dotter en klocka för att levnadsstandarden har blivit högre. "Så talar man bara på möten, inte människor emellan." Försiktigtvis lade Pomerantsev dessa ord i munnen på diskussionspartnern i sin tidskriftsartikel men hans personliga uppfattning var icke annorlunda: "Jag bryr mig inte om larmet från maskinerna i litteraturen eller om ämnenas enformighet eller de enformiga historiernas patos. Jag önskar fler böcker som är skrivna med allvar och värme." Också han hade fattat nytt mod efter Stalins död: "Jag tänker redan oftare på äkta litterära verk. Om ett eller två år kommer vi att vara så långt komna, att vi kan publicera dem."

Många författare var redan i gång med sådana verk på denna tid. De mest kända verken var Ilja Ehrenburgs "Töväder", Vera Panovas "Årstider" och Leonid Sorins skådespel "Gäster". Gemensamt för dem alla är kritiken mot förhållandena och de ledande samhällsskikten i Sovjet.

Ilja Ehrenburg ställer upp två typer mot varandra: å ena sidan en målare, som anpassar sig till den vid varje tidpunkt förhärskande partilinjens, inhöstar framgång och pengar men själv känner, att han icke har någon talang; å andra sidan en talangfull konstnär utan framgång som

har författarens sympati. För första gången i sovjetlitteraturen nämns terrorperioden 1936-38: Den unge Dimitrij, vars styvfar arresterades berättar, hur hans vänner och skolkamrater av denna anledning undvek honom och utstötte honom ur deras gemenskap. Det har han aldrig kunnat glömma.

Också i Vera Panovas ”Årstider” avslöjas negativa sidor av sovjetlivet. Fabriksdirektör Bortasjevitj lever i oförtjänt lyx, avslöjas som en svartabörshaj och begår självmord; en annan funktionär, Retkovskij, bedrar staten; ordföranden i stadssovjeten (överborgmästaren) är en vekling, som kryper för de överordnade.

Ännu hårdare var kritiken i Leonid Sorins skådespel ”Gäster”. Den gamla revolutionären Kirpitjev, hans dotter Varvara och journalisten Trubin är styckets hjältar som förvånade och förbittrade har upplevt sovjetsamhällets förändringar. Kirpitjevs son, Pjotr, avdelningschef inom justitieministeriet, är en makthungrig opportunist. ”Statsapparaten är som en orkester”, låter Sorin honom säga, ”om du vill spela med, måste du följa dirigenten och hålla takten.” I ett annat samtal mellan Varvara och journalisten Trubin avslöjar Sorin sovjetsamhället som ett nytt klassamhälle:

Varvara: Jag tycker, att ett liv, i vilket huvudsaken icke är prestationen utan positionen, icke erövringen utan ägandet, att ett sådant långt, slött, självbelåtet liv utan rörlighet är främmande och kränkande ...

Det är icke hat. Det kan låta märkligt men det är något annat, det påminner om klasskänsla ... Hur har denna klass egentligen uppstått i vårt land?

Trubin: Hur den har uppstått? (Rycker på axlarna.) Genom gemenhet, genom girighet, ärelystnad, genom andras oförmåga och vår tolerans. När så mycket ges åt dem, av vilka man kan vänta så litet, kan det inte komma något gott av det.

Varvara (eftertänksamt): Det finns ett litet ord för det — makt.

Kritik mot byråkratiska missförhållanden var i och för sig icke något nytt. Det nya och revolutionerande var, att dessa missförhållanden inte längre framställdes som kapitalismens kvarlevor utan som typiska produkter av sovjetsamhället.

Ledningen hade till att börja med medvetet understött den kritiska riktningen, då man räknade med dess stöd vid genomförandet av de planerade förändringarna. Men då det visade sig, att författarna icke nöjde sig med att angripa enstaka fel utan hela systemet, försökte partiet att lägga nya tyglar på dem. I slutet av maj 1954 startades en organiserad kampanj mot de upproriska författarna. Startsignalen var en Pravdaartikel den 25 maj ”Under den socialistiska realismens baner” av sekreteraren i författarförbundet Aleksej Surkov, som hade varit parti-medlem sedan 1925 och var medlem av utlandskommissionen i Högsta sovjets nationalråd. Surkov angrep särskilt Pomerantsev, eftersom denne hade förbrutit sig mot partiplikens princip och den socialistiska realismens viktigaste teorier. Utom Ilja Ehrenburgs ”Töväder”, Vera Panovas ”Årstider” och Sorins ”Gäster” betecknades också F. Panfjorovs skådespel ”När vi är artiga” och Surovs ”Anständiga människor” som ideologiskt skadliga. Några dagar senare anklagades Vera Panova för att hon i sin bok ”Årstider” hade ägnat sovjetverklighetens skuggsidor ”överdriven uppmärksamhet”. Sorins skådespel ”Gäster” förbjöds på grund av ”förtal av den sovjetiska verkligheten”. I början av juni 1954 avsattes chefredaktören för den litterära tidningen Oktjabr, Fjodor Panfjorov från sin post, i början av augusti gick det på samma sätt för chefredaktören för den litterära tidskriften ”Novyj Mir”, Alexander Tvardovskij. Med förbluffande öppenhet skrev Kommunist nr 9, 1954, om detta: ”Det är tillräckligt, att uppmärksamheten sviker inom ett eller annat område av de ideologiska problemen, som fallet var med ledningen av författarförbundet. Strax dyker det upp stämningar och teorier, som är fientliga mot oss.”

Den andra författarkongressen (14-25 december 1954) skulle genomföra den nya partilinjens.

Partiledningens officiella hälsning till kongressen krävde, att författarna skulle bekänna sig till den socialistiska realismen och påminde dem om deras förpliktelser inför partiet, dock utan att använda begreppet ”partiplikt”. Men det visade sig, att ett hundra procentigt återvändande till det stalinistiska konstreglementet ej längre var möjligt. Det hade utbildats en stark opposition, å vars vägnar bland annat Sjolochov och Ovetjkin uppträdde som talesmän på kongressen. De måste förvisso böja sig men de kunde ej längre bringas till tystnad.

Den nya kursen inom den ekonomiska politiken

Det var knappast en tillfällighet, att det litterära tövädrets början och slut i tiden sammanfaller med den nya kursens stora experiment inom den ekonomiska politiken. I sin sista skrift ”Socialismens ekonomiska problem i Sovjetunionen” hade Stalin betecknat den tunga industrins prioritet som en orubblig grundval för den fortsatta utvecklingen och krävt att handeln skulle ersättas med ett centralt dirigerat varuutbyte. Redan den 14 maj 1953 framkom de första antydningarna om att den efterstalinistiska ledningen icke hade för avsikt att följa dessa riktlinjer. En tongivande artikel i Pravda om partiskolåret förbigick med tystnad Stalins ”Ekonomiska problem”. Den 29 maj kritiserade Pravda underskattningen av handelns betydelse och i de teser, som den 26 juli 1953 publicerades med anledning av 50-årsdagen för grundandet av det kommunistiska partiet, heter det: ”Partiet är ansvarigt för högsta möjliga tillgodoseende av sovjetfolkets ständigt växande krav.”

Den 8 augusti 1953 tillkännagav ministerpresident Malenkov i Högsta sovjet det nya programmet för produktionen av konsumtionsvaror: ”Sovjetfolket har rätt att begära av oss och i första hand av arbetarna i industrin för masskonsumtionsvaror, att det finns hållbara, väl beredda varor av hög kvalitet.” Malenkov vände sig icke mot principen om den tunga industrins prioritet, men han förklarade, att det nu existerade en modern industri i Sovjetunionen och därför kunde den lätta industrin och produktionen av konsumtionsvaror utvecklas kraftigare: ”Regeringen och centralkommittén finner det nödvändigt att korrigera produktionens uppgifter med tanke på en avsevärd höjning av produktionen av konsumtionsvaror.” Befolkningens försörjning med livsmedel och industrivaror skulle ”förbättras på ett avgörande sätt”. En förutsättning för detta var framför allt den fortsatta utvecklingen av jordbruket, som försåg befolkningen med livsmedel och den lätta industrin med råvaror. Kolchosernas och kolchosböndernas materiella intressen i produktionen måste höjas. På Malenkovs förslag beslöt Högsta sovjet höja uppköps- och leveranspriserna och efterskänka jordbrukets resterande skatter. Dessutom skulle kolchoshandeln utvidgas och försäljningen av överskottsprodukter organiseras på kolchosmarknaderna och genom andelsföreningarna.

Samtidigt offentliggjordes en ny inställning till kolchosböndernas individuella jordbruk. Enligt kolchosstadgan av den 17 februari 1935 har varje kolchosbonde rätt att äga ett privat jordbruk på ett kvarts till ett halvt hektar, som han kan odla för eget bruk. Dessutom har han rätt till en ko, två ungdjur, en sugga med grisar, upp till tio får och getter, en bigård med upp till 20 bikupor samt fjäderfä och kaniner. Under Stalins tid betraktades t. o. m. dessa obetydliga privata ägodelar med misstro. Malenkov medgav öppet, att under de senaste åren hade kolchosböndernas inkomster av sina privata jordbruk och sin kreatursavel gått tillbaka. Malenkov menade, att leveransplikten för kolchosböndernas individuella jordbruk skulle reduceras betydligt.

Betydelsen av Den Nya Kursen inom den ekonomiska politik, som Malenkov förkunnade den 8 augusti 1953 gick långt utöver diverse praktiska ekonomiska problem. Det var i verkligheten ett avsteg från viktiga stalinistiska principer: I stället för den tunga industrins företrädeställning restes kravet på sidoordnad utveckling av den tunga industrin och den lätta industrin; i stället för Stalins krav på att handeln gradvis skulle ersättas av ett direkt varuutbyte proklamerades en utvidgning av handeln; den materiella dragningskraften framhövdes starkare än någonsin förr, kolchosböndernas privata egendom skulle icke inskränkas.

I sitt stora tal om Den Nya Kursen hade Malenkov knappast nämnt partiapparaten och partiorganisationerna på landet. Detta uppenbara åsidosättande torde ha inspirerat partiapparaten att koppla in på Den Nya Kursen ännu starkare.

Tre veckor efter Malenkovs tal inkallades centralkommittén till ett plenarmöte, som hör till de viktigaste under den efterstalinistiska utvecklingen. Mötet varade från den 3 till den 7 september. Huvudämnet var jordbrukspolitiken. Huvudtalet hölls av Chrusjtjov.

På septembermötet gjorde denne avsteg från det under Stalins tid vanliga bruket att avlägga rapporter om framgångar och sysselsatte sig i stället med missförhållandena inom jordbruket. Brukningsarealen för potatis hade inte ens nått hälften av förkrignivån, brukningsarealen för grönsaker hade gått tillbaka 250 000 ha i förhållande till 1940. Upplysningarna om kreatursbeståndets tillbakagång var rent av sensationella: Antalet hästar hade gått tillbaka från 38,2 miljoner 1916 till 21 miljoner 1941 och uppgick nu till endast 15,3 miljoner. Antalet kreatur var i början av 1953 3,5 miljoner mindre än 1941 och 8,9 miljoner mindre än 1928.

Särskilt skarp var Chrusjtjovs kritik av jordbrukets förvaltning. Det var alltför många överflödiga siffror i jordbruksplanerna; ett stort antal fackutbildade och kollektivförmän var nästan uteslutande sysselsatta med att utarbeta räkenskapsberättelsen. Av 350 000 fackutbildade arbetade endast fem procent inom de kollektiva företagen, de flesta fackutbildade ”fyller alla slags ämbetsverk och kontor”. Följden därav var en märkbar brist på fackmän inom de kollektiva företagen och på de statliga jordbruken. Endast en sjättedel av kolchosförmännen hade besökt en allmän fackskola eller ett universitet, mindre än en tredjedel av direktörerna för statsjordbruken hade vanlig fackskoleutbildning. Oupphörligt avsattes kolchosförmän och direktörer från statliga företag på grund av oduglighet men många av dem påtvingades andra kollektiva verksamheter som förmän.

Plenarmötet i september vidtog en rad åtgärder för att öka jordbruksproduktionen. Leveranssystemet förenklades genom införandet av den s. k. hektarnormen. Varje kollektiv verksamhet förpliktigades att leverera ett bestämt kvantum produkter per ha åkerjord och en bestämd mängd animaliska produkter per ha jordareal. De statliga leverans- och uppköpspriserna höjdes betydligt. Kollektivjordbrukens skulder efterskänktes. 100 000 agronomer och 50 000 partifunktionärer skulle skickas ut till kollektivföretagen för att förstärka dem ekonomiskt och politiskt.

Man gav också kolchosbönderna vissa medgivanden. Chrusjtjov, som ännu i mars 1951 hade förordat ”inskränkning av den privata brukningsarealens storlek till 10-15 ha” och förläggande av kolchosböndernas privata jordlotter utanför bebyggelsen, gick nu oväntat in för att understödja kolchosböndernas privata lantbruk: ”Endast människor, som icke kan förstå partiets politik, sovjetstatens politik, menar, att produktiv nötboskap som personlig egendom i kolchosböndernas hushållning inom ramen för de normer som är fastställda i lantbruks-sällskapets statuter, innebär en fara för den socialistiska ordningen. Det måste också vara slut med den fördömda, att det för en arbetare eller funktionär är vanärande att äga kreatur som personlig egendom.” (Izvestija den 15 sept. 1953.)

Den 28 oktober 1953 antogs ett internt beslut, som förbjöd rättsligt förfarande mot kolchosbönder, som icke fullgjorde sina ålagda arbetsdagar på kolchoserna.

Detta beslut, undertecknat av Högsta sovjets presidium, tillställdes alla lokala myndigheter men offentliggjordes icke. (Halvannat år senare, i slutet av januari 1955, omtalades beslutet negativt i den partiofficiella tidskriften ”Partinaja Zjizn” nr 2 1955; det hade haft olycklig inverkan på arbetsdisciplinen.)

Den andra viktiga händelsen under plenarmötet i september var maktförskjutningen till partiapparats fördel. Intill dess hade Den Nya Kursen förkunnats av statens representanter och organ, nu tog partiapparaten vid. Septembermötets resolution innehöll en viktig passus om

stärkandet av partiorganisationerna på landsbygden. Den tredje händelsen på septemberplenarmötet var av allra största betydelse för den vidare utvecklingen. Nikita Chrusjtjov utnämndes officiellt till förste sekreterare för centralkommittén. Detta var en viktig eftergift av Malenkov och hans anhängare åt Chrusjtjov och de krafter inom partiapparaten, som stod bakom honom. Pravda publicerade utnämningen med jättebokstäver. Dittills hade Chrusjtjov endast varit en av sekreterarna. Plenarmötet i september är en av milstenarna i Chrusjtjovs karriär.

Några veckor senare gjorde Chrusjtjov bruk av sin nya makt. Det första tecknet på detta var en sensationell omplacering inom Leningrads partiledning, något som var av avgörande betydelse för utvecklingen. I Chrusjtjovs närvaro avsattes utan motivering den 28 november 1953 Leningrads partisekreterare Vasilij Andrijanov. Hans efterträdare blev Leningradprovinsens tredje partisekreterare, Frol Koslov.

Vasilij Andrijanov hade sedan 1939 varit en av Malenkovs närmaste medarbetare. 1946 blev han vicechef för det nyinrättade rådet för kolchosärenden inom ministerrådet. Samtidigt var han ordförande för utrikesnämnden inom unionsrådet.

Frol Koslov var 1949 partisekreterare för de stora Kirovverken i Leningrad. 1950 blev han förste sekreterare för partiets stadskommitté i Leningrad. På 19:e partikongressen i oktober 1952 avancerade han till medlem av centralkommittén. Inför offentligheten blev han speciellt känd för sin skarpa utrensingsartikel i 2:a januarihäftet av Kommunist 1953. En kort tid efter denna utnämning påvisade Boris Meissner att Koslov stod Chrusjtjov nära. Hans kometartade karriär under de följande åren är en bekräftelse på detta.

Kort tid efter Leningradkuppen företogs ommöbleringar inom ledningen av partiet i Armenien. I närvaro av CK-sekreteraren Pjotr Pospelov avsattes alla tre sekreterarna med förste sekreteraren för Armeniens CK Grigorij Arutinov i spetsen, från sina poster. Arutinov hade sedan 1939 varit kandidat till och från 1952 medlem av centralkommittén. Under stridigheterna om jordbruksstäderna, ett av Chrusjtjovs älsklingsprojekt, hade han varit motståndare till kolchosernas sammanslagning och således uppträtt mot Chrusjtjov.

Omplaceringen i Leningrad och Armenien tilldrog sig denna gång ingen större uppmärksamhet, de överskuggades av propagandan för Den Nya Kursen och konsumtionsvaruprogrammet. Men de var av avgörande betydelse för stärkandet av Chrusjtjovs ställning och början till Malenkovs fall.

I mitten av september 1953 uppdelades handelsministeriet i ett ministerium för inrikeshandel och ett för utrikeshandel. Mikojan, som dittills varit handelsminister, blev nu minister för inrikeshandeln. Den omständigheten att en sovjetledare av Mikojans format fick sig anförtrodd en sådan uppgift, visar vilken betydelse den efterstalinistiska ledningen tillmätte detta område. Under Stalins tid hade handeln fört en skuggtillvaro och Stalin ville till slut fullständigt avskaffa den. I öppen motsättning till Stalin förkunnades nu handelns utökning och utvidgning.

Den 17 oktober 1953 höll Mikojan ett tongivande tal om ”åtgärder för fortsatt utveckling av varuomsättningen och förbättring av den statliga andelskolchoshandelns organisation”. Hans krav övertogs av parti- och statsledningen i detaljerade beslut den 23 september och 18 och 30 oktober 1953 om utvidgandet av sovjethandeln samt konsumtions- och livsmedelsproduktionen.

Först nu blev Den Nya Kursens omfattning synlig. Besluten innebar en fullständig ändring av den femårsplan (1951-55), som hade antagits under Stalins tid. Femårsplanen hade fastslagit en ökning av konfektionsvaruproduktionen med 80 % (i förhållande till 1950), nu skulle ökningen för samma tidsperiod sättas till 240 %. Stegningen i köttproduktionen ökades från 90 till 230 %, för textilvaror från 70 till 180 %. Produktionen av industrivaror för täckandet av

befolkningens behov skulle under de följande tre åren höjas med nästan 50 %.

Mikojan sade rent ut, att det i Sovjetunionen existerade brist på balans mellan produktionen av massförbrukningsvaror och folkets behov; genom ett kraftigt uppsving i massproduktionen skulle detta missförhållande bringas ur världen.

Särskilt intressanta var Mikojans uttalanden om konkurrensproblemet och frågan om utnyttjandet av utländska erfarenheter. Han förklarade oförblommerat, att ”konkurrensen i de kapitalistiska länderna är icke något dåligt exempel för handelns organisation, för den praktiska handelstekniken och för kundbetjäningen, speciellt betjäningen av välsituerade köpare”. Det gäller, att ”vi övertar och studerar det för oss nödvändiga från handelns organisation och kundbetjäningen i de borgerliga ländernas bästa verksamheter och icke drar oss för att använda dessa nyttiga erfarenheter utan tvärtom söker bemästra dem och använda dem i de breda lagrens intresse”.

Det var rent av en sensation, att Mikojan föreslog, att man skulle importera livsmedel och masskonsumtionsvaror från utlandet. Sovjetunionen hade under den mellanliggande tiden ”blivit rikare”, och därför skulle de nödvändighetsvaror som var så starkt efterfrågade av befolkningen, importeras från utlandet.

Handelsministeriet fick i uppgift att företa noggranna undersökningar av befolkningens önskemål. Handelsorganisationerna skulle sammankalla till konsumtionskonferenser och vidarebefordra medborgarnas önskningar till vederbörande industriministerier. ”Det tempo, med vilket vi vill inhämta det försummade: skall bringa alla skeptiker på skam”, förklarade Mikojan förhoppningsfullt.

Den nya kursens svårigheter

36-årsdagen av oktoberrevolutionen den 7 november 1953 gick helt i Den Nya Kursens tecken. De sovjetiska arbetarna uppmanades att stödja den nya politiken, ”som siktar till en snabb höjning av levnadsstandarden för arbetarklassen, kollektivbönderna och hela folket”. Huvudmålet var att uppnå ”en brant uppgång i produktionen av livsmedel för folket”.

Genomförandet av den nya ekonomiska kursen stötte emellertid på stora svårigheter. Programmet för konsumtionsvaror hade utan vidare stoppats in i den löpande femårsplanen. Men då de officiella ekonomiska planerna icke ändrades, stod fabriksdirektörerna inför ett dilemma. Antingen uppfyllde de den föreskrivna ekonomiska planen och i så fall kunde de ej producera fler konsumtionsvaror eller också ställde de om en del av sin produktionsapparat för framställning av konsumtionsvaror och då kunde de ej uppfylla femårsplanen. Även en annan omständighet verkade hämmande. Under inemot ett kvarts århundrade hade den tunga industrins absoluta prioritet till den grad hamrats in i parti- och ekonomifunktionärernas medvetande, att omställningen till fördel för produktionen av konsumtionsvaror — under Stalinepoken med förakt kallad ”konsumentståndpunkten” — i många kretsar möttes med en avvisande attityd. Härtill kom, att det ultracentraliserade ekonomisystemets tungrodda maskineri icke var de nya uppgifterna vuxet. Slutligen kunde produktionen av konsumtionsvaror, särskilt livsmedel, höjas endast när jordbruksproduktionen samtidigt steg. Men för detta ändamål måste jordbruket ha fler maskiner och dessa kunde endast framställas i fabriker hörande till den tunga industrin.

Sovjetledningen försökte övervinna dessa svårigheter genom att upprätta en stab av erfarna ekonomiledare. Ministerrådets presidium, som vid denna tidpunkt bestod av Malenkov som ordförande, Molotov, Bulganin och Kaganovitj som förste vice ordförande och Mikojan som allmän ställföreträdare utvidgades med fem toppfunktionärer, som ägde rika erfarenheter från den ekonomiska ledningen. De hade alla genomgått akademisk-teknisk utbildning och i många år arbetat som ingenjörer och fabriksledare, innan de betroddes med ledningen av olika ekonomiministerier.

Maxim Saburov hade i synnerhet haft med planeringsarbete att göra. Från 1941 till 1944 och återigen från 1949 hade han varit ordförande för den statliga planeringskommissionen. Michail Pervuchin hade beklätt ledande poster inom elektrifieringsarbetet och den kemiska industrin, han hade varit minister för kraftverk (1939 till 1942), för den kemiska industrin (1942 till 1950) och för kraftverk och elektroenergi från 1953. Ivan Tevosjan var först minister för skeppsbyggnadsindustrin och från 1940 minister för järnverksindustrin. Vjatjeslav Malysjev var minister för den medeltunga maskinindustrin (1940-42) för tanksindustrin (1942-49), för industrin för transportmaskiner och tunga maskiner (1945-47), för skeppsbyggnadsindustrin (1950-53) och efter Stalins död åter för den medeltunga maskinindustrin. Aleksej Kosygin hade under många år stått i spetsen för den lätta industrin, först som minister för textilindustrin (1939-40), så en kort tid som finansminister och slutligen efter Stalins död som minister för den lätta industrin och livsmedelsindustrin samt massförbrukningsvaror.

Den Nya Kursens öde berodde särskilt på snabb framgång inom jordbruksproduktionen. Snart skulle det visa sig, att de förhoppningar, som man hade satt till septemberreformerna icke gick i uppfyllelse. Trots många modifikationer befann sig jordbruket i en situation, som icke var mindre än katastrofal. Den efterstalinistiska ledningen sammankallade i januari och februari 1954 till en rad konferenser i Kreml för jordbrukssakkunniga funktionärer. De viktigaste var konferensen för funktionärerna från maskin- och traktorstationerna (24 till 28 januari) och för de statliga jordbrukens direktörer (3 till 6 februari). Omkring 2 000 funktionärer deltog i var och en av dessa konferenser. De avlade rapport om situationen på landsbygden med förbluffande öppenhet. I båda konferenserna deltog från morgon till kväll samtliga partipresidiets medlemmar (med undantag av Molotov, som deltog i utrikesministerkonferensen i Berlin). Antagligen blev de på dessa konferenser på det klara med att de måste använda andra medel för att uppnå en höjning av jordbrukets produktion. På centralkommitténs följande plenarmöte, i slutet av februari 1954, förkunnade Chrusjtjov det stora programmet för utvinnande av nytt land. Enligt detta skulle redan under loppet av 1954 2,3 miljoner har åkerbruksjord uppodlas i Sibirien och Kazakstan och under 1955 skulle ytterligare 10,7 miljoner har utvinnas. Nyodlingsprogrammets mål var enligt Chrusjtjov att tillgodose hela folkets behov, fylla de statliga reservförråden av spannmål, höja produktionen av fodersäd, utvidga kreatursbeståndet och öka spannmålsexporten. Från de nyodlade arealerna skulle det levereras 18 à 19,5 miljoner ton spannmål; därav skulle gott och väl 8 miljoner ton komma från unionsrepubliken Kazakstan.

Parti- och statsledningens gemensamma beslut av den 28 mars om utvinnandet av nya landområden under åren 1954 och 1955 fastslog också, att största delen av årsproduktionen av jordbruksmaskiner, däribland 10 000 skördetröskor och 120 000 traktorer skulle ställas till förfogande för nyodlingsprogrammet.

Så paradoxalt det än kan låta, så var det just nyodlingsprogrammet som försvårade uppfyllandet av programmet för konsumtionsvaror. Den ekonomiska politiken var inne i en ödesdiger cirkel: För att kunna realisera programmet för konsumtionsvaror måste produktionen av livsmedel ökas; av hänsyn till detta beslöt man att genomföra nyodlingsprogrammet; men för att genomföra nyodlingsprogrammet måste produktionen av jordbruksmaskiner ökas; denna uppgift kunde endast lösas av den tunga industrin, d. v. s. just den gren av industrin som skulle svara för den avgörande andelen av konsumtionsvaruprogrammet. Då det på längre sikt var omöjligt att genomföra båda programmen samtidigt, måste man förr eller senare träffa ett avgörande om vilket av dem som skulle ha prioritet.

Dragkampen på sommaren 1954

Meningsmotsättningarna om programmet för konsumtionsvaror delade ledningen i två grupper. Till den ena gruppen hörde Malenkov, Mikojan, ministern för den lätta industrin

Aleksej Kosygin, jordbruksministern Ivan Benediktov och de med dessa lierade krafterna inom de lägre och mellanliggande organen av den ekonomiska apparaten.

De sökte rädda vad som räddas kunde åt konsumtionsvaruprogrammet. Den andra gruppen bestod av Chrusjtjov, dåvarande försvarsministern Bulganin, dennes ställföreträdare marskalk Zjukov, planeringschefen Saburov och de krafter inom partiapparaten, som samarbetade med dem samt en del av den ekonomiska apparaten (särskilt den statliga planeringskommissionen) och en inflytelserik del av arméledningen. De gick med allt större styrka och öppenhet in för att vända tillbaka till den tunga industrins företrädesställning.

Till mitten av juli 1954 tycks Malenkovgruppen ha varit den starkaste. Ännu under den sista hälften av juni var dess inflytande så stort, att den efter eget gottfinnande kunde redigera Chrusjtjovs tal på den tjeckoslovakiska partikongressen i Prag och återge det i ändrad form i Pravda. Den 15 juni 1954 hade Chrusjtjov i Prag, uppenbarligen utan manuskript, hållit ett tämligen aggressivt tal, som den 16 juni refererades i en mycket dämpad form. Rättelserna avslöjar betydliga meningsskiljaktigheter i uppfattningen av den världspolitiska situationen. Två avsnitt av Chrusjtjovs tal förtegs fullständigt i Pravda däribland denna förklaring: ”Vi kom dock före det kapitalistiska lägret och skapade vätebomben, innan de själva hade den. Och vi, arbetarnas parti, arbetarklassen, vi vet, vad denna bomb betyder.” Likaså hade Pravda strukit ett Lenin-citat, som Chrusjtjov använde: ”Så länge som den kapitalistiska inringningen består, är det mycket svårt och komplicerat att nå fram till en överenskommelse.” Följande uttalande av Chrusjtjov hade i Pravda fått en betydligt försiktigare formulering: ”Vi vet, att de borgerliga politikerna är pratsjuka. De spekulerar i andra folks dåliga nerver. De tror de kan skrämman oss. Men oss kan man inte skrämman, ty om de vet, vad en bomb är för något, så vet vi det sannerligen också.” Dessa rättelser hade utan tvivel politisk betydelse. De visade, att Chrusjtjov i juni 1954 ännu icke kunde genomdriva sin vilja obehindrat. För detta talar också den omständigheten, att huvudtalet på centralkommitténs plenarmöte den 27 juni 1954 om jordbruksproblemen icke hölls av Chrusjtjov utan av ministrarna av facket, jordbruksministern Ivan Benediktov, ministern för statens jordbruk (kolchoserna) Aleksej Koslov och jordbruksministern för den Ryska federativa sovjetrepubliken, Pavel Lobanov.

Motsättningarna om Den Nya Kursen hade i juni och juli 1954 ständigt tagit allt skarpare form. Då partiapparaten utan förbehåll gick in för nyodlingskampanjen, medan stora delar av stats- och ekonomiapparaten fortfarande krävde ett fortsättande av Den Nya Kursen, hade dessa stridigheter utvecklats till en maktkamp mellan två olika organ, en maktkamp som personifierades i Malenkov och Chrusjtjov. Mitt under striden rullades i Moskva dagarna den 2-7 juni med halvtannat års försening processen mot förutvarande vice ministern för stats-säkerheten Michail Rjumin upp. Som nämnts hade Rjumin arresterats i början av april 1953, omedelbart efter Stalins död, i samband med rehabiliteringen av Kremlläkarna. ”Sovjetstatens kriminelle fiende” beskylldes för att ha förfalskat undersökningsmaterial och utan rätt arresterat sovjetmedborgare, däribland framstående medicinska kapaciteter, varmed naturligtvis avsågs Kremlläkarna. Domen över Rjumin offentliggjordes dock först den 23 juli 1954.

Den 17 juli 1954 instiftades en ”medalj för utvinning av nytt land”. Den 12 augusti publicerade Pravda ett skarpt ställningstagande från partiledningen mot olika ministerier emedan transporten av jordbruksmaskiner till de uppodlade landområdena icke uppfyllde de nödvändiga fordringarna. Detta ställningstagande vände sig direkt mot det av Benediktov ledda jordbruksministeriet. Intressant nog var den endast underskriven av partiledningen och inte av ministerrådet.

Den 17 augusti 1954 torde ha varit Chrusjtjovgruppens segerdag i partiapparaten och startpunkten för den begynnande avvikelser från Den Nya Kursen. Denna dag publicerades en förklaring från centralkommittén och ministerrådet om fortsättande av nyodlingsprogrammet. Därigenom framhövs icke blott ånyo nyodlingskampanjen utan en högst betydelsefull

maktförskjutning blev också synlig för alla.

Till sommaren 1954 offentliggjordes alla gemensamma förklaringar från stats- och partiledningen som ”beslut av ministerrådet och centralkommittén”. Statsapparaten (Malenkov) nämndes alltid före partiapparaten (Chrusjtjov).

Efter den 17 augusti och från detta datum utan undantag publicerades alla gemensamma förklaringar som ”beslut av centralkommittén och ministerrådet”, det vill säga, att partiapparaten (Chrusjtjov) från denna dag i rang kom före statsapparaten (Malenkov). Den 2 september uppmanades partiorganisationerna i en ledarartikel i Pravda att förstärka sin verksamhet i statsadministrationen.

Från och med andra hälften av augusti 1954 var således maktkampen avgjord till partiapparaten och Chrusjtjovs fördel, men också med prioritet för utvinnande av nytt land före programmet för konsumtionsvaror. Uppgivet av Den Nya Kursen började.

Uppgivet av den nya kursen

På hösten 1954 stod det klart, att Den Nya Kursen var ett fiasko. Man hörde mindre och mindre talas om konsumtionsvaruprogrammet, som hade förkunnats med så stor pompa ett år tidigare. Den 25 september sade Chrusjtjov i en intervju till professor Bernal, att också i framtiden hade den tunga industrin anspråk på företrädesrätt inom sovjetekonomin. Intervjun publicerades dock först tre månader senare den 24 december 1954; i slutet av september var Chrusjtjovflygeln antagligen stark nog att uttala sig öppet mot konsumtionsvaruprogrammet men icke mäktig nog att offentliggöra denna hållning. Från slutet av september till slutet av december utspelades antagligen de strider som slutade med Chrusjtjovflygelns seger.

Under loppet av dessa tre dramatiska månader inträffade åtskilliga händelser, som rättfärdigar denna uppfattning. I oktober 1954 reste en delegation under ledning av Chrusjtjov, Bulganin och Mikojan till Peking med anledning av femårsdagen av folkrepubliken Kinas grundande. Delegationen förhandlade med den kinesiska regeringen och förklarade sig redo att lämna Kina en långfristig kredit och stödja landets industrialisering genom leveranser av fabriksutrustning och anläggande av industriföretag. Därmed ålades den tunga industrin nya förpliktelser, som sovjetledningen icke kunde säga nej till och detta verkade till förmån för Den Nya Kursens motståndare. I parollerna den 7 november 1954 var formuleringarna om konsumtionsvaruindustrin betydligt försvagade och i sitt festtal på den nationella högtidsdagen betecknade ordföranden i den statliga planeringskommissionen, Maxim Saburov, åter den tunga industrin som ”grundvalen för alla grundvalar inom sovjetekonomin”. Tre dagar senare demonstrerade Chrusjtjov sin ökade maktställning genom det så kallade religionsediktet av den 10 november, som mot vanan icke var undertecknat av centralkommittén utan av Chrusjtjov ensam.

Nästa slag mot Malenkovgruppen var processen mot förutvarande ministern för statssäkerheten, Viktor Abakumov (14-19 december i Leningrad), varigenom Leningradaffären drogs inför offentligheten. Abakumov hade i många år varit Berijas och Malenkovs medarbetare. Han hade i en rad år samarbetat med Malenkov i Stalins privata kansli, blev 1941 folkkommisarie för inre angelägenheter och därmed Berijas ställföreträdare och i oktober 1946 minister för statssäkerheten; 1951 eller 1952 avlöstes han på denna post av Semjon Ignatjev.

Processen mot Abakumov och fem av dennes medarbetare inom stats-säkerhetstjänsten tjänade dels till att ytterligare inskränka statssäkerhetstjänstens maktställning och dels till att diskriminera dess ledande medarbetare.

Liksom Rjumin och Ignatjev i april 1953 och Berija i juli och december 1953 beskylldes nu också Abakumov för att han hade arresterat hederliga representanter för partiet och intelligentsian och avtvingat dem medgivanden och falska utsagor med hjälp av brottsliga

undersökningsmetoder. Men till skillnad från de allmänt formulerade anklagelserna mot Rjumin, Ignatjev och Berija gjordes Abakumov öppet ansvarig för arresteringarna i Leningrad på våren 1949. Detta måste ha varit en larmsignal för Malenkov, eftersom det var han som på våren 1949 ledde den politiska kampanjen mot Zjdanov-gruppen och kan betraktas som den som inspirerade Leningradaffären. Efter vad förutvarande polske CK-sekreteraren Severyn Bialer berättar, cirkulerade det i februari 1955 en hemlig rundskrivelse från partiledningen, i vilken Malenkov gjordes ansvarig för Leningradaffären.

Abakumov och tre av hans medarbetare — förutvarande chefen för undersökningsavdelningen för statssäkerheten, Leonov och de två förutvarande vice cheferna för denna avdelning, Komarov och Lichatjov dömdes till döden, två andra förutvarande funktionärer inom statssäkerhetstjänsten, Tjernov och Brovermann, dömdes till resp. 15 och 25 års arbetsläger.

Meddelandet om Abakumov-processen publicerades i sovjetpressen den 24 december 1954 samtidigt med Chrusjtjov-intervjun av den 25 september om den tunga industrins företrädesställning. Därmed var Malenkovflygelns nederlag beseglat. Från denna tidpunkt var det Chrusjtjovflygelns som bestämde, vad som skulle hända. Den 10 januari 1955 offentliggjordes åter ett partibeslut, som var undertecknat av Chrusjtjov ensam — beslutet om flyttandet av Lenins minnesdag. Den 24 januari 1955 förklarade Dimitrij Sjepilov i den programmatiska Pravdaartikeln ”Partiets generallinje och vulgärmarxisterna”, varför man vänt tillbaka till att ge den tunga industrin företrädesrätt. Den tunga industrin var ”granitfundamentet för alla grenar av sovjetekonomin”; det var partiets generallinje att fortsätta den tunga industrins utveckling i ökat tempo. Samma dag avsattes Mikojan, en av de mest energiska talesmännen för Den Nya Kursen från sin post som handelsminister men fortsatte dock som vice ministerpresident. På ett plenarmöte inom CK följande dag, den 25 januari, beskyllde Chrusjtjov — dock utan att nämna Malenkovs namn — konsumtionsvaruprogrammets talesmän för ”högeravvikelser” och liknade deras åskådning vid Rykovs och Bucharins.

Orsakerna till att man uppgav konsumtionsvaruprogrammet och till att ledningen vände tillbaka till den tunga industrins företrädesställning kan sammanfattas i få ord: Den ekonomiska ledningens ultracentralistiska system var alltför tungt och osmidigt för att kunna möjliggöra en snabb ändring och säkra ett hastigt uppsving av konsumtionsvaruproduktionen inom en så kort tidsfrist som två—tre år. Redan de första åtgärderna under Den Nya Kursen hade resulterat i en tillbakagång för den tunga industrin och hade bringat Sovjetunionens förpliktelser gentemot Kina och andra östblocksstater samt rustningsindustrin i farozonen.

Produktionen inom den tunga industrin var emellertid grunden för konsumtionsvaruprogrammet. Bristen på industriella konsumtionsvaror framkallade en kraftigare efterfrågan på livsmedel och njutningsmedel. Denna efterfrågan kunde endast tillfredsställas genom en snabb höjning av jordbruksproduktionen. Men detta var endast möjligt, såvida produktionen av jordbruksmaskiner ökades. Ledningen såg ingen annan utväg än att tillgripa åtgärder, som skulle få verkningar först om några år: återupptagandet av den forcerade uppbyggnaden av den tunga industrin och genomförandet av nyodlingsprogrammet för att öka jordbrukets produktion.

Malenkovs tillbakaträdande

Malenkovs avgång den 8 februari 1955 var endast den logiska konsekvensen av de föregående händelserna. Sättet för hans avgång var ovanligt för sovjetiska förhållanden. På ett möte i Högsta sovjet uppläste unionsrådets ordförande Malenkovs avgångsansökan i närvaro av samtliga medlemmar av partipresidiet. I denna ansökan hemställde Malenkov att bli befriad från sina förpliktelser som ordförande i ministerrådet och att det i hans ställe ”utnämndes en annan kamrat som hade större erfarenhet av regeringsarbetet”. I anslutning till detta avgav Malenkov följande självkritiska förklaring: ”Jag erkänner öppet, att min otillräckliga erfarenhet inom det lokala arbetet har haft negativ inverkan på min förmåga att uppfylla mina

komplicerade och ansvarsfulla uppgifter som ordförande i ministerrådet. Detsamma gäller det faktum att jag icke haft tillfälle att direkt leda ekonomiska verksamhetsgrenar inom ett annat ministerium eller någon ekonomisk verksamhet. Jag betraktar det också som min plikt att i denna förklaring säga, att jag i dag, då Sovjetunionens kommunistiska parti och vårt lands arbetare i särskilt hög grad koncentrerar sina ansträngningar på att snabbt utveckla jordbruket, särskilt klart erkänner min skuld till och mitt ansvar för den otillfredsställande situation, som har uppstått inom jordbruket, emedan jag tidigare under en rad av år har varit anförtrodd uppgiften att kontrollera och leda centrala jordbruksorgans verksamhet och lokala parti- och sovjetorganisationers verksamhet på jordbrukets område.”

Malenkov medgav alltså inga politisk-ideologiska misstag, utan endast bristande praktisk erfarenhet.

Hans förklaring slutade med en bekännelse till den nya politiska linjen, det vill säga den tunga industrins dominerande plats, och med löftet, att han samvetsgrant skulle fullgöra alla de uppgifter, som kunde anförtros honom på ett nytt arbetsfält under ledning av partiets centralkommitté och regeringen.

På förslag av dåvarande ministerpresidenten för Ryska federativa sovjetrepubliken, Alexander Pusanov, accepterades Malenkovs avskedsansökan. Den amerikanske journalisten Kingsbury Smith, som bevistade mötet, berättar, att de flesta medlemmarna av Högsta sovjet var fullkomligt överraskade; vid omröstningen lyfte alla delegerade blixtnsnabbt händerna som tecken på samtycke. Endast en enda kvinna underlät det, eftersom hon, enligt Kingsbury Smiths mening ännu icke hämtat sig från sin förskräckelse.

Till ny ministerpresident föreslog Chrusjtjov å centralkommitténs vägnar Nikolaj Bulganin, som vid denna tidpunkt var förste vice ministerpresident och försvarsminister. Vid detta tillfälle sparade icke Chrusjtjov på lovorden över Bulganin: ”Vi känner alla Nikolaj Alexandrovitj Bulganin som en trofast son av det kommunistiska partiet, som sätter in alla sina krafter på att tjäna sovjetfolket. Som värdig lärjunge till den store Lenin och en av de närmaste medarbetarna till den som fortsatte Lenins sak, J. V. Stalin, är kamrat Bulganin en framstående parti-och statsfunktionär.” I synnerhet prisade Chrusjtjov Bulganins ”stora erfarenhet på det politiska, statliga, ekonomiska och militära området”. Marskalk Zjukov blev ny försvarsminister. Malenkov degraderades till vice ministerpresident och minister för kraftverken.

Malenkovs fall fick i början av mars ett intressant efterspel. Ett år innan, den 12 mars 1954, hade Malenkov i ett tal motiverat tillbakavisandet av det kalla kriget med att denna politik skulle leda till ett nytt världsomfattande blodbad, ”som med tanke på de hjälpmedel den moderna krigstekniken förfogar över, kommer att resultera i civilisationens undergång” (Pravda den 13 mars 1954). Sex veckor senare måste Malenkov ta tillbaka denna formulering. I ett nytt tal förklarade han, att ett atomkrig skulle ”oundgängligen leda till de kapitalistiska samhällssystemens undergång” (Pravda den 27 april 1954). Efter Malenkovs tillbakaträdande gav partiledningen honom ännu en gång en eftertrycklig påminnelse om hans syndafall den 12 mars 1954 och redogjorde för ledningens egen hållning. I en minnesartikel den 5 mars 1955 med anledning av årsdagen av Stalins död bekräftades tydligt och klart den nya tesen om att ett atomkrig icke skulle leda till världens undergång utan ”endast” till kapitalismens undergång: ”Skulle det lyckas imperialisterna att börja ett tredje världskrig, så kommer icke världens civilisation, utan endast det i grunden genomruttna kapitalistiska systemet att gå under.”

Föga uppmärksammat men betydelsefullt var avlägsnandet av Nikolaj Sjatalin ur CK-sekretariatet, något som meddelades kort tid efter Malenkovs fall. Sjatalin hade sedan 1939 varit vice chef för administrationen av personalangelägenheter och från 1939 till 1941 medlem av revisionskommissionen, efter Stalins död blev han, uppenbarligen på Malenkovs

initiativ, medlem av CK-sekretariatet. På våren 1954 gjorde han sig känd som delegerad i Högsta sovjet. Nu förvisades han till östra Sibirien.

Malenkovs tillbakaträdande fick återverkningar för hela östblocket. I alla vasallstater stoppades Den Nya Kursen. I Ungern måste Imre Nagy, som hade blivit ministerpresident i juni 1953, träda tillbaka från sin post. Anklagelserna mot honom gick i samma stil som mot Malenkov, men de var ännu skarpare formulerade. Han beskylldes för att ha främjat ”högeravvikelser”, givit bönderna för många medgivanden, underlåtit att respektera den tunga industrins prioritet och — en speciellt intressant punkt — förnekat partiets ledande roll.

Också i Kina inträffade viktiga förändringar i ledningen efter Malenkovs fall. På en partikonferens blev ordföranden för den statliga planeringskommissionen och Maos ståthållare i Mansjuriet, Kao Kang [Gao Gang], och partiledaren för Shanghai och Östkina, Jao Shu-shih [Rao Shushi], beskyllda för att ha bildat en ”partifientlig grupp” i avsikt att tillvälla sig makten inom partiet och staten. Kao Kang anklagades också för separatistiska böjelser. Liksom i Sovjetunionen rörde det sig uppenbarligen i första hand om den ekonomiska politiken, ty på samma konferens ändrades också den ekonomiska planen.

Bulganins reorganisation av statsledningen

Det visade sig snart, att det under den nye ministerpresidenten Bulganin upprättades ett slags enhetsfront mellan ekonomi- och arméledningen. Den i mars 1955 utvidgades staben av erfarna ekonomiledare inom ministerrådets presidium. Anastas Mikojan, Maxim Saburov och Michail Pervuchin, som dittills hade varit vanliga vicepresidenter, ryckte fram som förste ställföreträdare. Fyra andra ekonomiledare utnämndes till vice ministerpresidenter: förutvarande ministern för flygmaskinsindustrin Michail Chrunitjev, ministern för den medeltunga maskinindustrin, generalöverste Avram Savenjagin, vice ordföranden och lantbruksministern i Ryska federativa sovjetrepublikens ministerråd, Pavel Lobanov, och ledaren av statskommittén för byggnadsväsendet Vladimir Kutjerenko. Ministerrådets presidium, det viktigaste organet i statsledningen, bestod nu av fjorton medlemmar: ordföranden Bulganin, de fem förste vice ordförandena Kaganovitj, Mikojan, Molotov, Pervuchin och Saburov och de åtta vice ordförandena Malenkov, Malysjev, Kosygin, Tevosjan, Kutjerenko, Chrunitjev, Lobanov och Savenjagin.

Samtidigt företogs personförändringar inom ministerrådet; bl. a. avsattes följande: ministern för statsjordbruket Aleksej Koslov (efterträdare: Ivan Benediktov), kulturministern Georgij Alexandrov (efterträdare: Nikolaj Michailov) och ministern för kolindustrin Alexander Sasjadko (efterträdare: Alexander Sademidko). Till nya vice utrikesministrar utnämndes förutvarande ambassadören i Östtyskland Vladimir Semjonov och Nikolaj Fjodorenko; Semjonov övertog utrikesministeriets Tysklandsavdelning, Fjodorenko avdelningen för Östasien.

Samtidigt ryckte arméledningen i förgrunden och anmälde sina egna krav. Den 11 mars 1955 utnämndes elva nya marskalkar, sex marskalkar av Sovjetunionen (Bagramjan, Birjusov, Gretjko, Jeremenko, Moskalenko, Tjukov), två marskalkar inom flygvapnet (Rudenko och Sudets), två marskalkar inom artilleriet (Varentsov och Kasakov) och en övermarskalk för flygvapnet (Sjigarev).

På en konferens för militärförfattare krävde arméledningen en revision av historieskrivningen om det andra världskriget. Generallöjtnant Sjatilov kritiserade, att upptakten av det tysk-ryska kriget ”icke sällan idealiseras”. Händelserna framställs på ett sätt, som om det ryska överkommandot hade förutsett och kalkylerat med ett aktivt försvar. ”I verkligheten utvecklade sig krigets begynnelseperiod till följd av motståndarens överraskande angrepp och hans numerära överlägsenhet i tanks och flygmaskiner på ett ogynnsamt sätt för vårt land och vår armé, vars soldater trots den ståndaktighet och den tapperhet varmed de försvarade varje fotsbredd av

fosterlandet, måste uppleva återtågets bitterhet.” Den hittillsvarande primitiva framställningen kunde ”inte tolereras”. Arméledningen varnade för att undervärdera den icke-sovjetiska världens krigsvetenskap. Detta kunde endast resultera i ”bekymmerslöshet, övermod och självbelåtenhet”. Det var nödvändigt ”att uppmärksamt studera såväl de tekniska stridsmedlens utveckling och metoderna för deras insats som krigskonsten” (Literaturnaja Gazeta den 28 maj 1955).

På samma konferens protesterades det emot, att det ännu icke fanns biografier över ryska härförare. Det framkom förslag om att böcker om marskalkarna Konjev, Zjukov, Bagramjan, Govorov, Rokossovskij och Tjujkov skulle publiceras. Men förändringarna gick ännu längre: Varför, frågade man på konferensen, publiceras inte även motståndarnas memoarer, t. ex. memoarerna av Denikin och Judenitj, som under inbördeskriget kämpade på de vitas sida? Till och med Guderians memoarer borde ges ut (Literaturnaja Gazeta den 2 juni 1955).

Ekonomi- och arméledningens förstärkta position hade obehagliga följder för partiets förste sekreterare Nikita Chrusjtjov. I november 1954 och januari 1955 hade han som nämnts undertecknat två partibeslut ensam. Nu sattes han offentligt på plats. Den 20 april 1955 skrev Pravda, att ”Lenin lärde oss arbetets kollektivism. Han påminde oss ofta om att alla medlemmar av politbyrån är likaberättigade och att sekreteraren väljs för att genomföra besluten inom partiets centralkommitté.” Några dagar senare kom ännu en eftertrycklig påminnelse till partisekreteraren om den kollektiva ledarprincipen: ”Lenin betonade upprepade gånger kollektivismens betydelse inom ledningen av partiet och landet. För att förhindra varje missförstånd sade Lenin, att ... endast de kollegialt åstadkomna besluten inom CK efter gillande av organisationsbyrån, politbyrån och CK:s plenarförsamling skall omsättas i praktiken av partiets CK-sekreterare. I motsatt fall kan centralkommitténs arbete inte gå sin gilla gång” (Kommunist nr 6 1955).

Moderniseringen av den ekonomiska ledningen

Det misslyckade experimentet med konsumtionsvaruprogrammet hade visat, att det moderna sovjetiska industrisamhällets ekonomiska problem icke kunde lösas med den stalinistiska ekonomiapparaten. Den ekonomiska ledningens modernisering stod på dagordningen.

Redan på våren 1954 hade Chrusjtjov i Högsta sovjet uttryckt sin oförblommerade åsikt om de byråkratiska missförhållandena inom den ekonomiska ledningen. Som exempel nämnde han en fabrik för jordbruksmaskiner i Rjasan, som från ett ekonomiministerium varje år mottog 2 580 detaljerade förordningar; enbart 1953 måste fabriken sända in 10 250 aktstycken till de högre ekonomiska instanserna. Den efterstalinistiska ledningen var också bekymrad över de ekonomiska instansernas alltför vitt förgrenade omfång, det stora antalet av parallellt arbetande kontor och myndigheter, den osmidiga planläggningen med dess mängd av onödiga, detaljerade planeringssiffror och den därmed följande rättslösheten för fabriksdirektörerna och de lokala industriorganen, som inte kunde fatta ett enda självständigt beslut. Härtill kom förvirringen inom lönesystemet. Samma arbete inom samma industrigren betalades med olika löner i olika provinser. I många fall utgjorde tariffönen endast hälften av den totala lönen, den andra delen bestod av godtyckligt fastställda premier och tillägg.

Det första angreppet riktades mot centraliseringen inom den sovjetiska ekonomiledningen, som under Stalinperioden hade varit en dogm (i den officiella läroboken för sovjetisk statsrätt heter det: ”Vi kommunister är av övertygelse anhängare av centralisering”). Den 23 oktober 1954 publicerade regeringsorganet Izvestija en artikel på flera spalter med den ovanliga rubriken: ”Om formalismen och den överdrivna centraliseringens skadlighet”. Författaren var en relativt obetydlig funktionär vid namn P. Morosov, ordförande i stadssovjeten i Kemorov i västra Sibirien. Efter läsningen var alla funktionärer på det klara med att denna artikel hade skrivits på uppdrag av partiledningen, ty mot bakgrunden av exempel från Kemorov drog den slutsatser för hela landet.

Redan en vecka senare, den 30 oktober, bebådade Pravda i en 12 spalter lång artikel förändringar inom den ekonomiska ledningen: ”Den överdrivna centraliseringen av planläggningen, strävandet att fastslå ett stort antal detaljerade uppgifter för de speciella områdena och centralt fastställa en mängd detaljerade planeringssiffror för arbetet inom fabrikena, är ett fel, som skadar de folkeekonomiska intressena.” Parti- och statsledningen förberedde därför åtgärder ”för en vettig kombinerad av den centralistiska ledningens och de statliga organens initiativ och ansvar”, särskilt inskränkning av den administrativa ekonomiska apparaten, decentralisering av den ekonomiska ledningen, förenkling av planeringen, större självständighet för de lokala organen.

Redan i november 1954 upplyste finansminister Zverjev i Kommunist att antalet medarbetare i den centrala apparaten hade gått tillbaka 20,6 % i förhållande till antalet år 1952; enbart inom finansministeriets apparat hade 34 000 personer avskedats och i samband med upplösningen av parallellt arbetande kontor och myndigheter hade 200 huvudadministrationer och förvaltningar och 4.500 olika tjänster avskaffats. Flera tusen företag, som dittills hade varit underordnade de centrala myndigheterna i Moskva, skulle underordnas de enskilda unionsrepublikerna. Under devisen ”Tillbaka till den direkta produktionen” flyttades fackmän från administrationen till produktionen.

Av särskild betydelse var den förenkling av jordbrukets planeringssystem, som offentliggjordes den 11 mars 1955. I ett gemensamt beslut av parti- och statsledningen hänvisades till ”allvarliga fel och brister” i den hittillsvarande jordbruksplaneringen. Särskilt kritiserades den överdrivna centraliseringen och den stora mängden av planeringssiffror. Ditintills hade alla kollektiva verksamheter och statsjordbruk från Moskva fått sig föreskrivet odlingsareal för alla odlingar och antalet av alla slags husdjur. Därigenom hade man, hette det, berövat kolchoserna och sovchoserna möjligheten ”att utveckla ett självständigt initiativ genom den riktiga och rationella ledningen av verksamheten”.

För framtiden skulle planeringen endast omfatta mängden och arten av de produkter som skulle levereras. Kolchoserna och sovchoserna fick rätt att administrera efter eget omdöme, de var endast förpliktade att fullgöra sin leveransskyldighet.

I mitten av april 1955 sammankallade parti- och statsledningen konstruktörer, tekniker, fabriksdirektörer och ledande ingenjörer till en konferens, som skulle sysselsätta sig med en modernisering av industrin. Sovjetunionens toppledare deltog i denna konferens: Bulganin, Chrusjtjov, Kaganovitj, Malenkov, Mikojan, Molotov, Pervuchin, Saburov, Vorosjilov, Kiritjenko, Pospelov, Suslov. I mitten av maj dryftades samma problem på ett möte för industrifunktionärerna. Ministerpresident Bulganin höll ett anmärkningsvärt tal, i vilket han öppet medgav, att många sovjetiska varors kvalitet var sämre än de utländska varornas. Många sovjetiska ekonomifunktionärer och fabriksledare spjånade till den grad emot införandet av moderna tekniska metoder, att konstruktörerna förklarade, att det var lättare att uppfinna en ny maskin än att få den införd på en fabrik. Förvirringen inom lönesystemet skulle övervinnas genom nya, överskådliga lönetabeller. Industrin måste gå över till specialisering och samarbete.

Även fabriksdirektörernas rättigheter skulle utvidgas. Direktören för Uralmaskinfabriken, Glebovski, klagade på mötet över att fabriksledarna var utsatta för ”ett småaktigt förmyndarskap”. De hade inte ens rätt att överföra den minsta budgetpost från den ena fabriksavdelningen till den andra. Under bifall från de närvarande sade Glebovski: ”Det är nödvändigt att snarast möjligt åstadkomma en norm för fabriksdirektörernas rättigheter” (Pravda den 20 maj 1955). Det är betecknande för stämningen vid denna tidpunkt, att den litterära tidskriften Novyj Mir, nr 7 1955, publicerade sitt referat från industrifunktionärernas möte under rubriken ”Vårt lands herrar”.

En kort tid efter mötet inrättades en rad statliga kommittéer inom ministerrådet. Stats-

kommittén för arbets- och lönefrågor, som inrättades den 24 maj, skulle under ledning av Lazar Kaganovitj sörja för lönesystemets anpassning till villkoren i ett modernt, industrialiserat samhälle. Statskommittén för införandet av modern teknik under Vjatjeslav Malysjevs ledning hade till uppgift att utarbeta nya föreskrifter för moderniserandet av den sovjetiska industrin under beaktande av utlandets erfarenheter. För förbättrandet av planeringen uppdelades den hittillsvarande statliga planeringskommissionen i en statskommission för perspektivplanering (Gosplan) och en statskommission för löpande planering (Gosekonomkomissija). Under ledning av Nikolaj Bajbakov, som under många år hade varit minister för oljeindustrin, skulle Gosplan syssla med principiella frågor inom långtidsplaneringen; Gosekonomkomissija skulle under ledning av Maxim Saburov ta hand om den löpande planeringen på kortare sikt.

Alla dessa ekonomiska förändringar skulle behandlas utförligt på ett plenarmöte inom centralkommittén i juli. Men vid samma tidpunkt stod en annan fråga i centrum för sovjetledningens uppmärksamhet: hållningen till Jugoslavien.

Sovjetledarnas resa till Belgrad

Den 14 maj 1955 publicerades i Moskva beslutet att sända en delegation till Jugoslavien. Delegationen bestod av Chrusjtjov, Bulganin, Mikojan, Sjepilov och vice utrikesminister Gromyko samt vice ministern för utrikeshandeln, Kумыkin. Pravda förklarade i en ledarartikel, att det förvisso existerade ”principiella meningsskiljaktigheter om en rad viktiga problem angående samhällsutvecklingen” mellan Sovjetunionen och Jugoslavien, men den omständigheten, att de viktigaste produktionsmedlen även i Jugoslavien var samhällets egendom, utgjorde ”en fast grundval för ett omfattande och allsidigt samarbete.” För första gången sedan kominformkonfliktens utbrott på sommaren 1948 betecknades därigenom återigen Jugoslavien som ett socialistiskt land.

Kominformkonflikten och existensen av det oavhängiga, socialistiska grundval för ett omfattande och allsidigt samarbete”. För första gången såg sig sovjetledningen ställd inför ett kommunistiskt land, som tog självständiga vägar inom inrikes- och utrikespolitik, ekonomi och kultur och allvarligt hotade Moskvas ideologiska monopol. De jugoslaviska teserna om de socialistiska ländernas likaberättigande, om varje enskilt lands rätt att följa sin egen väg till socialismen, de jugoslaviska kommunisternas kritiska skrifter om sovjetsystemets degeneration hade vunnit stor genklang inom hela världskommunismen. I synnerhet bland de självständigt tänkande krafterna inom östblockets kommunistpartier hade man med största uppmärksamhet följt de mått och steg som Jugoslavien vidtog efter brytningen med Moskva på sommaren 1948: decentraliseringen av ekonomi- och statsapparaten, upplösningen av maskin- och traktorstationerna, införandet av arbetarråd i fabriker, modifikationerna inom det osmidiga, centraliserade planeringssystemet, avskaffandet av jordbrukets leveranstvång, upplösandet av oräntabla, tvångs-upprättade andelsorganisationer inom jordbruket, litteraturens och konstens befriande från ”den socialistiska realismens tvångströja” och mycket annat. Jugoslaviens självständiga politik visade de reformistiska elementen inom östblocket, att det existerade ett socialistiskt alternativ till det stalinistiska systemet. Landets oböjliga motstånd mot de sovjetiska maktkraven stärkte oppositionen i vasallstaterna.

Alla Stalinledningens försök att undertrycka Jugoslavien — ekonomisk blockad, gränsprovokationer, upprop om motstånd mot regeringen, förtal av de jugoslaviska kommunisterna som förrädare och fascister, provokatoriska radioutsändningar, skådeprocesser och arresteringar i de östeuropeiska länderna — allt detta slutade med nederlag för Moskva. Den efterstalinistiska ledningen hade att välja mellan att fortsätta denna resultatlösa politik eller försona sig med de förutvarande kamraterna och på detta sätt få den farliga ”jugoslaviska frågan” ur världen. Den beslöt att följa den sistnämnda vägen.

Redan under de första veckorna efter Stalins död ändrades Moskvas hållning gentemot Jugoslavien. I partiledningens paroller till majdagen 1953 saknades den sedvanliga

uppmaningen till kamp mot ”Tito-Ranković-klickens fascistiska regim”. Man talade inte längre om de jugoslaviska stalinistemigranternas tidskrift i Moskva, i sovjetpressen offentliggjordes inte längre antijugoslaviska artiklar.

Den 22 september 1954 offentliggjorde Pravda ett tal av marskalk Tito med den objektiva rubriken ”Tal av den jugoslaviske presidenten Tito” och avhöll sig från de annars vanliga, fientliga kommentarerna. Med anledning av i o-årsdagen av Belgrads befrielse den 10 oktober 1954 erkände Pravda för första gången de jugoslaviska partisanernas andel i sitt lands befrielse.

Normaliserandet av de sovjetisk-jugoslaviska förbindelserna måste dock bli illusoriskt, så länge de östeuropeiska skådeprocesserna mot ”titoisterna” inte hade upphört. En nyckelperson i dessa processer var amerikanen Noel Field. Han hade i slutet av 30-talet lämnat sin statsanställning, emedan han ej kunde förena detta arbete med sina sympatier för kommunismen. Under kriget var han ledare för en hjälporganisation för antifascistiska flyktingar i Schweiz. Här knöt han vänskapsförbindelser med de kommunistiska emigranterna. Efter 1945 företog han talrika resor till de östeuropeiska länderna för att besöka sina vänner från krigsåren, som under tiden hade gjort karriär. En kort tid efter brytningen mellan Belgrad och Moskva arresterades han i Ungern som föregiven förbindelseman åt den amerikanska underrättelsetjänsten.

Han figurerade aldrig i någon process vare sig som anklagad eller som vittne. Men under de östeuropeiska ”titoistprocesserna” mot Rajk i Ungern¹⁰, Kostov i Bulgarien, Klementis och Sling i Tjeckoslovakien (Slanskyprocessen)¹¹ — och under de stora utrensningarna av ”titoister” i Polen och Östtyskland var de anklagades förbindelser med Field — och i och med detta med ”den amerikanska underrättelsetjänsten” — huvudpunkterna i anklagelserna. I november 1954 sattes Field plötsligt på fri fot och rehabiliterades. ”Titoistprocessernas” redan i förväg tvivelaktiga juridiska grundval bröt fullkomligt samman. Härigenom förebådades indirekt revisionen av de östeuropeiska skådeprocesserna mot ”titoisterna”. En kort tid efter detta, den 29 november 1954, firades den jugoslaviska nationaldagen i Moskva. Vid en mottagning på den jugoslaviska ambassaden höjde Malenkov och Chrusjtjov sina glas för ”kamrat Titos och det jugoslaviska kommunistpartiets välgång”.

Jugoslavien visade sig redo att normalisera sina förbindelser med Sovjetunionen. Men man dolde inte, att man under inga omständigheter ville ge avkall på den oavhängighet man hade uppnått efter 1948. Erkännandet av rätten att vandra olika vägar till socialismen, det fullständiga likaberättigandet, det ömsesidiga erkännandet av suveräniteten och ickeinblandningen i inre angelägenheter var oskiljaktiga beståndsdelar i den jugoslaviska uppfattningen. Men det svåraste problemet var, vem som skulle ta på sig skulden för konflikten 1948. Om detta blev det offentliga tvister.

Den 8 februari 1955 försökte Molotov i sitt utrikespolitiska tal i Högsta sovjet att skjuta skulden på Jugoslavien och rättfärdiga komininternresolutionen sommaren 1948. Han förklarade, att Jugoslavien under de senaste åren ”till en viss grad hade avvikit från de positioner som landet hade intagit under de första åren efter andra världskriget”. På funktionärskonferenser inom östblockets länder på våren 1955 förklarades Sovjetunionens nya hållning gentemot Jugoslavien med att Jugoslavien ”strävade efter att rätta till tidigare felsteg”. Tito svarade på detta i ett skarpt tal i det jugoslaviska parlamentet den 7 mars. 1955: ”Inom östblocket”, sade han, ”försöker man att inför partimedlemmarna och folket framställa normaliseringen på ett sätt som om Jugoslavien delvis har erkänt sina fel och strävar efter att gottgöra dem igen.

¹⁰ Se [Rajkprocessen i Ungern 1949](#).

¹¹ Se [Bekännelsen](#), av Artur London (av en av de som dömdes i processen) och [I centralkommitténs hemliga arkiv - Sanningen om Slanskyprocessen](#) (om den undersökning som genomfördes om processen som utfördes i Tjeckoslovakien på 1960-talet)

Detta är nonsens och endast ägnat att hos oss framkalla tvivel om förklaringarnas uppriktighet. Formuleringarna i Molotovs tal inför Högsta sovjet om Jugoslavien stämmer på intet sätt med verkligheten. Vi hyser den uppfattningen, att detta är ett försök att dölja fakta inför folket — återigen på vår bekostnad” (Internationell Politik, mars 1955).

Redan två dagar senare tog sovjetpressen avstånd från Molotovs förklaring. Pravda och Izvestija återgav Titos tal utan kommentar — däribland hans kritik av dåvarande ryske utrikesministern — och den 12 mars 1955 förklarade Pravda i en kommentar, att ”ingen talar om att jugoslaverna nu har insett sina fel” eller ”försöker bättra sig”. Som vi vet från Bialers skildring (”Hinter dem Eisernen Vorhang”, nr 10 1956) var denna offentliga desavouering av Molotov en avspeglning av skarpa meningsmotsättningar inom det sovjetiska partipresidiet. Molotov beskylldes för att förhindra normaliserandet av de sovjetisk-jugoslaviska förbindelserna. Enligt Bialer sammankallade man efter Molotovs antijugoslaviska uttalanden partipresidiet. Också hans hållning i andra internationella frågor kritiserades. I maj 1955, innan Chrusjtjov och Bulganin reste till Belgrad, motsatte sig Molotov det planerade besöket. Han var otvivelaktigt anhängare av ett återupptagande av de diplomatiska förbindelserna med Jugoslavien men avvisade på ideologiska grunder återupprättandet av partiförbindelserna med de jugoslaviska kommunisterna. Men Molotov var i minoritet. Partipresidiet antog en (ej offentliggjord) resolution, som godkände resan till Belgrad och försöket att återupprätta partiförbindelserna med Jugoslavien. I en annan (ej heller offentliggjord) resolution från partipresidiet infördes Molotovs och Chrusjtjovs motstridiga ståndpunkter i Jugoslavienfrågan och det beslöts att frågan skulle föras på tal vid centralkommitténs följande plenarmöte. Även en annan episod bekräftade meningsmotsättningarna om Jugoslavien inom partiledningen. Marskalk Zjukov lovordade den 9 maj 1955 i Pravda det ”jugoslaviska folkets framstående ståndaktighet under marskalk Titos ledning” och uttalade en förhoppning om att den senaste tidens stridigheter ”snabbt bringas till ett slut och de vänskapliga förbindelserna mellan våra länder återupprättas”. Men i arméns tidning Krasnaja Svesda nämnde marskalk Sokolovskij samma dag Jugoslavien på näst sista plats bland de länder, som påstods ha befriats av Sovjetunionen.

Från sovjetisk sida var det framför allt Chrusjtjov, som var intresserad av ett återupprättande av partiförbindelserna. Det var mindre en statspolitisk än en partipolitisk framgång han behövde — dels för att stärka sin ställning i ledningen, dels för att försvaga det hotande inflytandet från det jugoslaviska kätteriet i vasalländerna.

Den jugoslaviska pressen framhävde däremot demonstrativt besökets statliga karaktär. Då de sovjetiska gästerna anlände till Belgrad vajade ingen flagga över kommunistpartiets och det socialistiska förbundets byggnader.

Men Chrusjtjov hade ännu icke givit upp hoppet om att han också kunde göra besöket till en framgång för det sovjetiska partiet och sig själv. Redan i sitt tal på Belgrads flygplats framförde han den sensationella förklaringen, att han på det djupaste beklagade den antijugoslaviska kampanjen efter 1948 och vältrade skulden på Berija:

”Vi beklagar uppriktigt, det som skett och röjer beslutsamt allt det åt sidan som har tomat upp sig under denna period. Dit räknar vi å vår sida den provokatoriska roll, som de nu avslöjade fienderna till vårt folk, Berija, Abakumov och andra har spelat i förhållandet mellan Jugoslavien och Sovjet. Vi har ingående studerat det material, enligt vilket det den gången riktades allvarliga beskyllningar och förolämpningar mot Jugoslaviens ledare. Fakta visar, att detta material har fabricerats av folkets fiender, imperialismens föraktfulla agenter, som genom bedrägeri hade smusslat sig in i vårt partis led.”

Denna förklaring var fullkomligt otrolig och påminde på ett fatalt sätt om stalinismens politiska stil. I varje fall hade Chrusjtjov formellt givit Sovjetunionen hela skulden för kominformkonflikten och trodde uppenbarligen, att han därigenom kunde köpa sig ett erkännande

från jugoslaverna. Jugoslaverna reagerade iskallt. Då Chrusjtjovs tal skulle översättas till serbokroatiska, slog marskalk Tito avvärande ut med händerna och ledsagade genast sovjetrepresentanterna till de väntande bilarna. De jugoslaviska partiledarnas och även Belgradbefolkningens kyliga hållning har framhållits av alla närvarande utländska journalister.

Belgraddeklarationen och Chrusjtjovs besök i Sofia

Som ett resultat av de sovjetisk-jugoslaviska förhandlingarna offentliggjordes den 3 juni 1955 Belgraddeklarationen. Den var undertecknad av de båda regeringscheferna, president Tito och dåvarande ministerpresident Bulganin men icke av partisekreterare Chrusjtjov, trots att denne officiellt fungerade som delegationschef. Om förhållandet mellan de två kommunistiska partierna sades endast, att de båda regeringarna hade kommit överens om att ”stödja och underlätta ett samarbete mellan de båda ländernas samhällsorganisationer genom att upprätta förbindelser, utväxla socialistiska erfarenheter och genom ett fritt meningsutbyte”.

Belgraddeklarationens viktigaste politiska passus var förklaringen, att ”skillnader i fråga om socialismens konkreta utformning är helt och hållet de enskilda ländernas angelägenheter”.

Efter besöket i Jugoslavien reste sovjetdelegationen under Chrusjtjovs ledning först till Sofia, där man underhandlade med de bulgariska kommunistledarna. I den officiella kommunikén sades endast, att ett meningsutbyte hade ägt rum.

I realiteten hade Chrusjtjovs resa till Sofia långt större betydelse än vad som framgick av den magra kommunikén. Enligt en tillförlitlig rapport, som kort efteråt nådde London men först i februari 1959 offentliggjordes av Richard Löwenthal i den amerikanska veckotidningen *The New Leader* (nr 6, februari 1959), hölls den 3 juni 1955 i Sofia en konferens med medlemmar av centralkommittén och regeringen samt andra ansvariga funktionärer ur partiapparaten, inalles 300 personer.

På förmiddagens möte lämnade Bulganin en allmän redogörelse för de sovjetisk-jugoslaviska förbindelserna och förklarade, varför kommunistblockets diplomatiska hållning gentemot Jugoslavien måste ändras. På eftermiddagens möte höll Chrusjtjov själv ett principiellt ideologiskt tal, i vilket han skarpt anklagade Stalin och i förväg kom med mycket från sitt hemliga tal vid 20:e partikongressen. Chrusjtjov talade om sammanbrottet för ”Lenins partipraxis” under Stalin, om terrorn efter 17:e partikongressen 1934. Han redogjorde för Stalins roll under kriget och för Stalins diplomati under efterkrigstiden och han skildrade den inre situationen inom parti- och statsledningen efter Stalins död. Han meddelade, att vissa avrättningar av partiledare, som Stalin hade låtit verkställa, skulle tas upp till förnyad undersökning och att dessa ledare skulle rehabiliteras på nästa partikongress. Som ett särskilt fasaväckande exempel på Stalins metoder nämnde Chrusjtjov likvideringen av Nikolaj Voznesenskij på våren 1949. Detta tal på partimötet i Sofia är ett bevis för att sovjetledningen redan på sommaren 1955 förberedde den offentliga uppgörelsen med Stalin.

Därefter reste sovjetdelegationen vidare till Bukarest, där den inte blott sammanträffade med de rumänska ledarna utan också med den dåvarande ungerska partiledaren Rakosi och ministerpresidenten Hegedüs. Närvarande vid dessa överläggningar var också tjeckoslovakiska partiledare, bl. a. förste sekreteraren Antonin Novotny. Helt uppenbart hade resan till uppgift att förbereda de östeuropeiska kommunistpartierna på den nya linjen.

Plenarmötet i juli 1955

Under dagarna från den 4 till den 12 juli 1955 hölls ett plenarmöte i Sovjetunionens centralkommitté. Officiellt sysselsatte det sig endast med moderniserandet av ekonomin. I detta ämne kom Bulganin med en utförlig rapport. Men den viktigaste punkten på dagordningen var debatten om den jugoslaviska frågan och förhållandet mellan Sovjetunionen och de folkdemokratiska länderna.

Sovjetpressen innehöll inga rapporter om detta. De utländska partiledarna informerades dock på interna möten om plenarmötets förlopp. Förutvarande medarbetaren inom den polska centralkommittén, Bialer, fick inblick i det för den polska partiledningen avsedda protokollet och lät sitt vetande gå vidare till den västliga världen (Hinter dem Eisernen Vorhang, nr 10, 1956). Enligt detta referat försökte Molotov rättfärdiga den stalinistiska politiken gentemot Jugoslavien med följande ord: ”Vi skulle ha stått inför stora svårigheter i de andra folkdemokratierna, om vi inte hade intagit en så fast och beslutsam ståndpunkt i den jugoslaviska frågan. Tänk på Gomulka, som den gången spelade en roll i Polen. Om vi inte hade stått fast i fallet Jugoslavien, vem vet vad som då hade hänt i Polen? Kanhända hade Polen gått i Jugoslaviens fotspår. Av den anledningen var våra skarpa, beslutsamma reaktioner i den jugoslaviska affären helt igenom berättigade ty därigenom förhindrade vi att katastrofen tog ännu större proportioner.”

Efter Molotovs tal kom det till en upprörd diskussion. Då Molotov gav uttryck åt den uppfattningen att man inte skulle förhandla med Tito om partiproblem avbröts han av Chrusjtjov: ”Men 1939 kunde Ni förhandla med Ribbentrop!” Chrusjtjov fortsatte och sade, att det var riskabelt att föra en alltför skarp politik eftersom Sovjetunionen därigenom riskerade att driva in folkdemokratierna på en titoistisk kurs. Det ovanstående visar, att meningsmotsättningarna i det väsentliga var av taktisk art. Chrusjtjov väntade sig mer av en elastisk politik gentemot Jugoslavien medan Molotov ansåg att den stela stalinistiska politiken skulle ge ett bättre resultat. Men båda önskade förhindra en titoistisk utveckling, d. v. s. en på djupet gående avvikelse från stalinismen.

Molotov angreps också av Bulganin, Mikojan, Kaganovitj, Suslov och Sjepilov. I sitt avslutande tal försäkrade visserligen Chrusjtjov att det inte härskade några personliga motsättningar mellan honom och Molotov. Det rörde sig uteslutande om partiet, personligen hade han inte det minsta mot Molotov. Dock innehåller protokollet enligt Bialer följande uttalande av Chrusjtjov om Molotov: ”Vjatjeslav Michailovitj, det hela är din hustru fel. Det skulle vara mycket bättre för dig om du inte lyssnade till henne. Hon hetsar upp dig och eggas din äregirighet. Hon är din onda ande.”

Till slut böjde sig Molotov. Han läste upp en kort förklaring som endast fyllde en sida i det stenografiska protokollet. Han erkände Chrusjtjovs beskyllningar som välgrundade och förklarade, att han anslöt sig till centralkommitténs uppfattning i den jugoslaviska frågan. Severyn Bialer skriver dock, att ”formuleringarna var så tvungna att man vid läsningen inte kunde undgå att betvivla att det endast rörde sig om ett försök från Molotovs sida att rädda vad som räddas kunde. Molotov ville därigenom förekomma de argument, som kunde ha tjänat som motivering för att avsätta honom!”

På plenarmötet behandlades också de ekonomiska förbindelserna mellan Sovjetunionen och de folkdemokratiska länderna, däribland särskilt de s. k. blandade aktiebolag, som efter kriget hade instiftats i nästan alla östblocksstater. Mikojan avgav rapport om denna fråga. Sovjetpropagandan hade alltid framhävt dessa aktiebolag som strålande exempel på den broderliga sovjetiska hjälpen. Nu betecknade Mikojan dem som en obestridlig och särskilt påfallande form av sovjetisk inblandning i de folkdemokratiska ländernas interna ekonomiska förhållanden, ja t. o. m. som exempel på ekonomisk exploatering. Mikojan motiverade också sitt krav på en upplösning av de blandade aktiebolagen med att hänvisa till den sovjetisk-kinesiska tvisten om denna fråga. Efter Stalins död hade Sovjetunionen föreslagit att det skulle upprättas blandade kinesisk-sovjetiska bolag varvid Kina skulle odla sydfruktur och exportera dem till Ryssland. Mao Tse-tung hade framställt motförslaget att Kina skulle exportera sydfruktur på vanlig affärsmässig basis. Enligt Bialer kommenterade Mikojan tvisten med följande ord: ”Har vi då användning för dessa blandade bolag? Var det nödvändigt att vi utsatte oss för en näsknäpp från kamrat Mao då han nekade oss att upprätta liknande bolag i Kina? Skulle vi inte ta lärdom av tidigare fel och avskaffa bolagen?”

Avskaffandet av de blandade bolagen beslutades (i många östeuropeiska länder hade de redan tidigare upplösts). Inför offentligheten motiverades åtgärden med att de hade spelat en viktig roll i folkdemokratiernas utveckling och varit en symbol för Sovjetunionens broderliga hjälp. Nu hade de fyllt sin uppgift.

Kontroversen om Jugoslavien, angreppen på Molotov och Mikojans redogörelse för de ekonomiska förbindelserna inom östblocket hemlighölls. Endast Bulganins omfattande redogörelse för moderniseringen av den ryska industrin publicerades. Den utmärktes av en förbluffande öppenhet. Bulganin framlade talrika exempel på att sovjetindustrin på många områden låg efter utvecklingen i utlandet och kritiserade den isolationism som odlades under Stalintiden. Många statsfunktionärer, medarbetare vid vetenskapliga institut och fabriksledare underskattade de resultat som vetenskapen och tekniken i utlandet hade uppnått. Forskningsinstituterna spillde tid och pengar på ”utforskning och framställning av ting, som redan är kända från den utländska pressen och som använts en lång tid”. Han vände sig skarpt mot uppfattningen att ”det lönar sig ej att studera de utländska erfarenheterna”, en uppfattning som särskilt var framträdande hos de människor som ”försöker dölja sin okunnighet med högmodiga fraser”. Allt det nya inom vetenskapen och tekniken måste ständigt studeras, förbindelserna med de vetenskapliga forskningsinstituterna och med de framstegsvänliga vetenskapsmännen i utlandet måste utbyggas, mer utländsk teknisk litteratur måste skaffas och publiceras. Precis vid samma tidpunkt utsände statsledningen ett brev till alla funktionärer inom industrin om moderniseringen av produktionslivet och studiet av utländska erfarenheter som aldrig publicerats, endast omtalats en enda gång (Kommunist nr 11, juli 1955). Bulganin krävde införandet av såväl nya vetenskapliga och tekniska metoder som rationell specialisering och samverkan inom industrierna. Också lönesystemet behövde moderniseras. Särskilt skulle missförhållandet mellan tarifferna och den faktiska lönen undanröjas. I jämförelse med förkrigstiden hade genomsnittslönerna stigit till det dubbla men tarifferna hade endast höjts obetydligt. Fabriksdirektörerna höll medvetet arbetsnormerna nere så att arbetarna trots de föråldrade, låga tarifferna kunde få en hög lön. I verkligheten bestämde arbetsnormerna inte lönen utan anpassades efter avlöningarna. Det nya lönesystemet måste stimulera arbetsproduktiviteten och moderniseringen av tekniken skulle övervinna motsättningen mellan norm och tariff och vara enhetligt, klart och tydligt, ”så att varje arbetare lätt kan förstå meningen”.

Decentraliseringen av den ekonomiska ledningen skulle fortsättas och unionsrepublikernas organ skulle på ett effektivare sätt kopplas in i den. Bulganin meddelade, att det på senare tid redan hade vidtagits anstalter för att höja unionsrepublikernas ekonomiska kompetens och utvidga ministrarnas rättigheter. Många onödiga, parallellt arbetande ekonomiska organisationer hade avskaffats, den centrala ekonomiska apparaten hade nedskurits. Enbart inom ministerrådet hade personalen reducerats med hälften. Allt detta var dock bara början till ett stort och komplicerat arbete för att förenkla och förbilliga administrationsapparaten. Fabriksdirektörernas rättigheter skulle utvidgas.

Den 9 augusti 1955 kom Bulganins krav till uttryck i ministerrådets beslut om utvidgande av fabriksdirektörernas rättigheter. Med vissa inskränkningar fick fabriksledarna rätt att ändra kvartalsplanerna med hänsyn till de lokala förhållandena, åta sig produktionsuppgifter utanför planerna och även själva fastställa priser och tariffier för speciella arbetsuppgifter. Fabriksdirektörerna fick efter eget gottfinnande besluta om reparations- eller utbyggnadsarbeten, de fick inköpa byggnadsmaterial från de lokala industrierna och stadfästa eller, om det var nödvändigt, ändra förelagda projekt. Inom ramen för existerande bestämmelser fick de också rätt att själva fastställa lönen för speciella kategorier och i samarbete med fackföreningarna anpassa lönesystemet efter fabriken behov.

Men Bulganin gick också in för att aktivera fackföreningarna. Parti-, ekonomi- och fackföreningsfunktionärerna skulle ”ta upp arbetarnas behov till behandling. — Funktionärer som inte respekterar arbetarnas bekymmer och behov och inte tar hänsyn till stämningen bland dem

skall ställas till ansvar som byråkrater.” Av en senare redogörelse i Partinaja Zjizn (augusti 1955) framgår att plenarmötet hade givit fackföreningarna instruktioner om ”att övervaka och ta hänsyn till arbetarnas behov”. Det var ett allvarligt fel om fackföreningarna ”förklarade sig samtycka till produktionsledningens alla handlingar bara för att det är fråga om statliga fabriker. En sådan inställning kommer endast att tjäna byråkraterna. Fackföreningarnas självständighet måste utvecklas och deras auktoritet ökas ytterligare.”

Av speciellt intresse var Bulganins uttalanden i det ömtåliga ämnet om förhållandet mellan direktörerna och partiorganisationerna i fabriker. Bulganin kritiserade partikommittéernas ”småaktiga förmyndarskap”, som ofta ledde till att partikommittén själv övertog produktionsledarnas arbete.

Samtidigt skildrades i otaliga artiklar idealtypen för en modern ekonomiledare. ”Känslan för det nya måste vara en oundgänglig egenskap hos varje ekonomiledare” krävde tidskriften *Kommunist* (nr 10, 1955). Produktionsledarna skulle mer än förr stödja sig på sina medarbetares skapande aktivitet och initiativ. Han skulle inte stänga in sig i arbetsrummet utan samarbeta intimt med arbetskollektivet.

I en rad fabriker i Moskva hölls samtidigt föredrag över ämnet ”Hur skall en sovjetisk ekonomiledare vara?”, och i samband med detta kom det till livliga diskussioner. Arbetarna på Moskvafabriken Kaliber kritiserade att företagsledarna ofta svor och sade ”du” till arbetarna, medan de själva fordrade vördnad och artighet av dem.

Förändringarna i partiledningen

Plenarmötet i juli gav inte bara stöd åt långtgående förhållningsorder om moderniseringen av det ekonomiska livet utan var också upptakten till 20:e partikongressen som inkallades till den 14 februari 1956. Dessutom meddelades personella förändringar inom ledningen.

Partipresidiet, som bestod av nio medlemmar, utökades med två nya medlemmar: den ukrainske partisekreteraren Aleksej Kiritjenko och partiideologen Michail Suslov.

Kiritjenko var efter kriget först verksam som sekreterare för partiets provinskommitté i Odessa. I september 1952 blev han andresekreterare i Ukraina och i juli 1953 förstesekreterare.

I motsats till Kiritjenko innehade Michail Suslov ledande poster redan under det sista årtiondet av Stalinepoken. 1947 blev han CK-sekreterare för propaganda och agitation. Han spelade en framträdande roll vid upprättandet av Kominform. Redan vid denna tid hade han ansvaret för de inre ideologiska frågorna och likaså för de kommunistiska partierna i utlandet. Han var med om att ange tonen i den antijugoslaviska kampanjen och undertecknade båda Kominformresolutionerna mot Jugoslavien, den första den 28 juni 1948 och den andra i november 1949. Under Stalins sista år var han känd som hård, oböjlig stalinist.

Samtidigt utökades centralkommitténs sekretariat. Efter att ha bestått av Chrusjtjov, Suslov och partiteoretikern Pospelov utökades det med partiorganisatören Averkij Aristov, partisekreteraren i Altaidistriktet,

Nikolaj Beljajev och Pravdas redaktör Dimitrij Sjepilov, som alla stod Chrusjtjov nära.

Averkij Aristov, förutvarande direktör för stålverken i Magnitogorsk, hade redan 1952-53 arbetat en kort tid i CK-sekretariatet; nu skulle han ägna sig åt partiorganisatoriska frågor.

Nikolaj Beljajev, förste sekreterare i Altaidistriktet från 1950 till 1955, deltog 1954-55 tillsammans med Chrusjtjov på ett framträdande sätt i organiserandet av nyodlingskampanjen. Troligen invaldes han i CK-sekretariatet för att behandla jordbruksproblemet.

Dimitrij Sjepilov, från 1947 vice chef och från 1948 chef för CK-avdelningen för propaganda

och agitation, blev 1952 utnämnd till chefredaktör för Pravda och på våren 1954 till ordförande i utrikesnämnden i Högsta sovjets nationalitetsråd. Han var medlem av den regeringsdelegation som besökte Peking i oktober 1954, angav i sin artikel den 24 jan. 1955 de ideologiska riktlinjerna för den tunga industriens prioritet, höll i april 1955 minnstalet över Lenin och följde på sommaren 1955 sovjetledarna till Belgrad. Mycket talar för att Sjepilov invaldes i CK-sekretariatet som motvikt till Suslov. Inom sekretariatet fick Sjepilov överta bearbetandet av ideologiska frågor. Dessutom skulle han, kanske som motvikt till Molotov, även syssla med utrikespolitiska problem.

Molotovs självkritik

De politiska motsättningarna i den jugoslaviska frågan på plenarmötet i juli vid vilket Molotov hade kommit i minoritet fick ett sällsamt efterspel. I mitten av oktober publicerade *Kommunist* (nr 14, 1955), en självkritisk förklaring av Molotov den 16 september 1955, som inte endast skulle försvaga Molotovs position utan också ånyo föra partiparollen om "Övergång till kommunismen" i förgrunden. Det heter i Molotovs självkritik:

"I min redogörelse av den 8 februari 1955 i Högsta sovjet har det insmugit sig en felaktig formulering beträffande frågan om uppbyggandet av det socialistiska samhället i Sovjet. I redogörelsen heter det: Vid sidan av Sovjetunionen, där grundvalarna för det socialistiska samhället redan etablerats, existerar också enstaka folkdemokratiska länder, som 'endast har tagit de första men oändligt viktiga stegen i riktning mot socialismen. Denna felaktiga formulering leder till den oriktiga uppfattningen att man i Sovjet ännu inte har byggt upp det socialistiska samhället utan endast grundvalarna för det. Detta svarar inte mot verkligheten och strider mot de i partidokumentet föreliggande, upprepade värderingarna av resultaten av socialismens uppbyggande i Sovjet."

Molotov betonade att redan 17:e partikongressen hade förklarat att grundvalarna för det socialistiska samhället hade etablerats, att 18:e partikongressen i mars 1939 hade fastslagit, att Sovjetunionen hade gått in i perioden för den gradvisa övergången till det kommunistiska samhället och att 19:e partikongressen i oktober 1952 hade upptagit denna formulering i den nya partistadgan. Avslutningsvis förklarade han:

"Dessa formuleringars politiska skadlighet består i att de bringar förvirring i de ideologiska frågorna, strider mot partiets beslut om uppbyggandet av det socialistiska samhället och drar i tvivelsmål att uppbyggandet av det socialistiska samhället i vårt land i det väsentliga redan är ett faktum."

Detta var ingen skolastisk strid utan en viktig politisk fråga.

Efter plenarmötet i juli på vilket det hade lyckats Chrusjtjov att få en rad av sina protegéer invalda i ledningen hade partiapparaten ökat sitt inflytande. Chrusjtjov utnyttjade denna maktutvidgning till att leda politiken som i allt för hög grad hade bestämts av den ekonomiska ändamålsenligheten i en ideologisk riktning som måste stärka partiapparatens roll ännu mer.

Molotovs självkritik var också av betydelse för förhållandet till de folkdemokratiska länderna i Östeuropa. I Belgraddeklarationen hade sovjetledarna godkänt principen om olika vägar till socialismen och de socialistiska ländernas likaberättigande. Detta lät sig svårligen förena med den förutvarande tesen om "Sovjetunionens ledande roll". Men ifall Sovjetunionen redan befann sig på väg till kommunismen medan de folkdemokratiska länderna ännu endast var i färd med att bygga upp socialismen så framgick Sovjetunionens ledande roll av sig själv: De socialistiska länderna är förvisso likaberättigade men Sovjetunionen befinner sig redan på ett högre utvecklingsstadium, de övriga länderna skall alltså försöka att efterlikna det.

Efter Stalins död hade ingen sovjetledare talat om "övergången till kommunismen". Teoretiskt sett hade därför hela parti- och statsledningen varit tvungen att utöva självkritik. Men sett ur sovjetledningens synpunkt var detta varken ändamålsenligt eller nödvändigt.

Molotov, som hade motsatt sig sovjetledarnas resa till Belgrad, hade utsetts till att påta sig självkritiken å allas vägnar och samtidigt undergräva sin egen position.

Efter Berija och Malenkov var Molotov den tredje medlemmen av den omedelbart efter Stalins död tillsatta toppledningen som nu avlägsnades.

Tendensen att gradvis ersätta Stalintidens ledare med yngre funktionärer kom ännu tydligare till uttryck under förberedelserna för 20:e partikongressen. På hösten 1955 genomfördes ett osedvanligt stort antal omplaceringar. Enligt en jugoslavisk rapport (Borba den 13 februari 1956) ersattes enbart i Georgien 2 589 sekreterare i basorganisationerna, i Ukraina hela 9 500. Även i de mellersta partiorganen, partisekretariaten i städerna, provinserna och till och med i unionsrepublikerna, ersattes talrika funktionärer. Här skall endast nämnas tre omplaceringar emedan de berör funktionärer som senare har spelat en viktig roll. Förstesekreteraren i Kazakstan, Ponomarenko, ersattes av Leonid Brezjnev, och förstesekreteraren i Gorkij, Smirnov av Nikolaj Ignatov (Pravda den 5 nov. 1955). Slutligen blev förstesekreteraren i Uzbekistan, Nijasov, i slutet av december 1955 på ett partimöte som bevistades av Chrusjtjov ersatt med Nuritdin Muchitdinov. Man kan förmoda, att en stor del av de nya partifunktionärerna var Chrusjtjovs protegéer, ty redan två år senare tillhörde de partiets ledande organ.

Förberedelserna till 20:e partikongressen

Under perioden mellan plenarmötet i juli och 20:e partikongressen vidtogs en rad viktiga åtgärder som innebar en reträtt från Stalineran och uppenbarligen skulle förbereda Sovjets befolkning på en ny linje.

Första steget i denna riktning var den amnesti som Högsta sovjet utfärdade den 17 september för de sovjetmedborgare, som under kriget hade samarbetat med den tyska ockupationsmakten (offentliggjord den 4 okt. 1955). Alla sovjetmedborgare som hade dömts till mindre än tio års frihetsstraff för ”gynnande av fienden” skulle försättas på fri fot. Straff på mer än tio år skulle reduceras till hälften. Alla personer som hade dömts för ”att ha tjänstgjort i den tyska armén, poliskåren och specialkommandon” skulle likaledes frigges utan hänsyn till straffets längd. Amnestien skulle dock ej omfatta straffångare, som hade dömts för ”mord på och misshandel av sovjetmedborgare”.

Intressant nog nämndes också de sovjetmedborgare som bodde i utlandet i en särskild paragraf. Amnestin lovade att de som under kriget hade överlämnat sig till eller tjänstgjort i den tyska armén, polismakten eller specialkommandona icke skulle rättsligt förföljas. Alla som ”under kriget hade tjänstgjort på ledande poster inom den tyska ockupationsmakten och som under efterkrigstiden hade arbetat för antisovjetiska organisationer skulle slippa att ställas till ansvar såvida de sedan dess hade sonat sitt brott genom patriotiskt arbete eller hade avlagt bekännelse om sin skuld”. För de i utlandet boende sovjetmedborgare som hade ”begått allvarliga förbrytelser mot sovjetstaten” skulle en bekännelse om skuld betraktas som en förmildrande omständighet. De skulle straffas med högst fem års förvisning. Amnestin hade tydligen till syfte att förmå de sovjetmedborgare som bodde i utlandet att återvända. Trots detta måste amnestin framstå för sovjetbefolkningen som ett steg bort från Stalineran.

I september 1955 ägde en stor process mot statssäkerhetsfunktionärer i Georgien rum om vilken offentligheten dock inget fick veta något förrän i ett radiomeddelande från Tiflis den 22 november. De anklagade var förutvarande folkkommissarien för inre angelägenheter i Georgien Rapava, förutvarande ledaren för undersökningsavdelningen Ruchadse, förutvarande viceministern för inre angelägenheter Sereteli samt förutvarande undersökningsdomarna i Georgiens NKVD Krimjan, Savitskij, Chasan och Paramonov. På samma sätt som Rjumin och Ignatjev i april 1953, Berija i juli och december 1953 och Abakumov i december 1954 beskylldes de för att ha förfalskat undersökningsdokument och behandlat arrester

med brottsliga metoder, ”något som strängeligen är förbjudet i den sovjetiska lagen” liksom att ha vidtagit ”terroristiska hämnadeakter mot hederliga sovjetmänniskor genom att anställa åtal mot dem för kontrarevolutionära förbrytelser”.

Denna process var av stor betydelse. Den rullade inte bara upp terrorhandlingar från efterkrigstiden utan rehabiliterade också för första gången funktionärer som fallit offer för den stora utrensningen 1936-38. Således beskylldes de anklagade för att de hade tagit aktiv del i ”sammanställningen av smädligt material” som Berija hade utnyttjat i sina intriger mot dåvarande politbyråmedlemmen Sergej Ordjonikidze. Dessutom anklagades de för ”terroristiska hämnadeakter” mot olika georgiska funktionärer, däribland förutvarande partisekreteraren i Transkaukasien Orachelasjvili. Sergej Ordjonikidze hade begått självmord i februari 1937 medan hans vän Orachelasjvili dömts till döden och avrättats i december 1937. Rehabiliteringen av Ordjonikidze och Orachelasjvili bebådade en nära förestående rehabilitering av andra som hade fallit offer för utrensningen 1936-38.

Den 29 november 1955 offentliggjorde Högsta sovjets presidium en förordning om upphävandet av förbudet mot abort av den 27 juni 1936. Invecklade aborter fick dock endast företas på sjukhus. Det straffrättsliga ansvaret för läkare eller okvalificerade personer som företog abort utanför sjukhus eller andra sjukvårdsinrättningar upprätthölls. Den nya förordningen hade tydligen tillkommit därför att det generella förbudet mot abort hade drivit kvinnorna i armarna på personer utan medicinsk utbildning vilket hade lett till talrika dödsfall.

Också inom ideologin kom nya tendenser på heluttryck hösten 1955. Tidskriften ”Voprosy Ekonomiki” (nr 10, 1955) riktade kritik mot dogmatism och ”bokstavslärdom”. Det fanns alltför få skapande diskussioner. Tidskriften medgav öppet, att ”detta tillstånd delvis framkallats av vissa ledares önskan att återförsäkra sig och deras ångest för att sätta ömtåliga frågor under debatt”. Ett studium av de nya företeelserna inom kapitalismen påyrkades. ”Många vetenskapsmän intar en dogmatisk hållning gentemot kapitalismens ekonomiska grundval. Detta tar sig uttryck i ett ogrundat avvisande eller förtigande av de prestationer som uppnåtts i de kapitalistiska länderna.”

Det krävdes av historikerna att de skulle uppta förbindelser med utländska forskare. Detta åtföljdes av en indirekt kritik mot den nationalistiska, ryska historieskrivningen under senstalinismen: ”Alla nationer i världen lämnar sina bidrag till världscivilisationen. Den sovjetiska historieforskningen strävar efter att så fullständigt som möjligt utforska varje folks bidrag till befrielsekampens och världskulturens historia.” (Voprosy Istorii, nr 8, 1955.) I samma nummer framhövs också åter i förrevolutionära ryska historiker och — vilket var politiskt ännu viktigare — den av Stalin fördömde marxistiske historikern M. N. Pokrovskij på ett berömande sätt.

Samtidigt bebådades en ny lärobok i partihistoria. Partihistorikerna anmodades att skriva en enhetshandbok i vilken kommunistpartiets erfarenheter efter utgivandet av Kort lärobok tas upp till värdering. Läsaren väntade på ”fundamentala undersökningar av partihistorien”. (Kommunist, nr 14, 1955)

Intressant — men säkert också inrikespolitiskt betingad — var en ny värdering av Gandhi. I sovjetencyklopedin, hade Gandhi betecknats som ”grundläggaren av en reaktionär politisk doktrin som tog parti för den brittiska imperialismen och utvecklade en agitation till förmån för den indiska borgerligheten och de indiska storgodsägarna”. Nu framställdes Gandhi som ”en berömd patriot och folkets vän” och enligt Bulganins tal i Bombay: ”Vi Lenins lärjungar delar inte Gandhis filosofiska åskådning men anser honom ha varit en framstående personlighet som har bidragit till ert folks fredliga åskådning och frihetskamp.” (Pravda den 26 november 1955.)

Författare som hade varit ”fördömda” rehabiliterades nu. På hösten 1955 framställdes på ett positivt sätt en av alla studenter älskad skald, Sergej Jesenin, som begick självmord 1925. 75-

årsdagen av Dostojevskijs död firades på ett sätt, som hade varit otänkbart under Stalin. Raskolnikov betecknades som ”ett av de mest kraftfulla verken i världslitteraturen” och Dostojevskijs betydelse för nutiden fick följande karakteristik: ”Denne av ordet genomsyrade konstnär har behållit sin ställning till våra dagar och kommer också i all sin sammansatthet och självmotsägelse att göra det under kommande århundraden.” Utgivandet av Dostojevskijs samlade verk i en upplaga på 300 000 exemplar bebådades.

Också beträffande den moderna litteraturen blev vissa lättnader märkbara på hösten 1955. Literaturnaja Gazeta kritiserade att många sovjetiska författare endast lovordade det nya och förteg missförhållanden:

”Våra novellförfattare beskriver exempelvis ofta platser som liknar de praktfulla stadskvarteren i Noriljsk eller Magadan. Men här och där stöter man dock ständigt (och det är absolut ingen hemlighet) på eländiga kojor med kackerlackor och osande oljelampor. Vi har ännu försvinnande få noveller som hudflänger och tillintetgör de giriga, bestickliga människor och prålände byråkrater som lever i själlös formalism och likgiltighet och får dagen att gå med illvilliga sarkasmer.” (Literaturnaja Gazeta den 20 oktober 1955.)

Sedan de första, prominenta offren för den stora utrensningen 1936-38 hade rehabiliterats under processen mot funktionärerna i georgiska stats säkerhetstjänsten i september 1955 följde i december samma år den viktigaste av alla rehabiliteringar — och detta på ett högst egen- domligt sätt. I en bibliografisk översikt i tidskriften *Voprosy Istorii*” (nr 22, 1955) över sovjetiska arbeten om det andra världskriget nämndes ånyo positivt men utan någon för- klaring Voznesenskij s bok ”Sovjetunionens ekonomi under det stora fosterländska kriget”. Detta innebar ett fördömande av utrensningen av förutvarande ordföranden för ministerrådet och medlemmen av politbyrå Nikolaj Voznesenskij som försvann på våren 1949 och den 24 december 1952 stämplades som ”huvudfiende” i Stalins sista utrensning.

Två veckor före partikongressen offentliggjordes avsättningen av inrikesminister Sergej Kruglov, som 1938 hade varit Berijas ställföreträdare och enligt hittills obekräftade upplys- ningar under kriget skall ha lett den beryktade organisationen ”Smersj” (förkortning av ”död åt spionerna”). På konferenserna i Teheran och Jalta var han ansvarig för de ryska och allierade statsmännens säkerhet och dekorerades med både ryska, engelska och amerikanska ordnar. Av större betydelse än själva avsättandet var den omständigheten att han icke ersattes med en funktionär från stats säkerhetstjänsten utan med en partifunktionär, nämligen Nikolaj Dudorov som tidigare hade varit vice ordförande i Moskvas stadssovjet och ledare av central- kommitténs byggnadsavdelning.

Sovjetunionen i februari 1956

Då 20:e partikongressen sammanträdde i mitten av februari 1956 hade Sovjetunionen genomgått en omfattande förändring. Knappast ett enda område av det offentliga livet hade lämnats orört av dessa förändringar.

Istället för en bysantinskt förhärligad diktator hade kommit en kollektiv ledning vars med- lemmar visserligen inte var likaberättigade men dock starka nog att hindra en ny ledares uppträdande. Jämfört med Stalintiden hade övergången till en kollektiv ledning skapat en friare atmosfär. Redan få månader efter Stalins död hade poliskedjorna från Kreml till Moskvas förstäder där ledarna bodde reducerats kraftigt, en förändring som uppmärksam- noterades av stadens befolkning. Vid årsskiftet 1953-54 flyttade sovjetledarna bort från Kreml och åtskilliga av dem slog sig ned i bostadskvarter i Moskva. Hade ledarna under Stalins tid suttit och ugglat i det bevakade Kreml så reste nu Chrusjtjov, Bulganin och andra ledare ut i landet, träffade funktionärer av lägre rang, deltog i lokala partikonferenser, besökte fabriker och kollektivjordbruk och företog under ett enda år fler utlandsresor än under hela det före- gående årtiondet. De träffade mycket oftare utlänningar och för första gången på många år hölls cocktailparties för de utländska diplomaterna och journalisterna i Moskva. Redan 1954

hade Kreml öppnats för speciella arrangemang, nu stod det öppet för alla besökande.

Statssäkerhetstjänsten, Stalinerans terrorinstitution som varit höjd över all kritik hade fråntagits makten genom en rad offentliga processer, dess högste ledare hade avlägsnats och offentligen misskrediterats. Frigivandet av tusentals fångar och bebådandet av en ny strafflag styrkte hoppet om ytterligare lättnader. Den storryska chauvinismen inom nationalitetspolitiken hade mildrats.

Vissa modifikationer var också — sicksackkursen till trots — omisskännliga inom kulturpolitiken. Parollen att ”lära av utlandet” hade trätt i stället för den isolationistiska politiken under Stalin. Den stalinistiska praktarkitekturen hade fördömts och tyngdpunkten flyttades från praktbyggnader till bostadsbyggnader.

Det stelnade, ultracentraliserade produktionssystemet hade decentraliserats och moderniserats. Fabriksdirektörerna och kolchosledarna hade fått nya rättigheter. De materiella lättnaderna för kolchosbönderna, den bebådade reformen av avlöningssystemet inom industrin och aktiviserandet av fackföreningarna, vilka på sjunde fackföreningskongressen i mars 1954 och på partiets plenarmöte i juli äntligen hade fått rätt att ta hand om arbetarnas och funktionärernas sociala problem — allt detta syntes vara de första tecknen på en förbättring av arbetarnas och böndernas villkor.

Belgraddeklarationens tes om rätten att följa ”olika vägar till socialismen” var ett tydligt uppgivande av den tidigare stalinistiska politiken enligt vilken alla folkdemokratiska länder ensidigt skulle följa den ryska förebilden. Underlåtagandet att nämna Stalins sista skrift ”Socialismens ekonomiska problem i Sovjetunionen”, återkallandet av ”Kort lärobok om ryska kommunistpartiets historia”¹², den stora kampanjen mot ”talmudism” och bokstavs-lärdom och mycket annat var tecken på att det förestod ytterligare ideologiska förändringar.

Således hade ledningen under den korta perioden av tre och ett halvt år på många viktiga områden av det offentliga livet avvikit från Stalins väsentliga grundsatser. Men allt detta hade skett utan att Stalin hade kritiserats direkt. Förr eller senare måste detta indirekta avvikande från Stalin underbyggas och stärkas genom en direkt kritik.

Detta är ingen efterklok slutsats. Författaren av denna bok drog denna slutsats redan i december 1955, tre månader före partikongressen:

”Hittills har den sovjetiska parti- och statsledningen i sina förklaringar omsorgsfullt undvikit att öppet ta avstånd från många karakteristiska metoder och drag i den stalinistiska politiken även om deras politik och deras åtgärder i många avseenden innebär ett avvikande från Stalins politik. Det återstår att se om den till den 14 februari inkallade 20:e partikongressen kommer att offentligen deklarerat det avståndstagande från Stalin som tydligt framgår av de mått och steg som vidtagits efter Stalins död.” (SBZ-Archiv, nr 24/1955, sid. 378.)

Det offentliga avståndstagandet blev ett faktum på 20:e partikongressen i februari 1956.

Den 20:e partikongressen

Ryska kommunistpartiets 20:e kongress öppnades i Kreml den 14 februari 1956 och varade med inalles 20 möten till den 25 februari. Enligt det officiella referatet bevisades kongressen av 1 355 delegerade med rösträtt och 81 med rådgivande röst, representerande ungefär 6,8 miljoner partimedlemmar och 420 000 kandidatmedlemmar. Dessutom deltog delegerade från 55 utländska kommunistpartier i kongressen. Det måste betecknas som sensationellt att det bland de sovjetiska delegerade var fem som för flera år sedan hade utstötts ur partiet och som tydligt rehabiliterats först omedelbart före partikongressen.

¹² Syftar på den stalinistiska *SUKP(b):s historia Kortfattad kurs* från 1938.

Mikojan har sagt om denna partikongress att det var den viktigaste efter Lenins död. I realiteten skilde den sig också väsentligt från alla partikongresser under Stalins tid. För första gången på länge hade en partikongress åter inkallats till den i reglementet angivna tidpunkten. Det debatterades och vidtogs förändringar av avgörande innebörd och - även om det var indirekt - olika tendenser och uppfattningar kom till uttryck.

Kritiken mot Stalin

Kongressens karakteristiska drag var den öppna kritiken mot Stalin. Stalins fotografi fanns inte i kongressalen. I sitt inledningsanförande uppmanade Chrusjtjov de närvarande att resa sig som en hyllning för Stalin, Gottwald och Tokuda. Därigenom jämställde han den under mer än ett kvarts sekel förgudade Stalin med den tjeckoslovakiske presidenten och den japanske partiledaren, som knappast var känd av någon utanför sitt eget land. I sin sju timmar långa redogörelse nämnde Chrusjtjov endast en enda gång Stalin och då bara i förbigående: Efter Stalins död hade Sovjetunionens fiender spekulerat i splittring inom ledningen. I nästa mening gick Chrusjtjov över till "avslöjandet" av Berija - en mycket talande association.

Alla sovjetiska toppledare kritiserade Stalins envåldsmakt - eller persondyrkan som det kallades i det sovjetiska språkbruket - och ställde däremot en efter Stalins död proklamerade principen om den kollektiva ledningen. Malenkov fastslog att persondyrkan hade resulterat i godtycke och i beslut som ansågs som oangripliga. Suslov klagade över att "alla vanliga dödliga" endast haft till uppgift att popularisera vad Stalin hade proklamerat. Mikojan var den som gick längst. Han angrep Stalins sista skrift Socialismens ekonomiska problem i Sovjetunionen. Den moderna kapitalismens komplicerade företeelser förklarades inte i skriften. Han uppmanade de ekonomiska fackmännen i Sovjetunionen att "också underkasta andra av skriftens teser en kritisk omvärdering". Den sovjetiska historikern Anna Pankratova fördömde i skarpa ordalag persondyrkans påverkan på den partihistoriska litteraturen. Chrusjtjov krävde en ny, på historiska fakta baserad lärobok om partiets historia och lät därmed tydligt förstå, att han betraktade Stalins Sovjetunionens kommunistpartis historia som icke baserad på historiska fakta. Nikolaj Beljajev talade om allvarliga fel som hade begåtts inom jordbrukspolitiken fram till 1953. Endast Kaganovitj avhöll sig i påfallande hög grad från angrepp. Man kunde nästan utläsa en viss kritik mot den efterstalinistiska ledningen ur hans uttalande om att utvecklingen efter 19:e partikongressen (läs: Stalins död) hade "varit en vansklig och besvärlig period i partiets historia".

Redan omedelbart efter Stalins död blev det tydligt att man strävade efter att tränga tillbaka minnet av diktatorn. Hans namn och skrifter blev knappast nämnda, många av hans teser ersattes utan direkt kritik av nya som bättre svarade mot de nya förhållandena. Denna process förlöpte dock ej likformigt. Under perioden mellan 1953 och 1956 var det speciellt två data som belyste scenförändringen: Stalins födelsedag den 21 december och hans dödsdag den 5 mars. Det sätt på vilket Pravda behandlar dessa minnesdagar ger följande bild:

21 december 1953: Stalin omtalas överhuvudtaget inte. Pravda nämner endast utdelandet av Stalinprisen för "stärkandet av freden mellan folken" utan att med ett ord hänvisa till Stalin själv.

5 mars 1954: Första årsdagen av Stalins död högtidlighölls av Pravda med en ledarartikel, "J. V. Stalin, den store fortsättaren av Lenins sak", ett stort porträtt på första sidan och en tre spalter lång minnesartikel av G. Alexandrov.

21 december 1954: Med anledning av Stalins 75-årsdag publicerade Pravda på första sidan ett stort porträtt av den avlidne diktatorn som också nämns vid namn i tidningens ledarartikel. Inne i tidningen offentliggörs artikeln "Stalin, den store fortsättaren av Lenins sak".

5 mars 1955: Andra årsdagen av Stalins död begås på ett väsentligt mer restriktivt sätt än året före. Stalins namn nämns inte på första sidan. Endast inne i tidningen trycker Pravda en

ganska förbehållsam artikel: ”J. V. Stalin och den kommunistiska uppbyggnadens problem”.

21 december 1955: Stalin placeras ånyo i förgrunden. Pravda publicerar hans porträtt på första sidan och en minnesartikel som uttryckligen kallas ”Artikel på Stalins 76-årsdag”.

Den omständigheten att Stalin ännu den 21 december 1955 - endast sju veckor före öppnandet av 20:e partikongressen — framhövdes på ett sådant sätt tillåter slutsatsen att beslutet att kritisera honom på partikongressen kan ha fattats först några veckor före kongressen. För detta talar också ett annat faktum: året före partikongressen firade olika sovjetledare sin 60-årsdag, bl. a. Bulganin den 10 juni och Mikojan den 24 november 1955. De hyllades som vanligt var även vid andra tillfällen före den 20:e partikongressen i centralkommitténs officiella lyckönskningar som Lenins trofasta lärjungar och Stalins medkämpar. Men då ordföranden för Högsta sovjet, Vorosjilov, fyllde 70 år den 3 februari

1956 utelämnade man denna formulering. Vorosjilov gratulerades endast som en trofast lärjunge till Lenin utan det minsta omnämnande av Stalin. Eftersom Stalin ännu den 21 december 1955 framhövts speciellt medan Vorosjilovs födelsedag den 3 februari 1956 firades utan att han omtalades torde Sovjetledningens beslut att rikta direkt kritik mot Stalin på 20:e partikongressen ha fattats mellan den 21 december 1955 och den 3 februari 1956. Datum för denna viktiga politiska förändring går dock att fastställa ännu närmare ty efter vad vi vet från trovärdiga källor, skall redan på ett möte för östblocksrepresentanter den 27 och 28 januari 1956 orientering ha lämnats om den förestående kritiken mot Stalin. Därför måste sovjetledningen ha beslutat sig för kritiken mot Stalin under perioden mellan den 21 december och den 27 januari.¹³

Kritiken mot Stalins enväldsmakt hade nödvändiggjorts av två orsaker. För det första skulle principen om den kollektiva ledningen stärkas och uppkomsten av en ny diktator förhindras eller i varje fall göras betydligt svårare. För det andra måste legenden om Stalins ofelbarhet förstöras så att den nya ledningen inte längre skulle vara bunden av Stalins ”ofelbara riktlinjer”. Men nya praktiska åtgärder krävde också nya ideologiska riktlinjer.

De nya ideologiska teserna på 20:e partikongressen hade till ändamål att anpassa partiideologin efter de förändrade villkoren under den efterstalinistiska tiden. De viktigaste nyheterna berörde följande områden varje lands rätt att följa sin egen väg till socialismen och att eventuellt fullborda den socialistiska omvälvningen på parlamentarisk väg ?)den ideologiska motiveringen för samexistensens politik, förknippad med kravet på att underkasta de kapitalistiska ländernas ekonomiska utveckling en objektiv värdering)revisionen av historieskrivningen, speciellt partihistorien, tillsammans med den officiella kritiken av Stalins Kort lärobok om ryska kommunistpartiets historia och kravet på en ny lärobok i partihistoria (vilket innebar rehabiliteringen av kommunistledare som förut betecknats som folkfiender) ;en ny bekännelse till Lenin och ett försök att föra fram honom i förgrunden och anknyta till hans politik.

Tesen om ”olika vägar till socialismen”

Den viktigaste ideologiska förändringen var tesen om olika vägar till socialismen. Enbart det faktum att inte bara Chrusjtjov utan också Suslov, Sjepilov, Kaganovitj, Molotov och Kuusinen utförligt tog ställning till den visar vilken betydelse den efterstalinistiska ledningen tillmätte detta problem.

Efter brytningen med Jugoslavien på sommaren 1948 hade denna tes betraktats som det värsta kätteriet. Efter 1948 hade alla östblockstater likriktats under parollerna ”vi följer Sovjetunionens exempel” och ”att lära av Sovjetunionen betyder att lära sig segra”. Alla citat av Marx, Engels och Lenin om de olika vägarna till socialismen undertrycktes, den minsta

¹³ Chrusjtjovs egen version av dessa händelser (ur *Chrusjtjov minns*): [Chrusjtjov minns den 20:e partikongressen](#).

antydanden om eventuella andra vägar till socialismen tadelades.

Så mycket mer överraskande var omsvängningen i denna fråga på 20:e partikongressen. Partiledningen medgav här inte bara de nationella särdragen inom den socialistiska utvecklingen. Chrusjtjov talade till och med om möjligheten av att nå fram till socialismen på parlamentariska vägar. Han sade i sin redogörelse att övergången till socialismen behövde ingalunda ”under alla omständigheter vara förenad med inbördeskrig”. För de ryska kommunisterna hade det varit omöjligt att gå den parlamentariska vägen till socialismen. Sedan dess hade det emellertid ”försiggått grundläggande förändringar som gör det möjligt att behandla denna fråga på ett nytt sätt”. I en rad kapitalistiska länder föreligger idag den reella möjligheten ”att tillfoga de reaktionära, folkfientliga krafterna ett nederlag, erövra en säker majoritet i parlamentet och förvandla detta från ett organ för den borgerliga demokratin till ett verktyg för den faktiska folkviljan”. Stödd på arbetarnas massrörelse kommer erövrandet av en säker majoritet i en rad kapitalistiska länder och förutvarande kolonier att ”åstadkomma förutsättningar för ett genomförande av grundläggande sociala reformer”.

Hur långt sovjetledningen har föresatt sig att gå i en dylik ideologisk nyorientering kan i regel avläsas av i vilken grad man underbygger den med citat från de gamla klassikerna Marx, Engels och Lenin. I detta fall var det lätt att finna de användbara citaten ty både Marx, Engels och Lenin har upprepade gånger förklarat att vägen till socialismen kommer att vara olika i de olika länderna och att den socialistiska omvälvningen under vissa omständigheter också kommer att kunna genomföras på parlamentarisk väg. På 20:e partikongressen var Mikojan den ende som använde ett citat av Marx som hade varit förbjudet under Stalins era: ”Vi har inte påstått att de vägar som leder till det socialistiska samhället är desamma överallt. Vi vet att man måste ta hänsyn till de olika institutionerna, vanorna och traditionerna och vi förnekar inte att det finns olika länder, såsom Amerika, England och, om jag kände Edra institutioner bättre, skulle jag kanske tillfoga Holland där arbetarna kan uppnå sitt mål på fredlig väg.” (Karl Marx, volym 13, Moskva 1940, ss. 668-669.)

Men det föreligger ännu längre gående uttalanden av Marx och Engels i detta ämne. I sin ”Översikt över debatterna om socialislagen” i slutet av september 1878 har Marx sagt följande: ”Om arbetarklassen i England eller Förenta staterna erövrar majoriteten i parlamentet eller kongressen så kan den på laglig väg förhindra de lagar och institutioner som står i vägen för dess utveckling.” I sitt förord till den engelska utgåvan av *Das Kapital* 1886 förklarar Engels att i England kommer ”den oundvikliga sociala revolutionen helt och hållet att kunna genomföras med fredliga och lagliga medel”. Under åttitalet räknade Engels även Frankrike till de länder där en fredlig övergång till socialismen föreföll möjlig. I hans skrift ”Till kritik av det socialdemokratiska programutkastet 1891” heter det: ”Man kan föreställa sig att det gamla samhällssystemet på en fredlig väg kan växa in i det nya i länder där folkrepresentanterna samlar all makt i sin hand och där man författningsmässigt kan göra vad man vill så snart man har folkets majoritet bakom sig: i demokratiska republiker som Frankrike och Amerika, i monarkier som England där dynastin är vanmäktig mot denna folkvilja.”

Alla dessa förklaringar tycktes uppenbarligen de annars så citatglada sovjetledarna alltför långtgående. Mikojan frågade i sitt kongresstal om icke Sovjetunionens kommunistiska parti med sin nya tes ”gav sig in på samma sluttande plan som marxismens revisionister”. Han förnekade detta och tog skarpt avstånd från reformister och revisionister (”kapitalismens apologeter”); möjligheterna till en fredlig utvecklingsväg fick aldrig jämföras med de reformistiska föreställningarna och — dessa ord framhövs i de officiella protokollen — man borde aldrig glömma att ”revolutionen, vare sig den är fredlig eller icke fredlig, alltid kommer att vara en revolution”.

Sovjetledarna betraktade alltså den fredliga övergången till socialismen endast som en

möjlighet. Som konkreta exempel på detta anförde de uteslutande östeuropeiska länder som stod under sovjetiskt inflytande; socialistiska tendenser i den icke-sovjetiska världen, såsom Skandinavien, Indien, Burma, Israel o. s. v. nämndes överhuvudtaget icke, till och med Jugoslavien förbigicks.

Trots dessa inskränkningar var tesen om olika vägar till socialismen av stor betydelse. Den gav de oppositionella krafterna i östblocksstaterna den ideologiska rättfärdiggörelsen av deras frihetssträvanden. De oförutsedda verkningarna av detta tvang redan få månader senare sovjetledningen att ta tillbaka väsentliga punkter av sin egen tes.

Men varför har sovjetledningen över huvud taget förkunnat denna farliga tes? Tre olika syften hade man inför ögonen: för det första ville man underlätta ett politiskt och ideologiskt närmande till Jugoslavien; för det andra ville man med detta medgivande fånga upp de oppositionella stämningarna inom östblocket och hindra de oavhängiga kommunistiska krafterna att bryta fram; för det tredje ville man möjliggöra ett närmande till de socialdemokratiska partierna och de nationalrevolutionära rörelserna i Asien och Afrika.

Både Chrusjtjov och Suslov förklarade att det var nödvändigt och önskvärt att kommunisterna och socialdemokraterna upphörde med sina ömsesidiga beskyllningar och i stället sökte finna beröringspunkter och skapa förutsättningar för ett samarbete. Detta erbjudande fick dock icke det väntade mottagandet. Den omständigheten att den sovjetiska försoningsgesten ledsagades av skarpa angrepp mot ”reformisterna” var inte ägnad att övervinna den djupt ingrodda, berättigade misstron hos de socialdemokratiska rörelserna i den västliga världen.

Med större vilja till kompromiss uttalade sovjetledarna att de önskade samarbeta med de nationalrevolutionära rörelserna i Asien och Afrika. Otto Kuusinen som i många år hade spelat en ledande roll inom Komintern sysselsatte sig i huvuddelen av sitt tal med denna fråga. Han medgav att Komintern hade begått avsevärda fel. Man hade i synnerhet underlåtit att företa en riktig analys av den nationella borgerligheten i dessa länder och det var mycket beklagligt att man tills nyligen hade förnekat ”Gandhis positiva historiska insats”, eftersom han hade ”spelat en framträdande roll i det indiska folkets historia”. Också partiideologen Suslov krävde ett övervinnande av ”sektismen”, varmed menades kommunisternas isolering från de stora nationalrevolutionära rörelserna i Asien och Afrika. Det var nödvändigt, sade han, att förena alla möjliga sorter och schatteringar av rörelser i de arabiska, asiatiska och latinamerikanska länderna till ”en antiimperialistisk strömning”; han appellerade till både ”katoliker och protestanter, till buddismens och Islams anhängare” — en antydning om hur långt sovjetledningen var villig att gå.

Samexistensens ideologiska grundval

Den andra betydelsefulla ideologiska förändringen var en ny inställning till den ekonomiska utvecklingen i utlandet och tesen om att krig kan förhindras i imperialismens tidsålder. Redan under åren 1953-55 hade den nya inställningen till den ekonomiska utvecklingen i utlandet förberetts genom en rad antydningar.

På 20:e partikongressen krävde i synnerhet Mikojan en objektiv värdering av den ekonomiska utvecklingen i utlandet. Han tog Stalins sista skrift *Ekonomiska problem för socialismen i Sovjet* som utgångspunkt för att redogöra för sovjetledningens nya uppfattning: ”Denna skrift förklarar inte den moderna kapitalismens komplicerade och självmotsägande företeelser och det faktum att den kapitalistiska produktionen har gått framåt i många länder efter kriget.” Den ekonomiska vetenskapen i Sovjetunionen låg långt efter då det gällde att utforska kapitalismens nuvarande fas: ”Vi sysselsätter oss inte med det grundliga studiet av fakta och siffror, vi nöjer oss många gånger med att för agitationsändamål dra fram enskilda fakta om tecknen på en förestående kris och om arbetarnas utarmande men vi lämnar ingen omfattande och djupgående värdering av företeelserna i andra länder.”

Nyorienteringen om de västliga länderna var intimt förbunden med försöket att ge en ideologisk grund till samexistensens politik som hade varit sovjetledarnas ledstjärna efter Stalins död. Till skillnad mot tesen om olika vägar till socialismen finns inget citat av Marx, Engels eller Lenin om samexistensens politik. Tvärtom har Lenin i sin skrift *Imperialismen* som högsta stadium av kapitalismen förklarat att krig är oundvikligt i kapitalismens tidsålder. Därför måste Lenin revideras. Chrusjtjov förklarade, att Lenins tes om krigets oundviklighet under imperialismen hade utarbetats vid en tidpunkt då imperialismen var ett allomfattande världssystem och de samhällspolitiska krafter som icke var intresserade av krig hade varit för svaga för att tvinga de imperialistiska krafterna att avstå från krig. Lenins tes hade varit berättigad med tanke på det första och delvis också på det andra världskriget men sedan hade "socialismens världsläger" uppstått och utvecklats till "en mäktig faktor". Dessutom existerade en stor grupp av andra stater — Chrusjtjov syftade uppenbart på Asiens och Afrikas neutrala länder — som inte heller var intresserade av krig; slutligen hade "arbetarrörelsen" och "världs-freds-rörelsen" blivit en väsentlig faktor. Det existerade alltså i dag krafter som var starka nog att kunna hindra imperialisterna att starta ett krig. Alla talare upprepade den centrala meningen i Chrusjtjovs redogörelse om att "länder med olika sociala system inte blott kan existera vid sidan av varandra utan dessutom måste sträva efter en förbättring av relationerna, ett stärkande av förtroendet och det ömsesidiga samarbetet".

Men också tesen om samexistens inskränktes på partikongressen ty hos de intellektuella och i ekonomiapparaten, antagligen också i partiapparaten, fanns tendenser, som ville driva samexistenspolitiken längre än ledningen fann lämpligt. För detta talar särskilt Chrusjtjovs konstaterande att vissa funktionärer hade försökt "att föra över den absolut riktiga tesen om möjligheten till samexistens mellan länder med olika sociala och politiska system på ideologins område". Detta var "ett farligt misstag". Kampen mot den borgerliga ideologin fick på intet sätt försvagas; det var tvärtom partiets uppgift "att outtröttligt avslöja den borgerliga ideologin och klarlägga dess folkfientliga och reaktionära karaktär".

Således hade 20:e partikongressen gjort många tidigare heliga grundsatser i hög grad relativa och öppnat vägen för flera nya åtgärder inom den praktiska politiken. Ur denna synpunkt sett måste man ta de nya teserna på fullaste allvar. Å andra sidan fick man icke förbise att sovjetledarna endast ville låta de nya teserna gälla för ett begränsat område. De bröt alltså inte med den

Revisionen av partihistorien

De sovjetiska publikationerna om partihistorien har inte till uppgift att berätta vad som verkligen skett utan vad som bör ha skett i överensstämmelse med den vid varje tidpunkt gällande partilinjens. På många punkter motsvarade den stalinistiska historiebilden inte längre den nya ledningens önsningar. Den måste anpassas till de ändrade förhållandena. Också i detta hänseende förbereddes funktionärerna i tid.

Kort lärobok i ryska kommunistpartiets historia som första gången publicerades 1938 och lovprisades som "vetenskapens encyklopedi" fram till Stalins död nämndes från våren 1953 alltmera sällan. Den 26 juli 1953 offentliggjorde centralkommitténs avdelning för propaganda och agitation en rad teser med anledning av 50-årsdagen av andra partikongressen (juli 1903). I dessa omtalas knappast Stalin som dittills hade varit den centrala gestalten i partiets historia.

Detta var det första steget till en revision av den officiella partihistorien. I januari 1954 utkom en ny utgåva av partiets samtliga beslut och resolutioner från 1898 till 1953. Den innehåller en rad dokument som icke fanns upptagna i Stalintidens samlingsband. I stället för Kort lärobok lades nu detta material till grund för undervisningen i partihistoria. Revisionen av partihistorien började med andra ord långt före 20:e partikongressen.

På partikongressen kritiserades för första gången Kort lärobok offentligt. Chrusjtjov gav

startsignalen till detta i sin redovisning. Utan att direkt angripa den fällde han en tillintetgörande dom över denna bok som Stalin hade blivit berömd för att ha skrivit: ”Under de gångna sjutton åren baserades vår propaganda huvudsakligen på Kort lärobok. Partiets stolta historia skall också i framtiden vara en av de främsta källorna till kadrenas uppfostran. Därför måste en populär, på historiska fakta baserad, marxistisk lärobok om partihistorien utges, en bok som vetenskapligt tolkar partiets världshistoriska erfarenheter i kampen för kommunismen fram till våra dagar.”

Mikojan förklarade rent ut att den vetenskapliga insatsen på partihistoriens område är ”det avsnitt, som ligger efter mest i vårt ideologiska arbete”. Tills nyligen hade man som ”oangripliga standardverk” framhävt och lovprisat böcker, som ”förfalskade fakta, nyckfullt lovprisade vissa personer och helt förteg andra, trissade upp andrarangshändelser till oförtjänta höjder och bagatelliserade viktigare händelser”. Det existerade ”inget verkligt marxistiskt verk om inbördeskriget, många historieböcker var utan vetenskapligt värde men hade ändå spelat ”en negativ roll”. Komplicerade och motsägande historiska händelser förklarades av många historiker ”inte med förändringarna i förhållandet mellan klasserna utan med påstått skadedjursarbete av olika dåvarande partiledare som många år efter de skildrade händelserna med orätt stämplades som folkfiender”. Ett sådant ”historiekluddande” hade intet gemensamt med den marxistiska historieuppfattningen. Det kunde ej försvaras att det i Sovjetunionen inte fanns en utarbetad partihistoria för de senaste tio åren och att det nästan 40 år efter oktoberrevolutionen inte existerade någon marxistisk-leninistisk lärobok om oktoberrevolutionens och sovjetstatens historia, ”som utan försköning visar inte bara fasaden utan också hela det mångsidiga livet i Sovjet”. Mikojan uppmanade historikerna att gå ordentligt på djupet vid studiet av partihistorien och ”gräva ordentligt i arkiven och de historiska dokumenten och inte enbart i tidningsläggen”. Därigenom kunde ”många fakta och händelser i Kort lärobok få en bättre belysning”.

Historikern Anna Pankratova vände sig mot den under Stalintiden vanliga metoden för skönmåleri: ”Vissa historiker friserar de historiska I händelserna, förenklar dem, behandlar dem ensidigt och följaktligen oriktigt. De skildrar den väg partiet har tillryggalagt som ett enda triumftåg som icke mötte det minsta hinder.”

Stalintidens historielitteratur var torr och saknade de nödvändiga historiska upplysningarna. Man måste använda de gamla bolsjevikernas memoarer. Men framför allt måste man ta upp kampen med ”den subjektivistiska inställning till historien och den konjunkturbetonade historieuppfattning som anpassas till den förhandenvarande situationen”. Mitt under 20:e partikongressen gick tidskriften Voprosy Istorii:s andra nummer för 1936 i tryck. Det innehöll referat från en konferens för 600 historiker och historielärare i slutet av januari 1956, alltså omedelbart före 20:e partikongressen. Här hade i synnerhet Anna Pankratova och Voprosy Istorii:s andre redaktör E. N. Burdsjalov gjort sig till talesmän för en omvärdering av partihistorien. De hade gått långt utöver de krav som framställdes på partikongressen: Det kunde inte tolereras att historiker som hittills hade skett skrev om partikongresser utan att använda de stenografiska referaten. Partihistorien måste befrias från förfalskningar. Med ”förfalskningar” menade talarna de tre viktigaste skrifterna om partihistorien under Stalins tid: Kort lärobok om ryska kommunistpartiets historia, Berijas skrift Om den bolsjevikiska organisationens historia i Transkaukasien och Bagirovs skrift De kommunistiska organisationernas historia i Azerbeidzjan.

I nummer 2 och 3 för 1956 av tidskriften Voprosy Istorii begränsades — till skillnad från 20:e partikongressen — kritiken inte till perioden efter 1934 utan också händelserna 1917 togs upp till behandling, ja till och med den förrevolutionära tiden omvärderades. I publikationerna om revolutionen 1917 och inbördeskriget hade Stalins roll dels förfalskats, dels övervärderats. I den avsikten hade striderna vid Tsaritsyn (senare Stalingrad) gjorts till inbördeskrigets viktigaste händelse fast det i själva verket var striderna på östfronten som hade den största

betydelsen. I detta sammanhang nämndes för första gången åter inbördeskrigets verkliga ledare vars namn hade förtigits i nästan tre årtionden.

Också andra publikationer sysselsatte sig med temat ”revision av partihistorien”. Kommunist (nr 3 1956) kritiserade den hittillsvarande framställningen av partihistorien i Sovjetencyklopedin och publicerade en ny tolkning av den stora ryska marxisten Plechanov (nr 6, 1956). Partinaja Zjizn meddelade i sitt marsnummer att utrikesministeriets och inrikesministeriets arkiv så vitt möjligt skulle ställas till historikernas disposition. Alla dokument från förr skulle efter genomgång ställas till allmänhetens förfogande under de följande två åren. Det måste nu vara slut med byråkratiska åtgärder och överdrivet, oberättigat hemlighållande av dokument som hindrade historikernas forskning.

Rehabiliteringen av tidigare ”folkfiender”

Revisionen av partihistorien var intimt förknippad med rehabiliteringen av Stalins offer. Redan under åren 1953-55 rehabiliterades i all stillhet gammal bolsjevik som under Stalin hade trängts undan från det offentliga livet eller arresterats.

På partikongressen kom rehabiliteringarna upp till offentlig debatt och kända bolsjevikledare nämndes vid namn. I sitt tal den 17 februari omnämnde Mikojan i positiva ordalag Stanislav Kosior, medlem av centralkommittén från 1918, under lång tid förste partisekreterare i Ukraina, medlem av politbyrån från 1930 och försvunnen 1938¹⁴ och Vladimir Antonov-Ovsejenko, som under oktoberrevolutionen 1917 hade varit sekreterare i den av Trotskij ledda revolutionära militärkommittén och senare ledde Röda arméns politiska administration. Under Stalin avsattes han från alla ledande poster, 1936 sändes han till Barcelona som rysk konsul men arresterades efter sin hemkomst till Sovjetunionen.

Också Polens kommunistiska parti ”rehabiliterades” på partikongressen. I en gemensam förklaring från partiledningarna för Sovjet, Polen, Italien, Bulgarien och Finland fördömdes Kominterns beslut i januari 1938 om upplösning av det polska partiet. Det fastslogs att påståendet att ”fiendliga agenter” hade innästlat sig i den polska partiledningen var falskt. I verkligheten hade de polska kommunisterna varit aktiva medkämpar både före och efter partiets upplösande. I detta sammanhang uttalade sig sovjetpressen uppskattande om återupprättandet av det polska arbetarpartiet 1942 vid vilket Vladislav Gomulka hade spelat en avgörande roll. Det var första steget till Gomulkas återupprättande. Den 21 februari 1956 följde rehabiliteringen av Bela Kun, grundaren av Ungerns kommunistiska parti som hade avrättats i Sovjetunionen 1938. I en av Eugen Varga undertecknad artikel karakteriserades han som en av den internationella arbetarrörelsens mest framstående ledare. Efter partikongressen rehabiliterades otaliga andra offer för de stalinistiska förföljelserna och såvida de ännu var i livet släpptes de ur fängelserna och lägren.

I historiska och militärpolitiska artiklar och litterära bidrag efter 20:e partikongressen stötte man utan förklaring ånyo på personer som hade arresterats eller avrättats under den stora utrensningen. Om olika skribenter förklarades att de var ”alltför tidigt omkomna författare”. Mången gammal bolsjevik fick återupprättelse genom att man utgav hans skrifter som dock delvis omarbetats.

Bland de mest prominenta offren för Stalins utrensning, vilka nu framhävdades var den förutvarande sekreteraren för den sibiriska partikommittén Robert Eiche som hade arresterats i april 1938, förutvarande generalsekreteraren för det kommunistiska ungdomsförbundet (Komsomol) Alexander Kosarev, som på hösten 1938 föll offer för en utrensning och Andrej Bubnov, som hade varit medlem av centralkommittén och medarbetare i den revolutionära militärkommittén 1917 och folkkommissarie för folkutbildningen i Ryska federativa sovjet-

¹⁴ Han arresterades 3 maj 1938 och sköts 26 februari 1939 (Wikipedia).

republiken till sin arrestering 1937. En av de ledande ukrainska partiledarna, Nikola Skrypnik, som begick självmord 1938 omtalades i positiva ordalag.

Den posthuma rehabiliteringen av dessa och andra prominenta partiledare — om också bara i form av ett positivt omnämnande i en historisk artikel — var mycket mer än en företeelse som angick vederbörande själva. Avsättandet, arresteringen eller avrättandet av en av dessa ledare på trettitalet rev med sig tusentals, i många fall tiotusentals andra; den ”retroaktiva” rehabiliteringen av en toppledare innebar därför upprättelse för alla dem som hade förföljts vid ifrågavarande tillfälle. För dem som ännu var i livet innebar det att de släpptes ur lägren.

Av de rehabiliterade arméledarna må särskilt framhållas förutvarande högste befälhavaren för Fjärranösternrepublikens stridskrafter marskalk Blücher och marskalk Jegorov, som en längre tid hade varit generalstabschef och vice folkkommissarie för försvaret. Båda hade varit ”försvunna” sedan 1938.

Rehabiliteringen omfattade också olika sovjetiska författare och publicister. Redaktören för Pravda och Krokodil, Michail Koltsov som hade arresterats efter sin hemkomst från Spanien omtalades åter i positiv ordalag. Vetenskapsakademin påbörjade utgivandet av professor Vavilovs verk. Denne hade varit lantbruksakademins preses innan han utrensades som motståndare till Stalins favorit Trofim Lysenko. Ungefär samtidigt, i april 1956, föll denne i onåd.¹⁵

Också en rad historiker som hade förföljts under Stalintiden omnämndes nu i positiva ordalag, däribland särskilt den mycket smädade Michail Pokrovskij, vars skrifter Lenin hade satt utomordentligt högt samt Knorin, författaren av en tidigare utgiven partihistoria. Slutligen rehabiliterades åtminstone delvis den världsberömde regissören Vsevolod Meyerhold som arresterats 1939 och troligtvis avrättats.¹⁶ Utgivandet av hans efterlämnade litterära arbeten bebådades.

En ovanlig form av indirekt rehabilitering tillämpades i samband med förutvarande politbyråmedlemmen Aleksej Rykov. Den 22 april 1956 offentliggjorde Pravda ett brev som Lenin 1922 hade skrivit till Rykov. Denne var en av de äldsta och mest framstående bolsjevikerna och hade edan 1905 varit medlem av centralkommittén. Efter Lenins död blev han dennes efterträdare som ordförande för folkkommissariernas råd (regeringschef). Under perioden 1925-28 ledde han tillsammans med Bucharin och Tomskij ”högeroppositionen”, som vände sig mot Stalin. Med Stalins uppåtstigande började Rykovs fall; 1929 uteslöts han från politbyrån och centralkommittén, 1931 degraderades han till folkkommissarie för post- och kommunikationsväsendet, 1936 avsattes han också från denna post, 1937 utstöttes han ur partiet tillsammans med Bucharin och i mars 1938 dömdes han till döden.

Rehabiliteringarna är bland de viktigaste händelserna under åren närmast efter Stalins död, men också de var underkastade vissa inskränkningar. Tidigare folkfienders namn nämndes visserligen i positiv anda men det omtalades inte vid ett enda tillfälle när och hur dessa människor hade dött. I regel rehabiliterades endast personer som aktivt hade stött Stalin före 1934 och arresterats först senare. Ledare och anhängare av de antistalinistiska grupperna från tjugutalet, t. ex. Trotskij, Bucharin, Kamenev, Zinovjev och Tomskij förblev ”fördömda”.

”Tillbaka till leninismen”

Både kritiken mot personkulten och de ideologiska förändringarna motiverades med att

¹⁵ Det är inte riktigt sant att Lysenko föll i onåd. Av någon anledning så hade Lysenko Chrusjtjovs öra, så han behöll en ledande roll ända fram till Chrusjtjov avsatts. Se [Stalin och Lysenko](#) av Zjores Medvedev, samt [Vetenskap i Sovjet](#) av samme författare. I den läsvärda biografien [Nikita Chrusjtjov](#) diskuterar Roy Medvedev Chrusjtjovs märkliga förkärlek för bluffmakaren Lysenko.

¹⁶ Han avrättades förmodligen 2 februari 1940. (Wikipedia)

partiledningen hade låtit sig vägledas av ”den store Lenins riktlinjer”. Ju mer den efter-stalinistiska ledningen avlägsnade sig från Stalins teser och direktiv, desto starkare framhävdes Lenin och hans skrifter. Som redan omtalats omnämndes Lenins namn 53 gånger i partiledningens teser i juli 1953, medan Stalins namn förekom endast fem gånger. Ännu ett väsentligt steg i detta avseende var flyttandet av Lenins minnesdag.

Lenins minne hade alltid högtidlighållits på hans dödsdag den 21 januari. Den 10 januari 1955 beslöt partiledningen att fira hans minne på födelsedagen, den 22 april. Därmed fick minnesdagen en helt annan karaktär. Tidigare hade huvudvikten lagts vid Lenins sista levnadsår då Stalin redan spelade en roll i partiet och den efterföljande perioden då Stalin övertog ledningen av partiet och staten. Hyllningarna hade mindre gällt Lenin än Stalin. Under trettitalet cirkulerade i Moskva följande ”gåta”: ”Vad är detta: det börjar med Stalin, fortsätter med Stalin och slutar med Stalin. Svar: Lenins minnesdag!” — Genom flyttandet av minnesdagen placerades partihistoriens leninistiska period, i vilken Stalin inte hade någon nämnvärd del, i centrum.

På 20:e partikongressen meddelade Chrusjtjov att det skulle utges en ny Leninbiografi i samband med fjärde utgåvan av Lenins samlade verk om 35 band. Historikern Anna Pankratova fastslog kritiskt att utgåvorna av Lenins teoretiska verk inte var ”helt tillfredsställande”. Många viktiga skrifter hade inte publicerats; en hel del artiklar och brev, som hade varit med i andra och tredje utgåvan av Lenins verk hade inte kommit med i fjärde utgåvan. Detta var otvetydigt riktat mot Stalin ty den sistnämnda utgåvan hade förberetts under hans tid och en stor del av verket hade utkommit före hans död. Mikojan kritiserade att man i Sovjetunionen ”under de senaste 15-20 åren hade gjort sig alltför liten nytta av de leninska idéernas skattkammare”.

Sannolikt har åtskilliga toppledares bekännelse till Lenin varit helt ärligt menad speciellt när den kom från personer som själva hade varit hotade av Stalin. Det kraftiga bifallet på partikongressen visade, att detta i ännu högre grad var fallet bland de närvarande kongressdeltagarna. Men bekännelsen till Lenin betydde dock ingalunda ett återupptagande av Lenintidens sedvänjor och metoder. Med sina enhälliga beslut, med de många talen som upplästes från manuskript och med sin kompakta enighet även i de mest känsliga frågor liknade 20:e partikongressen långt mer en partikongress under Stalintiden än de bolsjevikiska kongresserna under åren omedelbart efter revolutionen. Uppgivandet av en del stalinistiska metoder och principer var ett första trevande steg men ännu långt ifrån ett återvändande till leninismen.

Man skall dock inte underskatta betydelsen av att det under de första månaderna efter 20:e partikongressen publicerades talrika viktiga Lenin-dokument som hade varit tabu på Stalins tid. Den mest betydelsefulla publikationen av detta slag var en samling av sju dokument i *Kommunist* (nr 6, 1956). Bland dessa var Lenins brev den 25 december 1922 till partikongressen (vanligen känt som testamentet) i vilket Lenin karakteriserade Trotskij, Bucharin, Stalin, Zinovjev, Kamenev och Pjatakov. Om de tre förstnämnda hette det:

”Sedan han blivit generalsekreterare har kamrat Stalin en väldig makt i sina händer och jag är inte säker på att han alltid kommer att förstå att använda den med tillräcklig varsamhet. Å andra sidan är kamrat Trotskij som framgår av hans kamp med centralkommittén i frågan om folkkommisariatet för trafikväsendet i besittning inte bara av förträffliga gåvor — personligen är han antagligen den dugligaste mannen inom centralkommittén — utan också av ett övermått av självmedvetenhet och en alltför stor benägenhet till en rent administrativ lösning av problemen. Bucharin är inte bara en mycket värdefull och framstående partiteoretiker utan kan faktiskt anses vara hela partiets favorit; dock bör man endast med största förbehåll anse hans åsikter som helt igenom marxistiska ty det finns något av en skolastiker i honom (han har aldrig studerat dialektiken och, tror jag, heller aldrig riktigt förstått den).”

Ett annat Lenindokument som publicerades av *Kommunist*, gav uttryck åt motsättningarna

mellan Lenin och Stalin i nationalitetsfrågan. I ett Bidrag till frågan om nationaliteterna eller autonomiseringen i december 1922 varnade Lenin för Stalin: ”Jag tror, att Stalins hastverk och administrativa otålighet och hans envishet beträffande den berömda socialnationalismen här har spelat en ödesdiger roll. I politik finns det vanligtvis och i regel inte något värre än detta slags envishet.”

Slutligen publicerade *Kommunist* i samma nummer också Lenins berömda Efterskrift till testamentet av den 4 januari 1923 i vilken han skarpt vände sig mot Stalin och föreslog dennes avsättande:

”Stalin är för grov och även om detta fel kan tålas i vår krets så är det helt outhärdligt på generalsekreterarens kansli. Därför föreslår jag kamraterna att söka finna ett sätt att avlägsna Stalin från denna post och i stället välja en man som i varje avseende endast bör skilja sig från Stalin genom att han är tålmodigare, lojalare, artigare, uppmärksamare mot kamraterna, inte så lynnig etc...”¹⁷

Publicerandet av dessa hittills hemlighållna Lenindokument åtföljdes i *kommunist* av en kommentar: ”J. V. Stalin började på det grövsta bryta mot Lenins princip om den kollektiva ledningen, tillät godtycke, maktmissbruk och kränkande av den sovjetiska lagligheten och begick allvarliga fel vid ledandet av jordbruket, i militära och utrikespolitiska frågor.” Hänvisningen till Stalins utrikespolitik som dittills aldrig hade berörts officiellt, lät förmoda att partiledningen i juni 1956 också övervägde en kritik av stalinismen i detta avseende.

Det är betecknande att sovjetledningen själv underlät att nämna att dessa dokument för länge sedan hade offentliggjorts i utlandet eller omtala vilket öde som hade drabbat Lenins medarbetare.

Kommunist fann det särskilt opassande att komma in på detta. Zinovjev och Kamenev som i maj 1924 så lidelsefullt engagerade sig för Stalin arresterades 1935 och blev efter en skådeprocess avrättade genom skjutning den 25 augusti 1936. Dåvarande statsadvokaten Vysjinskij betecknade dem under processen som ”galna hundar”. Pjatakov som Lenin i sitt testamente tilldelar bländande egenskaper ställdes i januari 1937 inför domstol tillsammans med 13 andra gamla bolsjevik, av Vysjinskij karakteriserad som ”banditslöddrets ledare” och avrättades den 20 januari 1937. Nikolaj Bucharin som Lenin kallade ”hela partiets favorit” skymfades under processen mellan den 2 och 13 mars 1938 av Vysjinskij med uttryck som ”förslagen skurk” och ”fördömd bastard av räv och svin” och sköts den 15 mars 1938. Leo Trotskij, enligt Lenin ”den dugligaste mannen i nuvarande CK”, utvisades på Stalins order ur Sovjetunionen 1939 och mördades den 20 augusti 1940 av NKVD-agenten Jacques Mornard i Coyoacán (Mexico).¹⁸ Efter mordet publicerade *Pravda* en kommentar med rubriken ”En internationell spions död”.

Publiceringen av Lenindokumentet var utan tvivel mycket noggrant övervägd av ledningen och återspeglade oenigheten inom den vid denna tidpunkt: I strävan att avlägsna sig från Stalin och hans mål och medel hade ledningen nu gått så långt att man publicerade Lenindokument, som skarpt angrep Stalin och i positiv anda omnämnde hans offer. Men å andra sidan var den efterstalinistiska ledningen själv vid denna tidpunkt, höjdpunkten av avstaliniseringen, ännu inte hågad att tillåta allvarliga politiska analyser av och diskussioner om den interna partikampen 1934 ty i så fall skulle en i varje fall partiell rehabilitering av den dåvarande antistalinistiska oppositionen inom partiet ha varit oundgänglig. Men detta skulle också ha diskriminerat de ledare, som tidigare alla tillhörde Stalinfraktionen eller hade nått sina poster med hjälp av Stalins system.

¹⁷ Dessa texter som ibland benämns ”Lenins testamente” återfinns i [Brev till kongressen m m](#) (den ”officiella” svenska översättningen).

¹⁸ Mördaren, som egentligen hette Ramón Mercader, var en katalansk/spansk stalinist. Det har skrivits mycket om mordet på Trotskij, se t ex [Mordet på Trotskij](#) av Julián Gorkin

Trots denna väsentliga inskränkning skall man dock inte underskatta publicerandet av Lenindokumenten, revisionen av partihistorien och rehabiliteringen av Stalins offer på våren 1956. De var avgörande faktorer i propagandan för 20:e partikongressens nya politiska riktlinjer. Det var ingen tillfällighet när Kommunist förklarade att dokumenten hade publicerats på order av partiets centralkommitté. Partiledningen hade vidtagit åtgärder för att ”återupprätta den socialistiska rättsordningen och de leninistiska normerna för partilivet, få den interna partidemokratin att utveckla sig och garantera att den kollektiva ledningens princip följdes”. På partiledningens vägnar bebådades också ”fortsatt utveckling av den sovjetiska, socialistiska demokratin”.

Stat, rättsväsen, nationalitetspolitik

Den centrala, byråkratiska statsapparaten var föremål för en skarp kritik på partikongressen. Enligt Chrusjtjov hade administrationsapparaten efter Stalins död minskats med nära 750 000 personer. Trots detta var den ”överdrivet stor”. Det var nödvändigt att förenkla administrationens struktur, inskränka antalet tjänster, avskaffa överflödiga instanser och stärka kontakten med massorna. Ministeriet för statskontrollen vars uppgift är att övervaka genomförandet av partiets och statsledningens beslut måste ”omorganiseras på ett genomgripande sätt”.

Vorosjilov kritiserade, att sovjeterna inte inkallades med de fastställda intervallerna. Detta var ett kränkande av författningen. Sovjeterna arbetade byråkratiskt och hade ingen kontakt med livet, de deputerade måste ta aktivare del i statsadministrationen.

Chrusjtjov förklarade att partiledningen under de senaste åren hade ”ägnat stölkandet av den socialistiska rättsordningen stor uppmärksamhet”. Utom Leningradaffären hade partiledningen också ”undersökt en rad andra tvivelaktiga processer och vidtagit åtgärder för att återupprätta rättsordningen”. Oskyldigt dömda personer hade rehabiliterats, säkerhetsorganen hade ställts ”under partiets och regeringens kontroll”.

Om statssäkerhetstjänsten sade Chrusjtjov: ”Det skall erkännas att i samband med omvärderingen och upphävandet av domarna har en viss misstro gentemot medarbetarna i statssäkerhetstjänstens organ uppstått. Detta är naturligtvis oriktigt och mycket skadligt. Vi vet att de till övervägande del är hederliga funktionärer som är hängivna vår gemensamma sak och vi litar på dessa kadrar.”

Denna förklaring hade en dubbel innebörd. Å ena sidan var den en upprättelse för statssäkerhetstjänsten, å andra sidan lämnade antydning om att inte alla medarbetare inom den hemliga polisen var hederliga människor möjligheten till nya processer mot funktionärer inom statssäkerhetstjänsten öppen. I själva verket inleddes nästa process (mot Bagirov) redan tre veckor efter 20:e partikongressen.

Också i denna fråga gick Mikojan betydligt längre. Under Lenintiden hade rättsväsendet utvecklats i överensstämmelse med marxismen-leninismen. Detta kunde inte sägas ha varit fallet under den efterföljande perioden. Berättigad oro hade uppstått över detta inom CK och det hade gjorts ingrepp nödvändiga.

Redan en kort tid efter partikongressen offentliggjordes viktiga förändringar inom rättsväsendet. Genom ett beslut av Högsta sovjets presidium den 19 april 1956 upplöstes officiellt inrikesministeriets specialdomstol som under den stora utrensningen och senare hade spelat en så ödesdiger roll. Alla fall som tidigare hade varit underställda specialdomstolarna överlämnades till de ordinarie domstolarna. En annan förordning gav åklagarmyndigheterna vidgade befogenheter och ökad betydelse. Dessutom tillsattes en juridisk kommission för kodifiering och systematisering av rättsväsendet. Det centrala unionsministeriet för rättsväsendet upplöstes, dess befogenheter överlämnades till unionsrepublikerna. Den under Stalinepoken, speciellt av Andrej Vysjinskij, knäsatte tesen om att en anklagad kunde dömas

redan då sannolika skäl förelåg för hans skuld avvisades nu. Den praxis enligt vilken domar fälldes enbart på basis av en anklagads eget medgivande betecknades nu officiellt som ”en himmelskriande kränkning av den socialistiska laglighetens principer och den juridiska vetenskapens grundval”. Det bebådades ytterligare åtgärder inom lagstiftningen, speciellt på arbets-, social- och ekonomilagstiftningens områden.

Inskränkandet av statssäkerhetstjänstens makt fortsatte med processen mot Bagirov och fem framstående funktionärer inom statssäkerhetstjänsten i Kaukasien (12-26 april 1956). Bagirov hade från 1920 till 1931 innehaft ledande poster inom statssäkerhetstjänsten i Kaukasien. 1933 blev han förstesekreterare i Azerbeidzjan. Han hade gjort sig känd som inbiten stalinist, både på det ideologiska området med sin ”De kommunistiska organisationernas historia i Azerbeidzjan” och under perioden 1950-53 i kampen mot ”kosmopoliterna och de borgerliga nationalisterna”. På 19:e partikongressen hade han hållit kongressens i detta avseende skarpaste tal. Kort tid efter Berijas fall avsattes han från alla sina poster. Nu blev han tillsammans med tre framstående funktionärer från statssäkerhetstjänsten dömd till döden, medan de två andra medanklagade dömdes till 25 års frihetsstraff. (Bakinskij Rabotji, den 27 maj 1956.)

20:e partikongressen stadfäste också den nya linjen för nationalitetspolitiken. 19:e partikongressens betoning av ”det ryska folkets ledande roll” och krav på skärpt kamp mot ”den borgerliga nationalismen (varmed man menade strömningarna i de ickeryska unionsrepublikerna som motsatte sig Stalins russifiering), fördes nu inte på tal. Chrusjtjov förklarade tvärt emot att partiet i sin nationalitetspolitik lät sig ledas av Lenins anvisningar om att ”endast ett ytterst noggrant hänsynstagande till de olika nationernas intressen avlägsnar orsakerna till konflikterna och röjer den ömsesidiga misstron ur vägen. Särskilt eftertryckligt uttalade sig historikern Anna Pankratova mot den nationalistiska ryska historieskrivningen. Den sedan 40-talet propagandistiskt framförda tesen om att de ickeryska folkens upptagande i (det tsaristiska) Ryssland hade varit framstegsvänlig var enligt Pankratovas åsikt fortfarande ”fullkomligt riktig”. Men det var nödvändigt ”att också se saken från den andra sidan: Tsarismen underkuvade folken grymt och hämmade deras politiska, ekonomiska och kulturella utveckling”. Hon påminde om att Lenin hade karakteriserat det tsaristiska Ryssland som ”ett folkfängelse”. Man måste studera de nationella rörelsernas historia grundligare och inte bara fortsätta kampen mot de ickeryska folkens nationalism utan också mot stormaktschauvinismen (varmed hon naturligtvis menade Ryssland), ty ”det var två sidor av samma medalj”.

Omedelbart efter partikongressen offentliggjorde ”Voprosy Istorii” en artikelserie som sysslade med de kritiserade missförhållandena. Artiklarna fördömde tendensen att vilja förlägga uppkomsten av den ryska staten mycket tidigare än vad som gick att historiskt bevisa och kritiserade idealiseringen av Ivan den förskräcklige och de ryska generalerna Suvorov och Kutusov och amiral Nachimov samt rättfärdigandet av det tsaristiska underkuvandet av de ickeryska folkslagen. Mer och mer betonades de ickeryska nationaliteternas historia och framhövdes deras tänkare och nationalrevolutionära rörelser. Den berömde, kaukasiske frihetskämpen Schamyl från 1800-talet som Bagirov 1950 hade stämplat som ”engelsk agent” rehabiliterades.

De ekonomiska riktlinjerna

I alla tal på partikongressen var det den ekonomiska politiken som intog främsta platsen. Till skillnad från 19:e partikongressen drogs missförhållandena fram mycket öppet. Det bebådades en rad nya åtgärder som hade till syfte att modernisera den ekonomiska ledningen, inskränka administrationsapparaten, göra räntabilitetsprincipen till grundval för den ekonomiska ledningen, ge de underordnade instanserna större befogenheter, ge fabriksdirektörerna och fackföreningarna större rättigheter och göra arbetarna och funktionärerna intresserade av

produktionen genom att ge dem begränsad medbestämmanderätt och sociala förmåner. Det väsentligaste ekonomisk-politiska ledmotivet för framtiden löd: Prioritet för den tunga industrin under större hänsynstagande till produktionen av konsumtionsvaror. Produktionen av masskonsumtionsvaror skulle före 1960 tredubblas i förhållande till 1950. Fördelningen av sovjetindustrins tyngdpunkter skulle gynna uppodlingen och utvecklingen av Sibirien, Fjärran östern och Kazakstan. Industrin skulle mekaniseras och automatiseras. Fabriks- och branschegoism betecknades som den farligaste företeelsen inom sovjetekonomin. Pervuchin förklarade att inte så få ekonomifunktionärer hade till den grad förfallit till trångsynt fabriks-egoism, att ”de inte kan se bortom sin egen nästipp”. Saburov som höll ett av kongressens mest anmärkningsvärda tal nöjde sig icke som vanligt var med att kritisera de lokala bristerna utan talade också om missförhållanden inom hela statsförvaltningen. Genom fel vid utarbetandet av den föregående femårsplanen hade utvecklingen inom kolgruveindustrin kommit att ligga efter behovet inom den kolförbrukande industrin; detta hade haft allvarliga följder för hela näringslivet. I framtiden måste man ta omsorgsfullare hänsyn till proportionerna. I ju större skala produktionen bedrevs desto farligare verkningar kunde disproportionserna få för planläggningen.

Efter partikongressen fick de ickeryska unionsrepublikerna nya ekonomiska befogenheter. De uppgifter som hade åvilat de centralt dirigerade ministerierna för kraftverken, vägväsendet och flodfarten överlämnades till unionsrepublikerna. Pravda skrev i detta sammanhang den 4 juni 1956 att det var på tiden att ”sätta stopp för det småaktiga förmyndarskapet över unionsrepublikerna”. Dessa måste få rätt ”att själva besluta om konkreta frågor rörande den ekonomiska utvecklingen — inom ramen för Sovjetunionens allmänna ekonomiska uppgifter”. Som framgår av den 1957 utgivna läroboken Industrins ekonomi i Sovjetunionen överlämnades mellan den 1 januari och den 1 juli 1956 ytterligare 5 600 centralt dirigerade uppgifter till unionsrepublikerna.

Sovjetunionens 15 unionsrepubliker

Sovjetunionen — inalles 208 miljoner invånare — Huvudstad Moskva.

Armenien — 1,8 miljoner invånare — Centrum Erivan.

Azerbejdjan — 3,7 miljoner invånare — Centrum Baku.

Georgien — (Grusien) — 4 miljoner invånare — Centrum Tiflis.

Estland — 1,2 miljoner invånare — Centrum Tallin.

Lettland — 2,1 miljoner invånare — Centrum Riga.

Litauen — 2,7 miljoner invånare — Centrum Vilna.

Ukraina — 41,9 miljoner invånare — Centrum Kiev.

RFSSR — Ryska federativa socialistiska sovjetrepubliken — 117,5 miljoner invånare — Centrum Moskva.

Vitryssland — 8 miljoner invånare — Centrum Minsk.

Moldavien — 2,9 miljoner invånare — Centrum Kisjinov.

Kirgisien — 2 miljoner invånare — Centrum Frunze.

Kazakstan — 9,3 miljoner invånare — Centrum Alma-Ata.

Tadzjikistan — 1,9 miljoner invånare — Centrum Stalinabad.

Uzbekistan — 8 miljoner invånare — Centrum Tasjkent.

Turkmenistan — 1,5 miljoner invånare — Centrum Asjchabad.

Mindre klar var sovjetledningens hållning till frågan om fabriksdirektörernas roll. Intressant nog underlät Chrusjtjov helt att nämna den betydelsefulla förordningen om utvidgandet av fabriksdirektörernas rättigheter och Bulganin ägnade den endast ett kort omnämnande. Däremot framhävde Pervuchin den i särskilt hög grad. Han beklagade att ”många centrala institutioner” hade motsatt sig detta beslut. Nästan resignerat fastslog han: ”Vi vidtager många åtgärder om de olika formerna för den ekonomiska aktiviteten men besluten genomförs ofta

dåligt och inte i rätt tid.”

En del talare, särskilt Bulganin, Kaganovitj och Sjvernik kom in på vilka krav partiet ställer på en modern fabriksledare. Bulganin sade att en fabriksdirektör inte bara skall vara en god organisatör och fackman utan också ha goda kontakter med medarbetare och ta hänsyn till deras kritik. Sjvernik påtalade att många fabriksdirektörer över huvud taget inte rådgjorde med arbetarna om produktionsfrågor. Många fabriksledare hade till och med ”glömt förmågan att tala med enkla arbetare”.

Motsättningen till Stalineran framhövdes särskilt tydligt i behandlingen av jordbruket. Det var knappast en enda av de prominenta talarna som inte berörde de stora bristerna i jordbrukspolitiken fram till 1953. Som väntat hälsades med allmän tillfredsställelse de viktigaste åtgärderna som hade genomförts efter Stalins död, såsom höjningen av leveranspriserna, utsändandet av fackkunnig personal till praktiskt arbete på kollektivjordbruken, sovnarcho-serna och maskin- och traktorstationerna, kampanjen för nyodling och den i mars 1955 proklamerade ändringen av jordbrukets planläggning. Dock påpekades att administrations-apparaten fortfarande var för stor.

I framtiden skulle kollektivjordbruken uppmuntras att bedriva självständiga bisysslor, t. ex. tegelbruk, mindre elverk och allmännyttig byggnadsverksamhet, såsom barnhem, ålderdomshem, klubbar och förlossningskliniker. Detta var en anmärkningsvärd helomvändning i förhållande till 19:e partikongressen. Den gången hade Malenkov i sin verksamhetsrapport förklarat att det måste vara ”definitivt förbi med kollektivjordbrukens bisysslor”.

Jordbrukets administration skulle förenklas. ”Vi har ingen användning för en centralapparat som själv övertar de lokala organens uppgifter”, förklarade Chrusjtjov. Jordbruksmyndigheterna skulle inskränka sig till att studera och införa moderna metoder. För detta ändamål var det nog med en mindre stab av högt kvalificerat fackfolk. Särskilt intressanta var Nikolaj Beljajevs uttalanden som var ett uttryckligt ställningstagande för räntabilitetsprincipen och erkännande av prisfaktorn inom jordbruket. Han vände sig mot hela det administrativa pris-systemet och krävde att priserna för jordbruksprodukter skulle ”bringas i överensstämmelse med materialet och arbetsinsatsen per produktionsenhet.

Fackföreningar och socialpolitik

De sociala problemen var på 20:e partikongressen föremål för större uppmärksamhet än på någon tidigare partikongress. Man dryftade fackföreningarnas roll, förändringarna i lönesystemet, arbetarnas och funktionärernas medverkan vid lösningen av olika uppgifter inom vederbörande yrken och socialpolitiska åtgärder för tillvaratagandet av befolkningens intressen. Aldrig tidigare hade fackföreningarnas aktivering betonats så starkt.

Chrusjtjov kritiserade att många fabriker inte rättade sig efter kollektivavtalen. ”Fackföreningarna tiger, som om allt är i bästa ordning.” De skulle i framtiden reagera skarpare mot fabriksfunktionärernas byråkratiska inställning och mer gå in för arbetarnas materiella intressen. Chrusjtjov uppmanade dem t. o. m. att ”rent ut slåss” med ekonomiledningens representanter. Samtidigt krävdes dock att fackföreningarna villkorslöst skulle inordna sig under partiet. Sjvernik lovade att de också i framtiden skulle böja sig för kommunistpartiets ledning och vara partiets trofasta hjälp.

För att göra arbetarna och funktionärerna mera intresserade av produktionen skulle det oftare än hittills hållas produktionsöverläggningar som skulle få större rättigheter och befogenheter. Kaganovitj betecknade till och med som produktionsöverläggningarna som fabriken viktigaste centrum”. En försiktig kritik riktades mot ”det socialistiska tävlingssystemet” som hade varit så högt skattat under Stalintiden. Den ukrainske partisekreteraren Kiritjenko klagade över att tävlandet hade varit förknippat med ”en benägenhet till kampanjer, överflödiga sensationer och onödiga möten” på vilka inte yttrats annat än ”rent struntprat”. Inte sällan

gjorde man utfästelser vars infriande ingen trodde på; detta hotade att utveckla sig till en ”massföreteelse”. Till yttermera visso brukade funktionärerna ofta leta fram de svagaste parterna till tävlingar. Det var också populärt att arrangera tävlingar som inte förpliktade till något som helst: ”Inte sällan går det till på följande sätt: två kollektivjordbruk eller råjonger har startat en tävling. Båda har haft dåliga resultat under det år som förflutit. Ingen av dem har uppfyllt sina åtaganden, än mindre sina planer. Men den ena av dem kommer ju alltid att ha något bättre normalt än den andra och så koras vederbörande till segrare. I själva verket har det hela slagit fel men det finns i alla fall en segerherre.”

Liksom redan på plenarmötet i juli 1955 begärdes också på 20:e partikongressen en reform av lönesystemet. Detta måste förenklas, tarifflönen skulle vara huvudbeståndsdel av lönen. Löneförhöjningar ställdes i utsikt för arbetarna vid de nya byggnadsprojekten i östra och norra delarna av landet. Betydelsefullt var också kravet på löneutjämning. De flesta talarna motiverade detta med den praktiska nödvändigheten men Mikojan anförde även ett politiskt argument: De stora löneskillnaderna hade varit berättigade under industrialiseringsperioden då arbetarna måste spurras till att kvalificera sig snabbt. Nu stod en högt kvalificerad arbetarstam till förfogande, därför kunde man göra löneskillnaderna mindre.

Chrusjtjov meddelade att det i princip hade beslutats om en förhöjning av lönerna för de lägst avlönade arbetarna. Kaganovitj som i sin egenskap av ordförande för statskommittén för arbets- och lönefrågor var ansvarig för detta sökte nästan förtvivlat göra klart för partikongressen hur svårt det skulle bli att genomföra detta beslut. Två gånger förklarade han att han måste få tid på sig. Fyra månader efteråt, den 6 juni 1956, avsattes han. Hans efterträdare var ordföranden för Högsta sovjets unionsråd, Alexander Volkov som den 9 februari 1955 hade föredragit Malenkovs avskedsansökan.

Ännu viktigare var de socialpolitiska åtgärder som förkunnades av Chrusjtjov, speciellt avskaffandet av de mest impopulära förordningarna från Stalintiden. Således skulle arbetstiden minskas till sju timmar om dagen för alla arbetare och funktionärer och till 6 timmar för gruvarbetare och 16—18-åringar. Övergången till den förkortade arbetsdagen utan löneminskning skulle genomföras inom alla produktionsgrenar före slutet av sjätte femårsplanen, d. v. s. före 1960.

Det bebådades också en förbättring av ålders- och invalidvården och en förlängning av den betalda ledigheten vid havandeskap. Från början av nästa skolår, d. v. s. från och med den 1 september 1956 skulle man avskaffa de på hösten 1940 införda terminsavgifterna vid högskolor och tekniska läroanstalter och i de tre högsta klasserna av de tioåriga skolorna.

Men denna gång stannade man inte vid löftena. En rad av de bebådade åtgärderna genomfördes redan under de första veckorna efter i partikongressen. Den 8 mars 1956 beslöt Högsta sovjets presidium att inskränka arbetstiden till 6 timmar på lördagar och dag före högtidsdag. Ett gemensamt beslut av centralkommittén och ministerrådet den 10 mars förordnade, att medlemmarna av kollektivjordbruken skulle få månatliga förskott — visserligen fastställdes samtidigt antalet arbetspliktiga dagar för medlemmarna. Den 28 mars förlängdes den betalda ledigheten för blivande mödrar från 77 till 112 dagar.

Den 25 april följde den mest genomgripande åtgärden: det officiella upphävandet av beslutet av den 26 juni 1940 om frånvaro från arbetet. Om man kom mer än 20 minuter för sent kunde man dömas till ”plikt-uppfostringsarbete” på arbetsplatsen upp till 6 månader. Likaså upphävdes bestämmelsen om att en arbetare kunde säga upp sig från sin anställning endast med myndigheternas tillåtelse. Alla straff som dittills hade ådömts arbetare för att de hade lämnat arbetsplatsen utan tillåtelse, upphävdes. Fjorton dagars uppsägningstid infördes.

Den 9 maj 1956 följde beslutet om minskning av arbetstiden för ungdom från 8 till 6 timmar. Samma dag offentliggjordes utkastet till ny pensionslag, som fastställde de lägsta pensionerna till 300, de högsta pensionerna till 1 200 rubler. Vid månadslöner upp till 350 rubler skulle

pensionen vara lika hög som lönen. Vid högre löner skulle pensionen uppgå till 50% av lönen. Slutligen avskaffades den 9 juni 1956 de de i oktober 1942 införda skolavgifterna och studieavgifterna vid högskolorna.

Undervisning, vetenskap och kulturpolitik

Också problem i samband med undervisningen, vetenskapen och kulturen intog en betydande plats under debatten på partikongressen. På skolväsendets område stod införandet av den tekniska undervisningen i centrum. Chrusjtjov påtalade att undervisningen i skolorna inte var tillräckligt verklighetsnära. Det var fel att utbilda eleverna endast till att gå vidare till högskolorna, de skulle framför allt utbildas till praktiskt arbete eftersom största delen av dem skulle komma att arbeta i produktionslivet. Också Komsomolordföranden Sjelepin kritiserade, att sovjetskolan ”inte tar hänsyn till livets krav vilket medförde sorgliga resultat”. Av 3 miljoner ungdomar som avslutade sin skolgång under den femte 5-årsplanen (1951-55) hade i 380 000 gått vidare till de högre läroanstalterna. ”Och vad gör de övriga? Många av dem arbetar över huvud taget inte. Detta var skolans fel ty skolorna hade inte lärt dem de nödvändiga, praktiska färdigheterna.”

Chrusjtjov krävde också upprättandet av internatskolor som skulle förläggas till förstäderna, jordbruksdistrikten och klimatiskt gynnsamma skogsområden. I dessa internatskolor skulle man skapa ”alla förutsättningar för den allsidiga kroppsliga och andliga utbildningen av Sovjets unga medborgare”. Barnen skulle placeras där endast på föräldrarnas önskan och avgifterna skulle anpassas efter deras resurser. Staten skulle överta omkostnaderna för barn från mindre bemedlade familjer, föräldrar med högre inkomster skulle betala ett bestämt belopp, och vissa föräldrar — med detta avsågs uppenbarligen de högre funktionärerna — skulle betala de fulla kostnaderna för barnens uppfostran. Chrusjtjov gick med eftertryck in för dessa internatskolor: ”Här skall inte sparas på vare sig pengar eller ansträngningar ty dessa internat kommer att löna sig hundrafalt.”

Också högskolorna förebråddes för otillräckliga kontakter med produktionslivet. Utbildningen låg under den tekniska standarden. Högskolorna hade i alltför hög grad centraliserats till Moskva och Leningrad. Det var nödvändigt att sprida dem till produktionscentra där det förelåg ett speciellt stort behov av specialister. Bulganin meddelade att det under den sjätte 5-årsplanen (1956-60) skulle utbildas fyra miljoner fackmän, nästan lika många som under de närmast föregående tio åren sammanlagt.

Under debatten kom en intressant meningsskiljaktighet i förhållandet mellan vetenskap och praktik till uttryck. Vetenskapsakademins preses professor Alexander Nesmejanov uttalade sig mot en överdriven ”dyrkan av det praktiska”. Det kunde inte vara akademins huvuduppgift att komma fram till resultat av omedelbart praktiskt värde. Tväremot var huvuduppgiften att ”upptäcka och utforska företeelser i naturen och samhället, fastslå och åskådliggöra de för företeelsernas sammanhang gällande lagarna och utnyttja dem i det socialistiska samhällets och dess funktionärers intressen”. Till och med Pravdas ledare den 6 februari 1956 hade försummat att ge tillräckligt eftertryck åt det teoretiska arbetets betydelse. Det var till exempel ganska bakvänt att handelsministeriet gav Vetenskapsakademien i uppgift att förse restaurant Prahas dörrar med en apparat som öppnade den automatiskt när en gäst närmade sig. Vetenskapsakademien skulle inte överlastas med den sortens praktiska uppgifter. Utan allsidig utvidgning av det teoretiska forskningsarbetet skulle det vara omöjligt att säkra det tekniska framåtskridandet.

I ett frasfyllt tal gav T. S. Maltsev, partimedlem sedan 1939 och hedersledamot av Lantbruksakademien, en diametralt motsatt tolkning av förhållandet mellan teori och praktik. Han kritiserade de vetenskapsmän som endast sällan syntes på kollektivjordbruken och traktorstationerna. Många hade slagit in på den vetenskapliga banan inte av kärlek till vetenskapen ”utan för att de hoppades vinna en akademisk grad och säkra sin materiella

existens på statens bekostnad”. Han gick så långt som att kräva ett nära samarbete mellan filosofer och folk från kollektivjordbruken. Nesmejanovs och Maltsevs tal avslöjade tendenser som skulle komma att spela en stor roll i fortsättningen. Det var påfallande att Lysenko som under Stalintiden hade uppträtt som biologidiktator var ytterst återhållsam i sitt tal på partikongressen. Han betecknade sig som ”partilös vetenskapsman”, avstod från all polemik och nöjde sig med att ge en saklig framställning av olika jordbruksproblem.

20:e partikongressen tog avstånd från Stalins praktarkitektur. Det kunde inte längre tolereras, förklarade Chrusjtjov att ”miljontals rubler kastas ut på meningslös utsmyckning”. Husen skulle bjuda människorna ”den högsta graden av bekvämlighet” och vara ”stabila, ekonomiska och vackra”. Det var önskvärt att det anlades mindre, moderna bostadskvarter utanför storstäderna. Vid sidan av det kommunala bostadsbyggandet skulle man också stödja det privata småbrukarbyggandet.

Påfallande var att sovjetlitteraturens problem endast i förhållandevis ringa utsträckning kom upp till debatt på partikongressen. Chrusjtjov beklagade sig över att litteraturen och konsten trots många prestationer ej kunde följa med den sovjetiska verkligheten. Det skapande arbetet måste vara genomsyrat av ”andan från kampen för kommunismen”. Partisekreteraren i Tadjikistan, Bobodsjan Gafurov, förebrådde författarna att de, fastän omfattade av folkets kärlek, respekt och omsorg, under de senaste åren inte själva hade givit folket något. Den medvetenhet som funktionärerna inom industri och jordbruk ägde fanns inte hos ”kulturfrontens arbetare”.

Gafurovs jämförelse mellan författare och ekonomifunktionärer besvarades inte. Däremot ansåg t. o. m. författarförbundets partitrogne sekreterare, Aleksej Surkov, att angreppet på författarna för att de ej givit folket något gick för långt. Han genmälde att 250 sovjetförfattare hade fallit under kriget. Sovjetlitteraturens insats efter kriget kunde mätas med att antalet av de av förlaget Sovjetskij Pisatelj (Sovjetförfattaren) utgivna böcker hade ökat från 104 år 1953 till 131 1954 och 173 1955.

Surkovs tal var i sin uppläggning och stil knappast att skilja från en industriministers berättelse. Den kände författaren Michail Sjolochov betecknade detta slags litterära segermeddelanden som rena narrspelet. Litteraturens tillväxt mäts inte med antalet nyutgivna böcker. ”Kamrat Surkov borde ha sagt att de kloka och fina böcker som har utkommit hos oss under de sista tjugo åren kan räknas på fingrarna medan det är ett överflöd på böcker, som tonar bort i det grå!” Litteraturens stagnation skyldes på de författare som avlägsnat sig från verkligheten men ansvaret lades också på partiorganisationerna och författarföreningen. Den sistnämnda hade ”gradvis förvandlats från att vara en organisation som tjänade det skapande arbetet till en administrationsapparat. Även om den tekniska apparaten kör för fullt och kurirer ilar fram och tillbaka blir det inga böcker av det.” Sjolochov hudflängde föreningens byråkratiska arbetsmetoder som kvävde all skapande frihet och exemplifierade sin kritik genom att nämna Fadejev som under femton år hade varit författarföreningens generalsekreterare: ”Borde man inte i tid ha sagt till Fadejev: Det leder inte någonstans att vilja kommendera 'författarverksamhet'. Författarföreningen är inte ett militärt förband och absolut inte en straffbataljon. Ingen författare vill stå i givakt, kamrat Fadejev. Fadejev har i många år deltagit i diskussioner, hållit tal, fördelat bostäder bland författarna men ingenting skrivit. Han hade inte tid att sysselsätta sig med den sortens bagateller.” Sjolochov krävde att författarna först och främst skulle befrias från ”det onödiga rännandet från möte till möte” och allt annat som hindrar dem att skriva böcker.

Problemet med ”den unga generationen”

20:e partikongressen ställdes inför ett problem som under Stalintiden aldrig hade behandlats på partikongresser — problemet med den unga generationen. Under Stalins tid hade ungdomen alltid lovsjungits. Fel och svårigheter bortförklarades med lokala funktionärers

brister. På 20:e partikongressen gick det inte längre att dölja att den politiska medvetenheten, plikt känslan och arbetslusten inte var på långt när så förankrad hos ungdomen som den stalinistiska propagandan hade påstått.

Efter gammal bolsjevikerna och Stalingenerationen hade nu den tredje sovjetgenerationen vuxit upp, unga människor, som fötts i slutet av tjugutalet eller senare. Revolution, inbördeskrig, kollektivisering och industrialisering kände de endast genom hörsägen. Deras första avgörande upplevelse var massarresteringarna under åren 1936-38. De reagerade på olika sätt. Hos några bestod reaktionen i att de vände sig bort från politiken och flydde in i studierna, andra strävade efter högre ställning. Söner och döttrar till höga funktionärer som var vana vid en behaglig tillvaro sökte sin tillflykt till nöjen och fester. De allvarligt tänkande och i synnerhet alla de vars föräldrar hade arresterats under den stora utrensningen kom mer och mer i oppositionsställning till systemet — vare sig det nu var som protest mot den andliga enformigheten, av politiska skäl eller i insikt om vilken stor skillnad det var mellan oktoberrevolutionens mål och det stalinistiska systemets verklighet.

Men bortsett från enstaka undantagsfall talades det inte heller efter Stalins död om den tredje sovjetgenerationens verkliga problem, däremot väl så mycket om olika, isolerade företeelser. På hösten 1953 började den stora kampanjen mot "gentlemannasönerna". Literaturnaja Gazeta vände sig den 15 november mot "tidigt utvecklade gentlemannasöner", som utmärkte sig genom "snyltaktiga och parasiterande vanor". Dessa "unga odågor" behandlades i regel med förståelse av hänsyn till sina fäders förtjänster. Den 19 november skrev Komsomolskaja Pravda att många döttrar och söner till framstående funktionärer och vetenskapsmän drev omkring på barerna; de uppförde sig "som om de just hade klivit ut ur en amerikansk gangsterfilm".

Nästan alla böcker från "tövädersperioden" sysslade intressant nog med motsättningen mellan den ungdom som hade vuxit upp under Stalinsystemet och de äldre som hade kämpat under revolutionen och inbördeskrigen. I Ehrenburgs "Töväder" (sv. övers. "Vårbrytning") ställs den gamle bolsjevikern Puchov, medkämpe i revolutionen och inbördeskrigen, mot sonen Volodja, en cynisk konstnär, som anpassar sig till de under varje tid härskande konjunkturerna, är fullständigt korrumpad av systemet och endast har hån och förakt till övers för ideal. I Sorins "Gäster" konfronteras tre generationer med varandra. Den gamle Alexander Kirpitjev, en vän till Dzerzjinskij och en av den första femårsplanens hjältar, konstaterar med förbittring vad som blivit av Sovjetunionen under Stalin. "Är det detta som vi har kämpat för", frågar han. Hans son Pjotr, en typisk stalinistisk byråkrat, svarar: "Vem talar om mål? Landet har blivit ett annat, vi har blivit annorlunda!" Pjotrs son och Kirpitjevs sonson, Tema, är en lättsinnig, ung man, som officiellt utexaminerats som student men i verkligheten är "stiljagi" — det sovjetiska uttrycket för "raggare".

Inte heller Komsomolkongressen i mars 1954 kunde undgå att dryfta ungdomsproblemen. Komsomols dåvarande förstesekreterare Alexander Sjelepin var tvungen att öppet klaga över ungdomens brist på disciplin och politiskt intresse och vilja att delta i de statliga och ekonomiska uppgifterna. Kampen mot egoism, omoral och dryckenskap, mot "främmande stämningar" och skolk måste intensifieras.

På hösten 1954 började en stor kampanj, som skulle vinna avgångseleverna från de tioåriga skolorna för praktiskt arbete i produktionen. Sjelepins ställföreträdare i Komsomol, Vladimir Semitsjastny (förste-sekreterare från mars 1958 till mars 1959) förklarade att "hos en del av de unga möter man den uppfattningen att endast en plats på ett institut eller på ett kontor är en passande sysselsättning medan arbetet i produktionen är andrarangsarbete". (Komsomolskaja Pravda den 2 oktober 1955.)

Moralens tillbakagång kunde också konstateras i skolorna. Således såg sig Komsomolskaja Pravda den 6 oktober 1955 nödsakad att kritisera "dubbelgångare", som gick upp i proven i

andra elevers ställe och förfalskade examensbevisen. Också vid intagningsproven till högskolor förekom allt oftare fall av bedrägeri.

Men ledningens bekymmer gällde inte bara dem som skolkade från fysiskt arbete, nöjeslystna söner och döttrar till privilegierade familjer och ”stiljagi”-ungdomen. Också den allvarliga, reflekterande ungdomen som kämpade för att finna sin egen lösning på problemen kom ofta i motsatsförhållande till partiledningen. Som man kan förstå skrivs det inte så mycket om detta problem i sovjetpressen. I ett reportage i Literaturnaja Gazeta den 1 och 6 oktober 1955 antydde emellertid problemet. Korrespondenten skildrar livet bland unga arbetare på ett kollektivhem i Novo Tagil. Han återger följande samtal med en av de unga:

”Det skulle för resten också vara intressant att få de sällsynta böckerna”, säger han plötsligt.

”Vad vill det säga — sällsynta?”

”Ja, Jesenin, Pusjkin ... de förbjudna ...”

”Varför förbjudna — de utkommer ju!”

”Tror ni jag är dum? — Jag har hört, att runtomkring på museerna ligger det dikter som inte har publicerats. Det skulle vara intressant att få tillgång till dem. Vissa av Jesenins dikter har jag skrivit av i ett häfte. Likaså Lermontovs. I Tagil kan man inte få tag i dem. Om jag kommer till Moskva på min semester skall jag försöka där.”

Efteråt talar korrespondenten med stadens Komsomolsekreterare. Denne är fullständigt på det klara med att det är mycket som måste ändras inom ungdomsarbetet. ”Man borde naturligtvis tala alldeles öppet med de unga. Men jag tvivlar på att de över huvud taget skulle vara uppriktiga. — De har redan vant sig av med det.”

På 20:e partikongressen nöjde sig Chrusjtjov med att komma med några allmänna påpekanden. Han kritiserade det ideologiska uppfostringsarbetet och sade att Komsomolorganisationerna ofta hade svårt att få de unga med i det praktiska arbetet.

Vorosjilov, Pervuchin och Sjelepin gick utförligare in på ungdomsproblemet. Vorosjilov talade om ”obehagliga företeelser”. Sovjetskolan sände ofta ut de unga utan att de var tillräckligt förberedda för det praktiska arbetet. Uppfostringsarbetet i Komsomol och skolan hade ofta en rent formell karaktär. Det väsentliga gick ofta förlorat i oändliga planläggningar och schablonmässiga tal. Komsomol hade många gånger svårigheter med att organisera de ungas fritid och föra deras översvallande energi in på de riktiga banorna. Ekonomiledaren Pervuchin förklarade utan förbehåll, att ”ungdomen vid våra högskolor har uppfostrats fel”. De unga, fackutbildade människorna stod i kö för att få ett ”renligt arbete”. De ville absolut arbeta i forskningsinstitut och på konstruktionskontor och betraktade det som en olycka att bli tvungna att arbeta i själva produktionen.

Sjelepin gjorde de myndigheter som skötte den ekonomiska sidan ansvariga för missförhållandena. Fabriksledarna befattade sig inte tillräckligt med arbetarungdomens liv och studier. Det byggdes inte bostäder åt de unga arbetarna. I detta sammanhang framkastade Sjelepin det intressanta förslaget att man skulle ”fullständigt avskaffa den organiserade värvningen av arbetskraft”, ett förslag som dock ingen annan gick med på. Fabrikenas ledare bekymrade sig inte om de unga arbetarnas behov ty de visste på förhand att ”de kan få precis så många arbetare som de har behov av”. Avskaffandet av den organiserade arbetarvärvningen skulle tvinga fabriksledarna att intressera sig mer för arbetarna.

Komsomol hade redan vidtagit anstalter för att inskränka rapportofoget och papperskriget inom organisationen och ge de unga större spelrum att utveckla egna initiativ. Uppfostringsarbetet var så tråkigt att en del av ungdomarna drog sig ur Komsomol. Man fick inte blunda för att ”en viss del av ungdomen lever ett dagdrivarliv, skolkar från det samhällsnyttiga arbetet, uppför sig omoraliskt, super och uppträder på ett tölpaktigt sätt.”

Interna partiproblem.

På partikongressen tog Chrusjtjov, partiideologen Suslov och CK-sekreteraren för organisatoriska frågor, Aristov, ställning till de interna partiproblemen. Chrusjtjov försvarade partiets ledande roll. Varje försök att ”inskränka eller försvaga partiets ledande roll i sovjetstatens system” måste bekämpas. Partiets betydelse i landets samlade politiska, ekonomiska och kulturella liv hade under de senaste åren blivit ”ännu större”. Denna betydelse måste ökas ytterligare i framtiden. Nu som förr skulle partiet ha sista ordet i alla frågor. Följande uttalande av Chrusjtjov kan visa hur det ser ut i praktiken: ”Det måste fastslås att en del kamrater har en felaktig inställning till frågan om produktionen av kreatursfoder. Det förekommer att man i mycket gamla klöverodlingsdistrikt inte längre odlar klöver. Ett sådant handlingsätt strider mot partiets anvisningar.”

Som redan skett på 19:e partikongressen proklamerades övergången till kommunismen som partiets allmänna politiska mål men med en ny accentuering. I sin rapport vände sig Chrusjtjov mot två avvikelser i denna fråga. Han tillbakavisade ”den felaktiga formuleringen” att man i Sovjetunionen endast hade skapat grundvalen för socialismen. Det socialistiska systemet hade segrat redan 1936 då den nya författningen antogs. Påståendet att Sovjetunionen fortfarande endast befann sig på det socialistiska uppbyggnadsstadiet var en ”felaktig orientering hos kommunisterna och alla sovjetmänniskor i den utomordentligt viktiga frågan om perspektiven på vårt lands utveckling”. Denna förklaring var en kritik av strävandena att låta praktiska ekonomisk-politiska faktorer bestämma utvecklingen och tränga bort ideologin, alltså partiapparaten, från den politiska ledningen.

Den andra avvikelser såg Chrusjtjov i uppfattningen att tesen om gradvis övergång till socialism var ”en uppfordran till ett omedelbart förverkligande av det kommunistiska samhällets principer under den nuvarande etappen”. Vissa brushuvuden och fantasier hade redan börjat uppstå ”en timplan för övergången till kommunismen”. Detta slags utopiska föreställningar resulterade i ringaktning för den socialistiska principen om arbetarnas intresse för resultaten av sitt arbete. Det framkom omotiverade förslag om att man skulle påskynda övergången från handel till direkt varuutbyte. Detta förslag stammade från Stalin. Chrusjtjov och med honom partiledningens majoritet hade uppenbarligen beslutat sig för en medelväg som i lika grad riktade sig mot ekonomiska reformer och dogmatiska stalinister.

I intimt sammanhang härmed stod Chrusjtjovs och Suslovs uttalanden om kontakterna mellan partiet och näringslivet, en fråga som skulle spela en stor roll efter 20:e partikongressen. Den 1953 påbörjade moderniseringen av den ekonomiska ledningen hade i hög grad ökat de ekonomiska ledarnas inflytande och makt. Det fanns risk för att partiapparaten med dess ideologiskt skolade men ekonomiskt-politiskt okvalificerade funktionärer skulle trängas bort från sin ledande ställning. Därför uppfordrades partifunktionärerna att mer än hittills sysselsätta sig med ekonomiska problem. Chrusjtjov betecknade den ekonomiska uppbyggnaden som en av de viktigaste sidorna av partiarbetet: ”En ledande partifunktionärs verksamhet skall i första hand värderas efter resultaten av den ekonomiska utvecklingen, för vars framgång han bär ansvaret. Ledande funktionärer som inte vill förstå detta, som inte är kapabla att ställa sig i ledningen i kampen för ekonomins uppsving skall i tid ersättas eftersom de inte är tillräckligt förberedda för partiarbetet.”

Chrusjtjov föreslog att en partifunktionärs lön skulle vara avhängig av hur den fabrik inom vilken han hade sin verksamhet uppfyllde femårsplanen. På invändningen att detta var omöjligt eftersom partifunktionärerna inte sysselsatte sig med ekonomiska utan med organisatoriska och partiideologiska angelägenheter gav han följande klara och otvetydiga svar: ”Kan man kalla ett partiorganisatoriskt arbete framgångsrikt då det inte ger positivt utslag i produktionen? Att prestera ett partiorganisatoriskt och ideologiskt arbete utan att förbinda detta med uppgifter som avser att förbättra produktionen det är att arbeta på tomgång.” Hela räckvidden av denna nyorientering blev uppenbar först i och med de stora

förändringar som genomfördes 1957.

Vid sidan av dessa centrala frågor behandlade partikongressen också partiets sociala struktur. Chrusjtjov och Suslov krävde ”förbättringar i den sociala sammansättningen”. Denna formulering innebar att antalet arbetare och kolchosbönder inom partiet skulle höjas. I verkligheten var (och är) antalet partimedlemmar inom administrationen och myndigheterna utomordentligt stort men mycket lågt inom produktionsgrenarna och kolchoserna. Då 20:e partikongressen hölls hade partiet enligt CK-sekreteraren Aristovs rapport 6 795 896 medlemmar och 419 609 kandidater. Jämfört med den i okt. 1952, dvs. omedelbart före 19:e partikongressen, var detta en ökning av medlemsantalet med 782 637 och en minskning av antalet kandidater med 449 277. Partiet bestod av 350 000 grundorganisationer, härav 43 061 inom industrin (3 870 fler än 1952) och 80 015 inom kollektivjordbruken (5 666 fler än 1952). Av inalles drygt 87 000 kollektivföretag i februari 1956 fanns det fortfarande 7 356 kollektivjordbruk utan partiorganisation. I februari 1956 var 1 877 773 specialister med högskoleutbildning medlemmar av partiet. De flesta av dessa tillhörde de ledande kadreerna inom ekonomi- och statsapparaten, i vilken partiet är starkt representerat. Bland industriarbetarna är partiets inflytande betydligt svagare. Enligt Chrusjtjov sysselsattes inom kolindustrin endast 90 000 partimedlemmar av vilka endast 38 000 arbetade under jord. Mer än tre miljoner partimedlemmar och partikandidater var sysselsatta inom jordbruket men mindre än hälften av dem arbetade i kollektivjordbruk, sovchoser och traktorstationer.

Den viktigaste förändringen i den organisatoriska strukturen var en 25-procentig nedskärning av den personalgrupp som arbetade i CK-apparaten. Suslov bebådade en ytterligare nedskärning av partiapparatus personal. Av övriga organisatoriska förändringar var följande av principiell politisk betydelse: De oavhängiga fullmäktige som på 19:e partikongressen hade insatts i den centrala kommissionen för partikontroll avskaffades och centralkommitténs plenarmöten skulle åter hållas var fjärde månad, ej var sjätte som tidigare. Den politiska avdelningen för trafikväsendet avskaffades.

För tredje gången sedan 1939 beslöt man att utarbeta ett nytt partiprogram. Redan på 18:e partikongressen på våren 1939 hade det tillsatts en programkommission, vilken dock ej fullföljde sin uppgift. I oktober 1952 gav 19:e partikongressen en ny kommission i uppdrag att utarbeta ett program men åter utan resultat. Nu fick centralkommittén direktiv om att utarbeta och offentliggöra det nya programutkastet i god tid före 2:a partikongressen. Chrusjtjov krävde, att partiprogrammet skulle stå i direkt samband med perspektivplanen för den ekonomiska och kulturella utvecklingen. Även detta bevisar att partiet i första hand skulle inriktas på ekonomiska uppgifter. Det nya partiprogrammet framlades emellertid inte på 21:a partikongressen utan först på den 22:a 1961.

Östblocket och den internationella kommunismen

Ju mer Sovjetunionen frigjorde sig från Stalinväldet desto mer ändrades också dess förhållande till östblocksstaterna. Från 1948 då den fullständiga likriktningen började och till Stalins död var dessa i ordets djupaste mening Sovjets satelliter. Sovjetiska representanter, kontrollörer och befullmäktigade förmedlade detaljerade direktiv för varje område av samhällslivet och direktiven blev utan förbehåll åttlydda av satellitstaternas ledare. Mycket tycktes tala för att Stalin ville förvandla satellitstaterna till unionsrepubliker i Sovjetunionen.

Under perioden mellan Stalins död och 20:e partikongressen mildrades den ryska kontrollen. Moskva nöjde sig med att utfärda generella riktlinjer utan att som tidigare lägga sig i detaljerna. I synnerhet strävade Sovjetunionen efter att ”legalisera” de militära förbindelserna. Den 14 maj 1955 ingicks Warszawapakten mellan Sovjetunionen, Albanien, Bulgarien, Ungern, Östtyskland, Polen, Rumänien och Tjeckoslovakien med en officiell giltighetstid av 20 år. I pakten förpliktigar sig medlemsstaterna att rådgöra i alla viktiga internationella frågor som rör deras gemensamma intressen, framför allt ”när det enligt en medlems åsikt uppstår

fara för ett väpnat anfall på en eller flera av paktens medlemsstater” (Artikel 3). I händelse av ett väpnat anfall är alla medlemsstaterna förpliktade att komma den angripna parten till hjälp ”med alla medel de finner nödvändiga, inklusive vapenmakt”. Enligt Artikel 5 upprättades ett enhetskommando för ländernas stridskrafter. Dessutom tillsattes ett rådgivande politiskt utskott. Till högste befälhavare för Warszawapaktens förenade stridskrafter utsågs marskalk Konjev som på våren 1945 hade fört befälet vid erövringen av Prag och Dresden. Sedan 1956 är Konjev vice försvarsminister och medlem av centralkommittén efter att ha varit kandidat från 1939.

De viktigaste förändringarna i Sovjetunionens förbindelser med de europeiska östblocksstaterna ägde rum på det ekonomiska området. Intill Stalins död hade varje satellitstat haft till uppgift att utveckla samtliga sina produktionsgrenar så snabbt som möjligt utan hänsyn till sina traditionella förhållanden. I samtliga länder instiftades blandade aktiebolag inom vilka Sovjetunionen formellt kontrollerade 50 % av aktiekapitalet. Men i verkligheten behärskade Sovjet fullständigt dessa bolag och använde dem till att utplundra satellitstaterna. Ett annat instrument för ekonomisk utsugning var handelsavtalen som dikterade vilka varor som skulle levereras till Sovjetunionen och till vilka priser. Det i januari 1949 upprättade Rådet för ömsesidig ekonomisk hjälp, Komekon, var i realiteten en jättelik sovjetisk handelsorganisation som legaliserade leveranserna till Sovjetunionen. Ryska fackmän, rådgivare och kontrollörer innehade de viktigaste posterna i alla satellitländer och deras uppgift bestod huvudsakligen i att påskynda leveranserna.

Redan få månader efter Stalins död började man märka förändringar. De blandade aktiebolagen upplöstes, de ryska experterna och rådgivarna hemkallades. 1954 började en principiell omläggning av planeringssystemet vars mål var östblocksstaternas ekonomiska sammansmältande. Detaljer om detta blev för första gången kända i västvärlden genom en artikelserie av Fritz Schenk och Richard Loewenthal i Observer (9, 16 och 23 november 1958). Fritz Schenk hade från 1952 till juli 1957 varit personlig referent hos östtyske vice ministerpresidenten och ordföranden i statliga planeringskommissionen, Bruno Leuschner, som representerade Östtyskland i Komekon. Fram till sin flykt deltog Fritz Schenk i alla rådets möten.

Enligt Schenk riktades på mötet i Moskva i maj 1954 för första gången öppen kritik mot Stalinsystemets ekonomiska utplundring av satellitländerna och framlades ett förslag om ett förnuftigt ekonomiskt samarbete. På sommaren 1954 besökte ryska experter de östeuropeiska länderna, dock ej som kontrollörer utan som rådgivare i detta ords verkliga betydelse. De var ackrediterade hos de enskilda ländernas planeringschefer, uppträdde ytterst artigt och lade sig inte i detaljfrågor utan sökte endast bilda sig en allmän uppfattning för att kunna förbereda samordningen av de ekonomiska planerna. Deras förslag gick ut på att femårsplanerna skulle igångsättas samtidigt den 1 januari 1956.

Rådets nästa möte ägde rum i Budapest i december 1955. Det var det första utanför Sovjetunionen — ett symboliskt tecken på att den sovjetiska utsugningen skulle avlösas av nya former för ekonomiskt samarbete. Rådet beslöt att östblocksstaterna skulle behandlas som en ekonomisk enhet inom vilken varje land övertog bestämda produktionsuppgifter för hela området. Polen blev exempelvis centrum för kolproduktionen, Östtyskland för brunkol och kemisk industri, Tjeckoslovakien för produktionen av motorfordon. Även rustningsproduktionen delades upp. Specialiseringens och koordineringens system, som vid denna tidpunkt höll på att införas i Sovjetunionen, utsträcktes nu till hela östblocket.

På 20:e partikongressen förkunnade Chrusjtjov officiellt integrationen av östblockets ekonomi:

”Det intima ekonomiska samarbetet öppnar rika möjligheter till det bästa utnyttjandet av produktions- och råvaruresurserna och förenar på ett framgångsrikt sätt det enskilda landets

intressen med hela socialistlägrets intressen. I dag är det inte längre nödvändigt att varje socialistiskt land utvecklar alla grenar av den tunga industrin, som Sovjetunionen måste göra då det var socialismens enda land. Nu då det existerar ett mäktigt vänskapsförbund mellan de socialistiska länderna kan dessa specialisera sig på de industrigrenar och produktionen av de varor som de har de gynnsammaste förutsättningarna för.”

20:e partikongressen sysselsatte sig endast relativt litet med frågor rörande den internationella kommunismen. Medan Stalin hade ägnat sitt sista tal på 19:e partikongressen åt detta ämne kom Chrusjtjov endast flyktigt in på det i sin rapport. Det var påfallande att vissa utländska kommunistledare, däribland den kinesiske representanten och Walter Ulbricht, vid överbringandet av sina hälsningar använde speciellt stalinistiska paroller som inte var förenliga med 20:e partikongressens linje. I västvärlden har man en längre tid uppfattat detta som ett bevis på att de utländska kommunistpartierna inte hade informerats om den sovjetiska ledningens avsikter. Men det har senare blivit känt att en rad partiledare från olika länder, däribland också Ulbricht, i januari 1956 kallades till en intern konferens i Moskva, varvid de också informerats om 20:e partikongressens politiska mål. I ljuset av dessa fakta kan deras stalinistiska tal inte betraktas som tecken på okunnighet utan som uttryck för motstånd mot avstaliniseringspolitiken.

I realiteten var det så att förändringarna efter Stalineran kom minst till uttryck i de utländska delegaternas uttalanden. Ledarna för de europeiska östblocksstaterna Novotny (Tjeckoslovakien), Bierut (Polen), Ulbricht (Östtyskland), Gheorghiu-Dej (Rumänien), Rakosi (Ungern) och Hoxha (Albanien) bedyrade sin tacksamhet för den ryska hjälpen och lovade att följa Sovjetunionens exempel. I sista ögonblicket anslöt sig Ulbricht till raden. På kongressens öppningsdag den 14 februari publicerade SED-organet Neues Deutschland centralkommitténs telegrafiska hälsning till kongressen som slutade med ett ”Leve Stalin!” Då Ulbricht på kvällsmötet den 16 februari läste upp budskapet utelämnade han detta hurrarop och slutade med orden ”Leve marxismen-leninismen”. I hur ringa grad de östeuropeiska kommunistledarnas segerrapporter svarade mot verkligheten framgår av Rakosis tal på partikongressen. Här, ett halvt år före den ungerska revolutionen, förklarade han: ”Hela vårt folk är genomsyrat av en djup kärlek till Sovjetunionen.”

Inte en enda ledare från de östeuropeiska eller asiatiska östblocksländerna nämnde tesen om de olika vägarna till socialismen. Av de västeuropeiska partiernas representanter talade endast Togliatti och Thorez om de olika vägarna. Togliatti förklarade att ”den sovjetiska vägen inte i alla hänseenden var obligatorisk för andra länder. Den kan och måste få sin egen utformning i varje enskilt land. De italienska kommunisterna står inför uppgiften att finna en italiensk väg. Denna väg måste ta hänsyn till landets historiska utveckling, dess sociala struktur, de breda arbetarmassornas mentalitet och strävanden och möjliggöra att det för Italiens del skapas speciella former som kan vinna folkets flertal för samhällets socialistiska omdaning.” Thorez påminde om att en representant för det franska partiet redan den 18 november 1946 i en intervju i Times hade förklarat att i ”Frankrike är det möjligt att beträda en annan väg till socialismen än den som de ryska kommunisterna följer” men han underlät intressant nog att påpeka att det var han själv som hade givit denna intervju. Han lovade att Frankrikes kommunistiska parti ständigt skulle förbli trofast mot ”Marx, Engels, Lenins och Stalins stora idéer”. Det var även anmärkningsvärt att Khaled Bagdash på det syrisk-libanesiska partiets vägnar som ende utomeuropeiske partiledare talade om ”en självständig arabisk väg till socialismen”.

Ett nytt moment var däremot hållningen till Jugoslavien. På 19:e partikongressen hade en i Sovjetunionen boende jugoslavisk emigrant uppmanat kongressdeltagarna ”att likvidera den fascistiska Titoregimen”. På 20:e partikongressen undvek man all kritik av Jugoslavien. Ordföranden för kommunistpartiet i Trieste, Vittorio Vidali, en av Titos skarpaste motståndare, var närvarande men tog ej till orda. Den telegrafiska hälsningen från Triestes KP upplästes av

en sovjetisk talare och berörde endast Sovjets sjätte femårsplan. Jugoslaviens kommunistiska förbund var inte representerat. Det upplästes bara en hälsning från Tito och den var avfattad i en återhållsam ton. Det hette i telegrammet att de jugoslaviska kommunisterna förstod att värdesätta de ”svårigheter och ansträngningar” som Sovjetunionen nödgats påta sig för att uppnå sitt nuvarande utvecklingsstadium. Det fanns orsak till belåtenhet med den gradvisa förbättringen av förbindelserna mellan Jugoslavien och Sovjetunionen, ty en ”gradvis väg” var bästa sättet att återupprätta tilliten. Den erbjöd möjlighet att ”utesluta från dagliga umgänget alla element som kan ställa sig hindrande i vägen för ett stärkande av vår ömsesidiga tillit”. Titos budskap mottogs med ”stormande, långvarigt bifall”.

Den nya sovjetiska ledningen

Tre dagar efter avslutningen av 20:e partikongressen, den 28 februari 1956, tillkännagavs sammansättningen av partiets ledarorgan. Partipresidiet med dess elva medlemmar förblev oförändrat. Medlemmarna innehade vid denna tidpunkt följande parti- och/eller statsämbeten:

1. Nikita Chrusjtjov, centralkommitténs förste sekreterare, medlem av Högsta sovjets presidium.
2. Nikolaj Bulganin, ministerpresident.
3. Vjatjeslav Molotov, förste vice ministerpresident och utrikesminister.
4. Lazar Kaganovitj, förste vice ministerpresident och ordförande i statskommittén för arbets- och lönefrågor.
5. Anastas Mikojan, förste vice ministerpresident.
6. Kliment Vorosjilov, ordförande för Högsta sovjets presidium.
7. Georgij Malenkov, vice ministerpresident och minister för elektricitetsverken.
8. Michail Pervuchin, förste vice ministerpresident.
9. Maxim Saburov, förste vice ministerpresident och ordförande i statskommittén för löpande planering (Gosekonomkommissija).
10. Michail Suslov, medlem av CK-sekretariatet och ordförande i utrikesnämnden.
11. Aleksej Kiritjenko, förste sekreterare i centralkommittén för kommunistpartiet i Ukraina.

Viktiga förändringar genomfördes bland kandidaterna till partipresidiet och i centralkommitténs sekretariat. Efter 20:e partikongressen var följande partifunktionärer kandidater till partipresidiet:

1. Nikolaj Sjvernik, ordförande i Högsta sovjets presidium från 1946 till 1953, ordförande för fackföreningarna från 1953 till 1956, ordförande för kommittén för partikontroll från februari 1956.
2. Leonid Brezjnev, chef för krigsmarinministeriets politiska administration efter Stalins död, förste sekreterare i centralkommittén för kommunistpartiet i Kazakstan från maj 1955.
3. Marskalk Zjukov, försvarsminister från februari 1955.
4. Nuritdin Muchitdinov, förutvarande ordförande för unionsrepubliken Uzbekistans ministerråd, förste sekreterare för Uzbekistans kommunistpartis centralkommitté efter Chrusjtjovs återkomst från Indien, Burma och Afghanistan i december 1955.
5. Dimitrij Sjepilov, chefredaktör för Pravda från 1952 och en av de nya ledande partiideologerna.
6. Jekaterina Furtseva, förste sekreterare för Moskvas partiorganisation från mars 1954.

Endast Nikolaj Sjvernik hade redan före Stalins död varit kandidat till presidiet. Alla de andra hade först efter Stalins död eller efter 20:e partikongressen blivit kandidater till presidiet. De utgjorde en ny grupp ledare som senare skulle komma att spela en betydelsefull roll.

Också i CK-sekretariatet upptogs en rad nya funktionärer. Sekretariatet är officiellt ansvarigt för det organisatoriska genomförandet av partipresidiets beslut och dess betydelse hade gått tillbaka under den första tiden efter Stalins död. I samband med plenarmötet i juli 1955, då partiets inflytande på statsledningen åter stärktes, ryckte centralkommittén åter i förgrunden och på 20:e partikongressen utvidgades det till åtta medlemmar:

1. Nikita Chrusjtjov, centralkommitténs förste sekreterare från den 13 september 1953, medlem av partipresidiet.
2. Michail Suslov, den ledande partiideologen och befullmäktigad för den internationella kommunistiska rörelsen, medlem av partipresidiet.
3. Pjotr Pospelov, en av partiets ledande teoretiker, direktör för MarxEngelsinstitutet, som hade utarbetat teserna till "Sovjetunionens kommunistiska partis 50-årsdag" den 28 juli 1953; i denna skrift angreps för första gången den dåvarande partiofficiella "Kort lärobok" om partihistorien.
4. Averkij Aristov, som före utnämningen till centralkommittén hade varit förste sekreterare för partiet i Tjeljabinsk och i Chabarovsk.
5. Dimitrij Sjepilov, chefredaktör för Pravda från 1952, kandidat till partipresidiet.
6. Nikolaj Beljajev, sekreterare för partiet i Altaiprovinsen.
7. Leonid Brezjnevs, chef för krigsmarinministeriets politiska administration efter Stalins död, förste sekreterare för partiet i unionsrepubliken Kazakstan från maj 1955, kandidat till partipresidiet.
8. Jekaterina Furtseva, förste sekreterare för Moskvas partiorganisation från mars 1954, kandidat till partipresidiet.

Chrusjtjov och Suslov var medlemmar av både partipresidiet och CK-sekretariatet, vilket visade deras rangställning.

Den omständigheten att det inte företogs några förändringar i partipresidiet tyder på att det rådde maktbalans mellan krafterna i partiledningen. Toppledningens kontinuitet bevarades och detta gav partikongressens beslut en speciell auktoritet. Förändringarna bland kandidaterna och i CK-sekretariatet tydde däremot på att Chrusjtjovflygeln höll på att tränga sig fram.

Personella förändringar i centralkommittén.

De stora politiska och personella förändringarna inom partiapparaten avspeglade sig också i centralkommittén. Den utvidgades till 133 medlemmar och 122 kandidater.

Av de ministrar som var medlemmar i CK torde de viktigaste ha varit Dudorov (inrikesminister), Zverjev (finansminister), Michailov (kulturminister) och professor Kovrigina (hälsovårdsminister). Vid sidan av marskalk Zjukov representerades arméledningen av vice försvarsministern marskalk Vasilevskij och marskalk Konjev, generalstabschefen marskalk Sokolovskij, chefen för kustförsvaret Malinovskij och chefen för Moskvas militärområde Moskalenko. Av utrikesledningen tillhörde följande centralkommittén: vice utrikesministrarna Gromyko och Kuznetsov, ministern för utrikeshandeln Kabanov samt ambassadörerna Grisjin (Tjeckoslovakien), Ponomarenko (Polen) och Judin (Kina). Statssäkerhetstjänstens representation var påfallande liten. Endast ordföranden i kommittén för statssäkerheten, general Ivan Serov blev medlem av CK. Dessutom var Viktor Grisjin, som en kort tid efter den 20:e partikongressen valdes till ordförande för de sovjetiska fackföreningarnas centralråd och Komsomols förste sekreterare Alexander Sjelepin medlemmar.

Den nya centralkommittén omfattade 28 förste provinssekreterare, däribland Moskvas partisekreterare Ivan Kapitonov, Leningrads partisekreterare Frol Koslov och Gorkis partisekreterare Nikolaj Ignatov. Förutvarande ministern för stats säkerheten Semjon Ignatjev, som hade kritiserats skarpt och avsatts från sin post i samband med Kremlläkarnas rehabilitering i april 1953 men åter utnämns till partisekreterare i Basjkirien på våren 1954, blev åter medlem av centralkommittén.

47 medlemmar av den centralkommitté som utsetts på 19:e partikongressen återvaldes inte till den nya centralkommittén. Av de CK-medlemmar som "försvunnit" sedan 1952 hade fyra avlidit: Stalin, ordföranden för partikontrollkommissionen Sjkirjatov, utrikesministern Vysjinskij och chefen för Röda arméns politiska huvudadministration Mechlis. Bland de viktigaste funktionärer som inte återvaldes till CK på 20:e partikongressen var CK-sekreteraren Sjatalin, som hade avsatts på våren, inrikesminister Kruglov, som hade avsatts i början av januari 1956, förutvarande vice försvarsministern Kuznetsov, förutvarande chefen för Stalins privatkansli Poskrebysjev samt förutvarande redaktören för de teoretiska partitidskrifterna *Kommunist* och *Voprosy Filosofii*, Tjesnokov. Förutvarande sekreteraren för författarförbundet, Fadejev, degraderades till CK-kandidat. Slutligen skall i detta sammanhang också nämnas Andrijanov, som i november 1953 avsattes från posten som ledare av Leningrads partiorganisation och CK-sekreterarna Arutinov och Bagirov från Armenien resp. Azerbejdjan, som båda utrensades efter Berijas fall.

Stats-, ekonomi- och arméapparaten var starkare representerad bland CK-kandidaterna än bland CK-medlemmarna; antalet provinssekreterare och andra "rena partifunktionärer", d. v. s. partiapparatens avlönade medarbetare var mindre bland kandidaterna än bland CK-medlemmarna.

De stadgeändringar som vidtogs på 20:e partikongressen innebar ett ingrepp i partikontrollkommitténs rättigheter men den fortfor att vara en viktig faktor i partiapparatens verksamhet. Till dess chef utsågs Nikolaj Sjvernik, som var kandidat till partipresidiet och ordförande för fackföreningarnas centralråd. Hans ställföreträdare blev Pavel Komarov, som inte var särskilt känd av offentligheten. Vid ett senare tillfälle (*Pravda* den 19 mars 1958) nämndes också Ivan Borisov som ordförande för kommittén för partikontroll men i övrigt publicerades som vanligt inga namn.

Den nya CK-byrån för RFSSR

Den 29 februari meddelade *Pravda* på första sidan att det hade upprättats en särskild byrå inom centralkommittén för kommunistpartiet i Ryska federativa socialistiska sovjetrepubliken (RFSSR) under ledning av Chrusjtjov och med syftet "att främja ledningen av arbetet inom dess centralorgan". Detta var en nybildning inom det sovjetiska kommunistpartiets struktur. Fram till 1956 var Sovjetunionens kommunistpartis centralkommitté det kompetenta organet i alla partifrågor i RFSSR. De femton ickeryska sovjetrepublikerna (Sovjetunionen bestod den gången av 16 sovjetrepubliker) hade däremot sina egna central-kommittéer.

Redan 1954-55 hade det upprättats olika självständiga avdelningar i RFSSR på jordbrukets och kaderorganisationens områden men detta var tydligen inte tillräckligt. Den nya CK-byrån bestod av tio partifunktionärer:

1. Nikita Chrusjtjov, ordförande för CK-byrån för RFSSR;
2. Nikolaj Beljajev, CK-byråns sekreterare, förste sekreterare i partiet i Altaiprovisen.
3. Michail Jasnov, i många år verksam inom Moskvas partiorganisation, utnämnd till ordförande för RFSSR:s ministerråd i januari 1956, få veckor före partikongressen;
4. Frol Koslov, förste sekreterare för partiets provinskommitté i Leningrad från november 1953;

5. Ivan Kapitonov, förste sekreterare för partiets provinskommitté i Moskva;
6. Viktor Tjurajev, ledare av avdelningen ”partiorgan” för RFSSR i kommunistpartiets centralkommitté;
7. Vladimir Mylartsjikov, ledare av avdelningen för jordbruk i RFSSR i kommunistpartiets centralkommitté;
8. Alexander Pusanov, förste vice ordförande för RFSSR:s ministerråd;
9. Nikolaj Ignatov, förutvarande partisekreterare i Krasnodar sedan i Leningrad, förste sekreterare i Voronesj från slutet av november 1953, utnämnd till förste partisekreterare i Gorkiprovinnsen 1955;
10. Andrej Kirilenko, förutvarande mångårig partifunktionär i Ukraina. förste partisekreterare i Dnjepropetrovsk från december 1955, därefter Sverdlovsk.

I mitten av mars förstärktes CK-byrån för RFSSR med Averkij Aristov och Pjotr Pospelov, enligt beslut på det första stora mötet för partisekreterare som inkallats av CK-byrån.

Chrusjtjov var nu förste sekreterare för hela partiet i Sovjet och chef för partiapparaten i RFSSR. De flesta andra medlemmarna av den nya byrån var hans anhängare från Ukraina och Moskva, där han själv hade arbetat i många år. Det var ovedersägligt att han hade ökat sin makt.

20:e partikongressens betydelse

20:e partikongressen har blivit symbol för avstaliniseringen. Partiledningen hade öppet bekant sig till de åtgärder som sedan 1953 i stor utsträckning ändrat det system som den övertagit efter Stalin och ledningen hade teoretiskt lagt en grund för dessa åtgärder. Båda dessa åtgärder innebär ett uppgivande av viktiga principer och metoder under Stalins tid.

Terrorn avvecklades, stats- och ekonomiledningen decentraliserades, befriades från det administrativa tvånget och omställdes till ekonomiskt effektiva styrelseformer. Stalins nationalitetspolitik reviderades, den aggressiva hållningen gentemot utlandet och de internationella rörelserna uppgavs. Talrika grenar av vetenskapen, särskilt naturvetenskapen, fick ökade möjligheter till objektiv forskning, det ideologiska tvånget mildrades och det infördes en viss grad av frihet till kritik.

Systemet ändrades — men det avskaffades inte. 20:e partikongressen i åskådliggjorde inte bara avstaliniseringens omfång utan uppenbarade också dess gränser. Dessa drogs där avstaliniseringen hotade partiapparatsens herravälde.

Alla talare på partikongressen avsvor sig personkulten men i ledarens ställe trädde ”centralkommitténs kollektiva visdom”. Det var inte auktoritetstron som kritiserades utan dess föremål som utbyttes.

Partiledningen har rehabiliterat tidigare partiledare och Stalinoffer, t. ex. Bela Kun, Antonov-Ovsejenko och Kosior — men Trotskij, Bucharin, Sjlapnikov och deras anhängare betecknades fortfarande som partifiender. Endast beskyllningen att de hade varit spioner togs tillbaka.

En rad talare, i synnerhet Chrusjtjov, Mikojan och historikern Anna Pankratova, förkastade många av Stalins teser men principen om ”partiets ledande roll” — och väl att märka inte i leninistisk utan i stalinistisk innebörd — angreps inte. Tvärt emot förklarades partiet vara den allena rådande auktoriteten som inte bara leder politiken utan också har sista ordet i fråga om varje detalj, från cementproduktionen till värderingen av Beethoven och den nyaste metoden för klöverodling.

De bebådade höjningarna av lönen och arbetstidens förkortning måste naturligtvis hälsas med

tillfredsställelse men hade karaktären av en gåva från ovan. På partikongressen krävdes visserligen en aktivering av fackföreningarna men endast under partiets kontroll. Om arbetarnas självstyrelse, t. ex. efter mönster av de jugoslaviska arbetarråden, sades inte ett ord. Det proklamerade ”återvändandet till leninismen” kunde — kanske — gälla som ett eftersträvat mål men om dess förverkligande i praktiken kunde det inte vara minsta tal.

Trots dessa inskränkningar var dock de nya ideologiska teserna utomordentligt betydelsefulla. Liksom de praktiska åtgärderna innebar de ett avståndstagande från Stalin. Kongressens delegater, funktionärerna och partimedlemmarna samt stora delar av befolkningen kunde börja hoppas på att man stod inför en omfattande omdaning av sovjetsamhället som kanske skulle leda till en långtgående demokratisering och liberalisering. Trots alla inskränkningar var detta hopp — vid denna tidpunkt — inte helt utan grund. Stalin hade berövats sin nimbus som ofelbar ledare.

Men 20:e partikongressen bestod inte enbart av officiella möten. Den 25 februari klockan 10 f.m. ägde den egendomligaste händelsen i hela kommunistpartiets historia rum: På ett slutet möte föredrog Chrusjtjov ett långt manuskript, Personkulten och dess följder, som i den fria världen har blivit känt som Chrusjtjovs hemliga tal.

Chrusjtjovs hemliga tal

”Nero var en produkt av sin tid. Då han dog, bröts icke desto mindre alla hans statyer sönder och hans namn utplånades överallt. Historiens hämnd är större än till och med den mäktigaste generalsekreterares. Jag vågar tro att detta är en tröst.”

Trotskij fick inte tillfälle att avsluta den Stalinbiografi, i vilken han uttalade dessa profetiska ord; i augusti 1940 mördades han av en Stalin-agent. Men hans profetia gick i uppfyllelse. Den 25 februari 1956, knappt tre år efter Stalins död, stod Nikita Chrusjtjov upp på 20:e partikongressen och läste upp sitt tal Personkulten och dess följder, i vilket sovjetledningen med eftertryck tog avstånd från Stalin.

Chrusjtjovs tal har inte publicerats inom östblocket. I den västliga världen föreligger det i en version som har offentliggjorts av det amerikanska utrikesministeriet. Det kan idag inte råda minsta tvivel om dokumentets äkthet: Det har aldrig bestridits av Moskva och bekräftades indirekt av Pravda den 27 juni 1956 i en artikel av den amerikanske kommunistledaren Eugene Dennis.¹⁹ Denne hänvisar till Chrusjtjovs hemliga tal och Pravdas redaktion förklarar hänvisningen för läsarna med följande fotnot: ”Författaren menar det material som amerikanska UD har publicerat i pressen och som betecknas som en rapport av Chrusjtjov på 20:e partikongressen.” Dessutom stämmer avslöjandena i den amerikanska versionen ord för ord med de rapporter och artiklar som utländska kommunistledare offentliggjorde efter partikongressen, bl. a. Togliatti den 17 juni i l'Unitá och Ulbricht den 4. och 18 mars 1956 i Neues Deutschland.

Det amerikanska dokumentet är möjligen en version som det ryska partiets CK utarbetat och friserat åt broderpartierna. Boris Nikolajevskij, som har givit oss den grundligaste analysen av det hemliga talet (Sotsialistitjeskij Vestnik nr 5-6, 1956 och i The New Leader den 16 juli 1956), påpekar att den offentliggjorda versionen endast innehåller sparsamma upplysningar om utrikespolitiken och ingenting alls om striderna i Komintern, fastän rehabiliteringen av Polens kommunistiska parti — som 1938 upplöstes av Kominternledningen som ”agentparti” — ägde rum så sent som den 19 febr. 1956, alltså endast sex dagar före partikongressens hemliga möte.

Men även den censurerade versionen var tillräcklig för att förvirra kommunisterna i alla länder och framkalla sensation i den fria världen. Chrusjtjovtalet är för historikern av det allra

¹⁹ Talet har sedan dess även publicerats i Sovjet (och Ryssland). Svensk översättning: [Chrusjtjovs tal 1956](#)

största intresse. Det avslöjar talrika hittills okända fakta från Stalintiden och bekräftar andra som endast var kända från inofficiella källor eller rykten. Det tecknar en bild av Stalins personlighet som lika väl kunde stamma från den illvilligaste antikommunistiska propagandaverkstad. Stalin beskylls för de gemenaste förbrytelser, för organiserat massmord, för utrotande av hela folk; han framställs som en hysterisk diktator med storhetsvansinne som på det vämjeligaste sätt förhärligade sig själv, gav kriminella hantlangare fria händer, utlämnade sina närmaste medarbetare till den hemliga polisens tortyrkammare och lömskt drev sina bästa vänner till självmord. Chrusjtjov kritiserade Stalins ”grova maktmissbruk, lynniga och despotiska väsen, intolerans, brutala godtycklighet, missbruk av den socialistiska rättsordningen, lättsinniga beteende, hans förakt för offentliga fakta, felaktiga ledning av stat och parti, självrådighet, storhetsvansinne, inbilskhet, självförgudning och motvilja mot att erkänna livets realiteter”. Stalin hade varit ”sjukligt misstänksam, uppfört sig på ett förvirrat och hysteriskt sätt; hans förföljelsemani kände ingen gräns”.

Utan tvivel betecknar Chrusjtjovs hemliga tal ett betydelsefullt steg i uppgörelsen med den stalinistiska historieskrivningen. Stalin skildras på ett sätt som långt bättre svarar mot det faktiska förloppet än vad fallet varit i tretti- och fyrtitalens historieframställning. Inte utan anledning hoppades de reformvänliga krafterna inom Sovjetunionen och östblocket att talet var upptakten till en grundlig revision av den stalinistiska ideologin och ett avståndstagande från stalinismen i den praktiska politiken.

Å andra sidan kunde man inte bortse ifrån att Chrusjtjov också omsorgsfullt avvägde kritiken mot Stalin. Detta var naturligtvis inte utan avsikt. När man skalar bort beskyllningarna från kärnan så visar det sig att det framför allt var två saker som Stalin beskylldes för: avskaffandet av den kollektiva ledningen inom partiet, den s. k. personkulten och de förbrytelser han begick för att bygga upp och upprätthålla sin personliga diktatur.

På den första punkten drar Chrusjtjov paralleller med Lenintiden, då partidemokratin ännu var intakt, då partistadgan iaktogs och partikongresser och CK-möten hölls regelbundet. Han citerar Lenins testamente och brev från Krupskaja och Lenin av vilka det framgår att Lenin ville avlägsna Stalin från posten som generalsekreterare på grund av hans härsklustnad och intolerans och slutligen avbröt de personliga förbindelserna med honom. Chrusjtjov ställer Lenins personliga anspråkslöshet som kontrast till Stalins bysantinska ledarkult och ger groteska exempel på Stalins självförhärligande.

Beträffande punkt två avslöjar Chrusjtjov hemska detaljer om hemliga polisens terror under trettitalet, från mordet på Leningrads partisekreterare Kirov i slutet av 1934 till den stora utrensningen 1936-38. Han skildrar massutrotandet av gammalkommunister och förtjänta partikadrer som under omänsklig tortyr tvingades avlägga falska bekännelser och NKVD-cheferna Jezjovs och Berijas intriger för att likvidera personliga motståndare. Från efterkrigstiden drar Chrusjtjov särskilt fram ”Leningradaffären” 1949 och ”läkarsammansvärjningen” 1953.

I Chrusjtjovs ögon var Stalins kardinalfel att han ställde sig själv ovanför partiet och ersatte partiets diktatur med sin egen personliga diktatur. Därför är Chrusjtjovs uppgörelse med Stalin på intet sätt en uppgörelse med den stalinistiska epoken utan bara med Stalins person. Endast vissa delar av Stalins politik förkastas och detta först från den tidpunkt då den vänder sig mot hans egna, d. v. s. från omkring 1934. Begreppet ”parti” begränsas av Chrusjtjov till Stalinfraktionen under tjugutalet; Trotskijs, Bucharins och Zinovjevs tidigare antistalinistiska partiopposition är även för Chrusjtjov partifientlig. Han finner det vara helt i sin ordning att dessa oppositionella, som dock var Lenins närmaste medkämpare, ”likviderades politiskt”, även om han ogillar deras fysiska likvidering.

"Jezjovstjnan"

För Chrusjtjovs del rör det sig alltså huvudsakligen inte om principiella politiska frågor utan om Stalins felaktiga tolkning av begreppet "fiende" och, som vi skall se senare, om det felaktiga valet av tidpunkt för terrorn. Därför är det helt logiskt att Chrusjtjovs avslöjanden om den stora utrensningsperioden 1936-38, den s. k. Jezjovstjnan, är de mest upplysande. Chrusjtjov skildrar förvisso inte Jezjovstjnan historia, han yppar endast detaljer som plockats ut ur sitt sammanhang. Men av dessa detaljer anser sig den framstående Rysslandskännaren Boris Nikolajevskij ha funnit nyckeln till utrensningens genealogi. Det rör sig om det av Chrusjtjov nämnda telegram som Stalin och Zjdanov den 25 september 1936 sände från Sotji till Kaganovitj, Molotov och andra medlemmar av politbyrån: "Vi anser det obetingat nödvändigt att kamrat Jezjov utnämnes till folkkommisarie för inre angelägenheter. Jagoda har visat sig fullkomligt ur stånd att avslöja trotskisterna och zinovjevisterna. GPU ligger fyra år efter i denna sak. Detta observeras av alla partifunktionärer och de flesta NKVD-medarbetare."

Chrusjtjov påpekar att formuleringen att GPU ligger fyra år efter också "påtvingades" centralkommitténs plenarförsamling vid dess möte i mars 1937. (Han tillhörde redan vid denna tidpunkt centralkommittén.)

Boris Nikolajevskij har granskat innebörden i denna formulering. Varför låg GPU fyra år efter? Fyra år tidigare, dagarna den 28 sept.- 2 okt. 1932, hölls ett centralkommittémöte som diskuterade bestraffningen av Rjutins oppositionsgrupp. Denna grupp hade utarbetat ett program som på ett otvetydigt sätt var riktat mot Stalin. Enligt det "Brev från en gammalbolsjevik" som i dec. 1936-jan. 1937 offentliggjordes av "Sotsialistjeskij Vestnik" framställde Rjutinoppositionen Stalin som "den ryska revolutionens onda ande, som driven av personlig maktsjuka och hämndlystnad fört revolutionen till-avgrundens rand". Stalin betraktade detta som en uppmaning att mörda honom och krävde dödsstraff för Rjutin och andra partifunktionärer.

Men varken i den centrala kontrollkommissionens presidium, i politbyrån eller på centralkommitténs plenarmöte kunde Stalin få sin vilja igenom. Endast Kaganovitj stödde honom förbehållslöst. Alla andra vägrade att använda dödsstraff mot kommunister eller undvek att ta ståndpunkt. Stalins främste motståndare var Kirov som åtnjöt stor sympati inom partiet.

Detta var Stalins första allvarliga nederlag i centralkommittén. Nikolajevskij betecknar plenarmötet i september 1932 som "början till Stalins sammansvärjning mot den kollektiva ledningen" som den gången ännu formellt existerade.

Meningsmotsättningarna om dödsstraffet mot Rjutingruppen hade djupare orsaker. Stalin och hans anhängare ansåg att klasskampen i landet hade skärpts och att strängare åtgärder mot alla "fientliga element" var nödvändiga. Vid denna tidpunkt var kollektiviseringen i full gång och genomfördes med hjälp av massarresteringar, deportationer och avrättningar. Det rådde en obeskrivlig hungersnöd, hela produktionslivet var desorganiserat; spontana arbetaroroligheter förekom och en "Kronstadtstämning" höll på att utbreda sig. På det följande plenarmötet i centralkommittén i januari 1933 kom det till stormiga stridigheter om orsaken till den förtvivlade situationen och de åtgärder som var nödvändiga för att bli herre över den. Stalins politik kritiserades skarpt men en reträtt från kollektiviseringen skulle ha inneburit att partiets herravälde kom i farozonen. Nikolajevskij återger en karakteristisk episod från diskussionen. Under Kaganovitjs tal ropade en delegerad: "Men hos oss har man redan börjat äta människor!" Kaganovitj svarade: "Om vi tappar huvudet blir vi själva uppätta — är det kanske bättre?"

Kollektiviseringen fortsatte men samtidigt utskickades specialkommissioner till de viktigaste jordbruksområdena för att undersöka situationen och stoppa massrepressalierna mot bönderna.

Stalin utnyttjade läget för att underbygga sin tes om klasskampens skärpning och krävde hårdnackat ytterligare terroråtgärder mot "klassfienderna". Kirov ansåg däremot, att det i och med befästandet av socialismens ekonomiska basis (statens övertagande av produktionsmedlen, jordbrukets kollektivisering) också gradvis skulle inträda en förvandling av den ideologiska överbyggnaden, av "medvetenheten". Man hade berövat klassfienden den ekonomiska grundvalen; därför var det under den kommande perioden partiets uppgift att uppfostra massorna med övertygelse, inte att plåga dem. Intressant nog förkastade Chrusjtjov i sitt hemliga tal Stalins terror med samma argument som Kirov använde: "Stalin använde partiet och NKVD till att utöva massterror vid en tidpunkt, då utsugarklassen i vårt land redan var likviderad och det alltså inte fanns verklig anledning använda extraordinär massterror."

På 17:e partikongressen i januari 1934 vann Kirov majoritet för sin uppfattning. Under de följande åren upphävdes brödransoneringen och traktorstationernas polisavdelningar, som Stalin hade infört 1933 avskaffades. Tydligast har resultatet av denna uppfattning kommit till uttryck i sovjetförfattningen av år 1936 som proklamerade "socialismens seger". Den är skriven av Bucharin.

I Stalins historieskrivning betecknas 17:e partikongressen som "segerens partikongress" och även Chrusjtjov använder i sitt hemliga tal detta uttryck. Men segerherren var inte Stalin utan den fraktion som under Stalins ledning hade erövat partiet, avlägsnat Trotskij och Bucharin, genomfört industrialiseringen och kollektiviseringen och därmed byggt upp "socialismen i ett land". Fraktionen var anhängare av diktaturen men en partidiktatur som under en kollektiv ledning gradvis övergick till mer moderata metoder. Stalin kunde inte längre arbeta med centralkommittén utan endast emot den. Detta bekräftades av Chrusjtjov i det hemliga talet med dessa försiktiga vändningar:

"Hur kunde det komma sig att massrepressalierna mot aktivisterna ständigt-tilltog efter 17:e partikongressen? Stalin hade då till den grad satt sig över partiet och nationen att han hädanefter varken tog hänsyn till centralkommittén eller partiet. Medan Stalin ännu på 17:e partikongressen räknade med kollektivets åsikt, visade han efter den fullständiga politiska likvideringen av trotskister, zinovjevister och bucharinister efter det att partiet genom denna kamp och efter socialismens seger hade vunnit sin enhet — allt större förakt för CK-medlemmarnas och till och med politbyråmedlemmarnas åsikt".

Stalins första offer var Kirov som mördades den 1 dec. 1934. Chrusjtjov yppar i sitt hemliga tal misstanken att Kirovs mördare "stöddes av någon, vars plikt det hade varit att beskydda Kirovs person". Redan samma dag utfärdades den s. k. Lex Kirov. Den gav undersökningsorganen och domstolarna instruktioner om att påskynda handläggandet av rättsfall, i vilka de anklagade beskyllades för förberedelse till eller utförande av terrorhandlingar och att verkställa dödsdomarna omedelbart efter avkunnandet. Presidiet för den centrala exekutivkommittén tog inte emot benådningansökningar från förbrytare av denna kategori. Lex Kirov berövade de anklagade varje möjlighet till ett verkligt försvar och en omprövning av deras fall. Chrusjtjov betecknade den som "grundvalen för det massiva missbruket av den socialistiska rättsordningen".

Som Chrusjtjov medger på ett annat ställe i sitt tal var resultatet av detta "maktmissbruk" att av de 139 medlemmar och kandidater, som på 17:e partikongressen valdes till centralkommittén likviderades 98 under Jezjovstjinnan och beskyllades för kontrarevolutionära förbrytelser.

Från Jezjovstjinaperioden berättar Chrusjtjov en mängd detaljer som särskilt berör en rad kända partiledares öden. Däremot säger han inte så mycket och uttrycker sig endast i allmänna ordalag om utrensningen inom den militära ledningen. Han nämner endast sådana militärer vid namn, som "överlevde den fruktansvärda misshandeln i fångelserna, visade sig som sanna patrioter från de första krigsdagarna och kämpade hjältemodigt för fäderneslandets ära": Rokossovskij, Gorbatov, Mjereskov och Podlas. Chrusjtjov nämner inte utrensningens mest

kända offer, marskalkarna Tuchatjevskij, Blücher och Jegorov, fast de två sistnämnda hade rehabiliterats i historietidskriften "Voprosy Istorii" nr 3, 1956, omedelbart före partikongressen.

Stalin under kriget

Från krigstiden nämner Chrusjtjov i sitt tal en rad exempel på Stalins militära förbiseenden. Bland annat beskyller han Stalin för att ha ignorerat de många förvarningar från allierad och sovjetisk sida om Hitler-Tysklands förestående angrepp. Han omtalar i detta sammanhang en tysk medborgare som kvällen före det tyska angreppet deserterade till de sovjetiska trupperna och avslöjade angreppsordern. Chrusjtjov går inte in på detaljer men denna boks författare, som den gången bodde i Moskva, kan komplettera Chrusjtjovs skildring. Tyskens namn var Alfred Liskov. Han kom från Kolberg och var arbetare i en möbelfabrik. Hans militärförband befann sig i byn Tiljasj vid floden Pruth mitt emot den ryska byn Sokalj. Då han hörde talas om angreppsordern simmade han över floden och underrättade ett förband av Röda armén om det förestående angreppet och som vi nu vet från Chrusjtjov lät förbandet medelandet gå vidare till Stalin. Dessa detaljer omtalade Walter Ulbricht på ett möte med tyska emigranter i Moskva på kvällen den 23 juni 1941. Den 27 juni berättade den sovjetiska frontkommunikén om Alfred Liskovs desertering och samma dag offentliggjorde Pravda hans fotografi med en utförlig skildring. Liskov hyllades till en början och skall till och med ha uppträtt som talare på offentliga möten i Charkov och Kiev. På hösten 1941 försvann han spårlost. Hans namn förekommer varken i nationalkommittén Freies Deutschlands publikationer eller i de östtyska meddelandena och även Chrusjtjov bevarar tystnaden om honom.

Ofullständiga är också Chrusjtjovs upplysningar om krigstidens deporteringar av hela folkgrupper, som Stalin beskyllde för landsförräderi. Han omnämner deporteringen av karatjajbefolkningen och kalmuckerna i slutet av 1943, av balkarerna i april 1944 och tjetjenbefolkningen och ingusjerna, vars autonoma republik upplöstes i mars 1944. Men han förtiger likvideringen av Volgatyskarnas och Krimtatarernas autonoma republiker (1941 resp. 1944), vars befolkning deporterades till Sibirien och Kasakstan. (Dessa deporteringar leddes av general Ivan Serov, som efter Stalins död var ordförande i kommittén för statssäkerheten mellan mars 1954 och december 1958). Det visade sig ett år senare att Chrusjtjovs tystnad på dessa punkter hade djupare orsaker. Efter beslut av Högsta sovjet "rehabiliterades" kalmuckerna, balkarerna, karatjajerna, tjetjenerna och ingusjerna den 11 febr. 1957. De fick tillåtelse att återvända till sina hemtrakter och deras nationella autonomi återupprättades. Men Volgatyskarna och Krimtatarerna nämns ej i detta beslut. De lever fortfarande i Sibirien och Kasakstan och deras autonoma republiker har inte återupprättats. Sedan våren 1954 tillhör Krim inte längre Ryska federativa sovjetrepubliken, utan har inlemmats i Ukraina.

Efterkrigstidens "affärer"

Från efterkrigstiden sysselsätter sig Chrusjtjov med följande tre händelser:

"Leningradaffären" (den hemliga processen i Leningrad på våren 1949 mot politbyråmedlemmen Voznesenskij, CK-sekreteraren Kuznetsov och andra);

"Mingrelaffären" (utrensningen av partiapparaten i Georgien 1951-52)

"Läkarsammansvärjningen" (arresteringen av tretton Kremlläkare i januari 1953).

Klarläggandet av bakgrunden till dessa händelser skulle utan tvekan ge viktiga upplysningar om motsättningarna inom sovjetledningen före Stalins död. Men Chrusjtjovs avslöjanden är ytterst bristfälliga och det är uppenbart att han hade det största intresse av att dölja sammanhanget bakom just dessa händelser. Han förklarade dem uteslutande med nyckfullheten hos Stalin som under sina sista år hade varit besatt av en sjuklig misstro och i grundlös fruktan för inbillade sammansvärjningar lät likvidera trofasta partimedlemmar som

folkfiender. Den ”ynkliga fienden och nedriga provokatören Berija” hade dragit nytta av denna panikstämning och med stöd av dåvarande stats säkerhetsministern Abakumov tillverkat falska anklagelser och framtvingat bekännelser med brottsliga undersökningsmetoder.

Det finns mycket som talar för denna förklaring. Berijas och Abakumovs delaktighet i Stalintidens förbrytelser behöver inga närmare bevis. Vad beträffar Stalins misstro mot sin omgivning nämner Chrusjtjov på andra ställen i sitt hemliga tal exempel på hans misstänksamhet mot Vorosjilov, Molotov, Mikojan och Andrejev. Som redan nämnts har också den indiske ambassadören Menon, som besökte Stalin kort före hans död, konstaterat tecken på Stalins fruktan för hemliga fiender.

Men ett uppmärksamt studium av Chrusjtjovs uttalanden visar att han genom namns nämnande endast gör Berija och Abakumov ansvariga för den ena av dessa affärer, nämligen Leningradaffären. Detta är så mycket mer betydelsefullt som Chrusjtjov annars söker framställa just Berija som ondskans avskum. När han underlåter att sätta två så viktiga fall som den mingreliska sammansvärjningen och affären med Kreml-läkarna i direkt samband med Berija men å den andra sidan heller inte (bortsett från Stalin) nämner andra ansvariga, så ligger den misstanken nära att Chrusjtjov har sina orsaker att förtiga dessa. Om man undersöker de tre efterkrigsaffärerna utifrån denna synpunkt finner man en rad indicier som stöder teorin att de iscensattes av olika grupper som försökte sätta varandra ur spel.

Leningradaffären hade en tydlig udd mot anhängarna av Zjdanov som näst efter Stalin var den mäktigaste mannen i Sovjetunionen från 1946 till sin död på sommaren 1948. Stalin torde ha haft ett personligt intresse av Leningradutrensningen. Bortsett från sin allmänna misstänksamhet hade han anledning att vara särskilt mistrogen mot partiapparaten i Leningrad som det lyckats Zinovjev att mobilisera mot honom 1925. På 14:e partikongressen i december 1925 uppträdde hela Lenin-graddelegationen mot Stalin och först efter allvarliga stridigheter kunde han bringa den under sin kontroll. 1934 var det återigen partisekreteraren i Leningrad — nu Kirov — som var huvudman för en antistalinistisk opposition. Han mördades. Efter kriget skall partiledningen i Leningrad enligt obekräftade rykten ha begärt att Leningrad gjordes till huvudstad i stället för Moskva. Andrej Zjdanov korn från Leningrad och var fortfarande intimt förbunden med denna stad som han under kriget med framgång försvarade mot tyska trupper. Han dog i augusti 1948 under mystiska omständigheter men Leningrad förblev i händerna på hans anhängare tills de utrensades 1949.

Enligt Chrusjtjovs framställning var det Berija som anstiftade Lenin-gradaffären. Chrusjtjov säger i sitt hemliga tal, att utnämningen av Leningradaffärens två mest prominenta offer, Voznesenskij och Kuznetsov till vice ordförande för ministerrådet resp. CK-sekreterare fick Berija att spetsa öronen. ”Som det senare har visat sig var det Berija själv som föreslog Stalin att ge honom och hans medskyldiga i uppdrag att skaffa fram material i form av förklaringar, anonyma brev och alla möjliga rykten och indiskretioner.” Denna formulering stärker antagandet att Stalins misstro mot Voznesenskij och Kuznetsov leddes i denna riktning av en annan. Chrusjtjov framställer det så att denne andre var Berija. Men den som drog största fördelen av likvideringen av Zjdanovs anhängare var Malenkov, som, stärkt i sin ställning som chef för Stalins privatkansli efter Stalingunstlingen Zjdanovs död, trängde sig mer och mer i förgrunden och till slut på 19:e partikongressen i oktober 1952 uppträdde som Stalins ”kronprins”.

I detta sammanhang är det anmärkningsvärt, att man i augusti 1953 då Malenkov obestridligen var Sovjetunionens ledare, mot sedvänjan överhuvud taget inte uppmärksammade Zjdanovs dödsdag. Men året efter då Malenkovs dagar som ministerpresident redan var räknade nämndes Zjdanov åter i positiva ordalag i pressen.

Efter Stalins död har Leningradaffären vid flera tillfällen spelat en speciell roll och alltid när Chrusjtjovs kamp mot Malenkov nådde en höjdpunkt. I den tidigare nämnda hemliga rund-

skrivelsen i juli 1953 hade endast Berija gjorts ansvarig för Leningradaffären men i december 1954 nämndes affären för första gången i samband med processen mot Malenkovs mångåriga medarbetare, förutvarande ministern för statssäkerheten Abakumov. Två månader senare måste Malenkov träda tillbaka som ministerpresident och kort tid därefter omtalades Malenkov, i en partiintern rundskrivelse, som medskyldig i Leningradaffären. I juli 1957, då Malenkov också hade avlägsnats från partiledningen, betecknade Chrusjtjov på ett massmöte Leningradaffären som det mest markanta exemplet på kränkandet av den sovjetiska rättsordningen. Men i sitt hemliga tal 1956 undvek han att nämna Malenkov i direkt sammanhang med detta.

Allt detta talar för att Malenkov var en av upphovsmännen till Leningradaffären. På sommaren 1955 gav Chrusjtjov emellertid en annan framställning som visar att han tillsammans med Malenkov och Molotov hade varit en modig förespråkare för Voznesenskij när denne råkat i onåd. Det heter om detta i Richard Loewenthals förut nämnda redogörelse för Sofiakonferensen i *The New Leader* den 9 febr. 1959:

”Enligt Chrusjtjov vände sig Voznesenskij den gången (en kort tid före Leningradutrensningen) till Chrusjtjov, Malenkov och Molotov och omtalade att han hade haft ett långt samtal med Stalin och därvid framlagt sitt utkast till den nya femårsplanen. I detta hade han föreslagit vissa modifieringar av den övercentraliserade planläggningen samt vissa åtgärder i NEP-stilen för att stärka ekonomin. Stalin hade svarat: ”Ni försöker återinföra kapitalismen i Ryssland.”

Detta, fortsatte Chrusjtjov, var tillräckligt för att framkalla allvarliga bekymmer hos kamrat Voznesenskij. Han kom till oss och bad oss medla hos Stalin. Vi tre bad Stalin om ett samtal och mottogs av honom vid middagstid. Vi berättade att vi hade sett de av Voznesenskij föreslagna åtgärderna och att vi anbefalldes dem. Stalin lyssnade till oss och sade: ”Innan ni fortsätter bör ni veta att Voznesenskij sköts i morse.”

”Sådan var situationen. Vad kunde man göra? En man är redo att vara martyr, men vad tjänar det till att dö som en hund i rännstenen? Vi kunde ingenting göra så länge Stalin levde.”

Den mingreliska affären, d. v. s. utrensningen i Georgien 1951-52, var riktad mot en nationalistorganisation, som påstods arbeta på att lösgöra Georgien från Sovjetunionen och införliva det med Turkiet. I sitt hemliga tal använder Chrusjtjov många ord för att bevisa att det i verkligheten den gången inte existerade den ringaste risk för en georgisk separation och att det heller inte existerade några nationalistiska organisationer. Sex månader efter det hemliga talet, i augusti 1956, hölls emellertid i Tiflis ett möte inom det georgiska partiets centralkommitté och där framträdde förste sekreteraren V. P. Msjavanadze med följande uttalande:

”Under en längre tid hade Berija och hans sammansvurna, strävat efter att inympa en känsla av nationell exklusivitet hos Georgiens befolkning för att lösgöra den från Sovjetunionens broderliga folkfamilj. På alla tänkbara sätt och i det fördolda stödde och främjade Berija aktiveringen av de i republiken existerande nationalistiska elementen.”

Msjavanadze sade att följderna av ”Berijaregimen” ännu inte övervunnits 1956. Detta måste väcka allvarliga tvivel om riktigheten av den framställning Chrusjtjov givit i sitt hemliga tal. Ännu större blir tvivlet då man läser den sovjetiska historielärobok som utkom 1 i februari 1958. I denna heter det om Berija:

”Den s. k. mingreliska affären framkallades 1951-52. Som ett resultat av detta undertrycktes många hederliga parti- och sovjetfunktionärer i Georgien. Berija försökte undergräva vänskapen mellan Sovjetunionens folk och aktivera de borgerligt-nationalistiska elementen inom unionsrepublikerna. Berija och hans medhjälpare, som under en längre tid ledde det georgiska partiets centralkommitté, strävade efter att hos den georgiska befolkningen inympa känslan av nationell exklusivitet, tvinga in den inom trånga, nationella ramar och lösriwa och isolera det georgiska folket från Sovjets enhetliga folkfamilj.”

De inledande formuleringarna är, precis som i Chrusjtjovs hemliga tal, valda på ett sådant sätt att de måste ge intryck av att Berija hade varit upphovsmannen till utrensningen i Georgien 1951-52. Men inte heller här görs han direkt ansvarig. Sedan beskylls han utan omsvep för just de förbrytelser som var anledningen till utrensningen. Övåntat förvandlas alltså Berija från bödel till offer.

När man söker efter stöd för antagandet att Berija faktiskt var offer för och inte upphovsman till utrensningen i Georgien stöter man på det intressanta faktum att inte en enda sovjetisk källa uppger det datum då Berijaanhångaren Abakumov avlöses av Berijamotståndaren Ignatjev som stats säkerhetsminister. Officiellt nämns Ignatjev första gången som stats säkerhetsminister i januari 1953 i samband med undersökningen mot Kreml läkarna. Men omplaceringen måste ha ägt rum tidigare. Boris Nikolajevskij daterar den till november 1951 (The New Leader den 16 juli 1956) och drar därav slutsatsen att utrensningen i Georgien var ett slag mot Berija vars ställning därigenom försvagades.

För detta talar också de medvetet oklart formulerade sovjetiska meddelandena om Berijas roll i Mingrelaffären, samt förhållandet att Abakumov under processen i december 1954 inte gjordes ansvarig för utrensningen i Georgien, något som dock hade varit nära till hands om han hade varit stats säkerhetsminister vid ifrågavarande tidpunkt. För detta talar slutligen att i april 1953, alltså medan Berija och Malenkov ännu var vid makten, avsattes och bestraffades de georgiska stats säkerhetsfunktionärer som hade genomfört utrensningen medan åtskilliga av de utrensade statsfunktionärerna återinsattes på sina poster. I motiveringen för detta heter det t. o. m. att de rehabiliterade ministrarna var ”skolade och härdade i den georgiska partiorganisation, som i många år stod under ledning av Georgiens bästa son, Lenins högt begåvade lärjunge och Stalins vapenbroder, den framstående ledaren för kommunistpartiet och den mäktiga sovjetstaten, kamrat Lavrentij Pavlovitj Berija”.

Även Ignatjev avsattes och angreps häftigt i april 1953. Hans avsättning måste dock i första hand ses i samband med den tredje efterkrigsaffären, ”läkarsammansvärjningen”.

I sitt hemliga tal har Chrusjtjov inte gjort Berija direkt ansvarig för arresteringen av Kreml läkarna. Inte heller i senare publikationer finner man anklagelser av detta slag mot Berija. Däremot nämner Chrusjtjov i det hemliga talet två andra namn: den kvinnliga läkaren Timasjuk, som angav sina kolleger inför Stalin och enligt Chrusjtjovs uttalanden var hemlig medarbetare vid stats säkerhetsorganen, samt dåvarande stats säkerhetsministern Ignatjev, som ledde undersökningen. Chrusjtjov berättar att Stalin hotade Ignatjev: ”Om Ni inte får fram en beaktelse från läkarna gör vi Er ett huvud kortare.” Vidare berättar Chrusjtjov att Stalin hade tillkallat undersökningsdomaren och gett honom noggranna instruktioner om de metoder som skulle användas. ”Dessa metoder var mycket enkla: prygel, prygel och åter prygel.”

Undersökningsdomare var dåvarande vice stats säkerhetsministern Rjumin. Han avsattes, tillsammans med Ignatjev, i april 1953 och dömdes till döden i juli 1954. Men hans överordnade, stats säkerhetsministern Ignatjev själv, som var ansvarig för undersökningen mot Kreml läkarna, utnämndes i mars 1954 till partisekreterare i Basjkirien och deltog i denna sin egenskap som delegerad på 20:e partikongressen. I sitt hemliga tal utnyttjade Chrusjtjov honom som kronvittne. Chrusjtjovs hemliga tal ger ingen förklaring till denna egendomliga favorisering av den huvudskyldige i ”denna skändliga affär”, som Chrusjtjov benämmer fallet. Mycket talande är emellertid svaret på frågan om vem läkaraffären var riktad mot. De påstådda offer, som läkarna skulle ha mördat eller planlagt att mördas, var förutom Stalin marskalkarna Konjev, Vasilevskij, Govorov och Zjdanov samt Zjdanovanhångaren Sjtjerbakov. Processen mot Kreml läkarna skulle u enbarli en drabba Zjdanovgruppens förföljare. Men dessa var i första hand Berija och Malenkov. Efter Stalins död har Chrusjtjov gång på gång ivrigt talat för de under Leningrad-processen likviderade Zjdanovanhångarna och han har å andra sidan visat sig vara oförsonlig motståndare till Malenkov och Berija. Det är därför inte alls så

märkvärdigt, att han skyddar dem som arbetade mot Zjdanovanhängarnas förföljare. Möjligen har det också kommit till konflikter om bestraffningen av Rjumin ty denne avrättades först halvtannat år efter Stalins död och då Malenkov ännu var vid makten.

Det nu föreliggande materialet om de tre efterkrigsaffärerna tillåter dock absolut inte några säkra slutsatser. Emellertid pekar det på en kamp mellan Zjdanovgruppens anhängare och motståndare. Det är därför endast logiskt att Chrusjtjov inte sade hela sanningen i sitt hemliga tal eftersom han önskade dölja detta faktum.

Stalins medarbetare

Endast i ganska ringa omfattning kommer Chrusjtjov i sitt hemliga tal in på de män som tillsammans med honom själv utgjorde sovjetledningen efter Stalins död. Så mycket mera upplysande är det att se vilka företeelser han sätter dem i samband med och i vilket ljus han låter dem framstå.

Han nämner Molotov och Kaganovitj som mottagare av Stalintelegrammet från Sotji den 25 september 1936. Därmed ger han dem medansvaret för utnämningen av Jezjov till folkkommisarie för inre angelägenheter och stämplar dem indirekt som medskyldiga till Jezjovstjinnan.

Malenkov nämns två gånger i negativa ordalag och framställs båda gångerna indirekt som Chrusjtjovs motspelare. Vid krigets början begärde Chrusjtjov i ett telefonsamtal från Kiev mer vapen men Malenkov svarade att alla vapen behövdes i Leningrad. 1942 löpte trupperna framför Charkov risk att omringas av tyskarna. Chrusjtjov telefonerade till Stalin för att få en ändring i operationsplanerna. Denne vägrade att tala med honom och lät meddela genom Malenkov att han inte önskade någon ändring. Följden blev att Charkovs försvarare omringades och besegrades. Med dessa två exempel ville Chrusjtjov avslöja Stalins militära fel och samtidigt poängtera, att Malenkov hade varit Stalins närmaste man och därmed hans medskyldige.

Mikojan lovprisades därför att han efter kriget inför Stalin förklarade att Chrusjtjovs operationsplan hade varit den riktiga och därigenom ådrog sig Stalins ovilja.

Beträffande marskalk Zjukov citerar Chrusjtjov sitt eget uttalande till Stalin att Zjukov var en god general och arméledare vilket inte var Stalins åsikt.

Vad Bulganin beträffar citerar Chrusjtjov ett påpekande, som dokumenterar Bulganins aversion mot Stalin: ”Det händer, att man får en inbjudan från Stalin att besöka honom som en vän och när man sedan sitter tillsammans med honom vet man inte om man efteråt skickas hem eller till ett fängelse.”

Vorosjilov tilltalas direkt av Chrusjtjov i det hemliga talet. På tal om Stalins roll under inbördeskriget vänder sig Chrusjtjov till Vorosjilov med dessa ord: ”Måtte vår gode vän Kliment Vorosjilov visa det nödvändiga modet och skriva sanningen om Stalin, ty vem kommer ännu ihåg, hur Stalin kämpade! Det blir en svår uppgift för kamrat Vorosjilov men det skulle vara bra om han gjorde det.” Uttalandet syftar uppenbarligen på Vorosjilovs bok ”Stalin och Röda armén”, i vilken Stalins insats under inbördeskriget förhärligas.

Slutligen framställs Vorosjilov, Molotov och Mikojan som offer för Stalins förföljelsemani. Under många år hade Stalin underlåtit att kalla Vorosjilov till politbyråns möten och uttalat misstankar om att han var engelsk spion. Han hade till och med låtit installera en avlyssningsanläggning i Vorosjilovs bostad. I detta sammanhang nämns Andrejev som också hade uteslutits från samarbetet i politbyrån. Molotov och Mikojan hade förebrått Stalin ett och annat fel. Om detta säger Chrusjtjov: ”Det är inte uteslutet att kamraterna Molotov och Mikojan inte hade kunnat tala på denna partikongress om Stalin hade haft makten några månader till.

Mot Berija är Chrusjtjov direkt oförsådd. Han betecknar honom som ”den galne fienden till vårt parti och agent för en främmande spionagetjänst”, som hade smusslat sig till att vinna Stalins tillit. ”Det är i dag ett känt faktum att denne skurk arbetade sig upp till de främsta regeringsämbetena över otaliga lik.” Berija får hela ansvaret för de flesta statsförbrytelseerna efter 1938, medan Stalin närmast framstår som den förledde som lät sig påverkas av Berija och ofta inte själv så noga visste vad det hela rörde sig om.

Hur kunde detta hända?

Chrusjtjovs uppgift var svår och ömtålig och det var han uppenbarligen också på det klara med. Stalin hade i årtionden varit partiets obestridda ledare. Chrusjtjov kunde omöjligt avslöja dessa ohyggliga förbrytelser utan att förklara hur det hade varit möjligt att Stalin obehindrat kunnat begå dem i partiets namn. Men Chrusjtjov är i första hand partiets försvarare, han måste rentvå partiet inte bara för att skydda sig själv och de övriga partiledarna personligen utan också i synnerhet för att upprätthålla partiets auktoritet och rättfärdiga den politik som ju hade möjliggjort Stalins personliga diktatur. Frågan om varför partiledningen inte i rätt tid hade satt sig till motvärn mot personkulten besvarade han med följande ”dialektiska” förklaring:

”Först och främst må vi betänka att politbyråns medlemmar bedömde dessa saker olika vid olika tidpunkter. I början gav många Stalin sitt energiska stöd emedan han var en av de starkaste marxisterna och med sin logik, fasthet och vilja i hög grad utövade inflytande på kadreerna och partiarbetet. Det är känt att Stalin efter Lenins död och speciellt under åren omedelbart efter aktivt gick in för leninismen och försvarade den mot dess fiender och dem som gjorde sig skyldiga till avvikelser. Med utgångspunkt från Lenins lära tog partiet med centralkommittén i spetsen på bred basis itu med landets socialistiska industrialisering, jordbrukets kollektivisering och den kulturella revolutionen. Vid denna tid åtnjöt Stalin stor popularitet, sympati och ett kraftigt stöd. Partiet måste kämpa mot var och en som försökte leda landet bort från den riktiga leninistiska vägen; det måste kämpa mot trotskister, zinovjevister, mot högerelement och de borgerliga nationalisterna. Denna kamp var oundviklig. Senare började Stalin alltmer missbruka sin makt, föra kampen mot framstående parti- och regeringsfunktionärer och använda terrormetoder.”

Denna förklaring håller sig noga inom gränserna för kritiken mot Stalin. De katastrofala missförhållanden och förbrytelser som denna politik till slut resulterade i förklaras med Stalins karaktärsfel.

Chrusjtjov fördömer Stalins handlingar men eftersom Stalin ju inte helt kan skiljas från partiet finner han till slut också ett moraliskt berättigande för diktatorns motiv:

”Stalin var övertygad om att allt detta var nödvändigt för att försvara arbetarklassen mot fiendens anslag och mot angreppen från det imperialistiska lägret. Han betraktade tingen utifrån arbetarklassens intressesynpunkt, och med hänsyn till socialismens seger och kommunismen. Vi har inte rätt att säga att detta var handlingar begångna av en despot med storhetsvansinne. Enligt hans uppfattning var de till nytta för partiets intressen, för de arbetande massorna och för tryggheten av de genom revolutionen uppnådda fördelarna. Detta är den egentliga tragedin.”

Slutligen begär Chrusjtjov att partiet ”beslutsamt skall avskaffa personkulten och dra de därav följande konsekvenserna både med hänsyn till det ideologiskt-teoretiska och det praktiska arbetet”. Personkulten skall utrotas ur historieskrivningen, filosofin, den ekonomiska vetenskapen och litteraturen. Den sovjetiska nationalhymnen skall få ny text. Leninpriset skall återinföras; städer, fabriker och kollektivjordbruk skall ej längre uppkallas efter levande personer. Partistadgans normer skall obetingat hållas, den kollektiva ledningen skall förankras fast. Författningens principer skall åter ha giltighet i praktiken och ”de elakartade följderna av alla övergrepp på den revolutionära, socialistiska rättsordningen skall totalt utrotas”.

Reaktionen bland de delegerade

Det har inte framkommit så mycket om stämningen bland kongressens delegater på det hemliga mötet. Obekräftat står påståendet att några av dem svimmade, men protokollet rymmer åtskilliga antydningar om ”rörelse i salen” efter uppläsningen av Lenins förklaring om avbrytandet av hans förbindelser med Stalin samt efter den av Chrusjtjov försiktigt antydda misstanken om att Stalin var medskyldig till mordet på Kirov. ”Yttringar av misshag” kommer fram efter Chrusjtjovs meddelande om att 70 procent av de av 17:e partikongressen valda CK-medlemmarna senare arresterades och att Stalin lät installera en avlyssningsapparat i Vorosjilovs bostad. Protokollet talar om ”upphetsning” då Chrusjtjov citerar Stalins order till Ignatjev att under alla omständigheter skaffa fram bekännelser från de arresterade läkarna om han inte ville mista sitt huvud. ”Skratt” blev reaktionen på Stalins beskyllning att Vorosjilov var engelsk agent och likaså, vilket är särskilt intressant, då Chrusjtjov betecknar den mångårige chefen för Stalins privatkansli, general Poskrebysev, som Stalins ”trofaste vapendragare”. Det var det befriande skrattet hos sovjetstatens ledande män som äntligen inte behövde frukta Stalins privatkansli längre. Det ljuder ”stormande bifall” då Chrusjtjov förklarar att segern i kriget inte vunnits av Stalin utan av ”den hjältemodiga sovjetarmén, dess begåvade ledare och tappra soldater och av hela det sovjetiska folket” och det blir ”orkanartat bifall” då Chrusjtjov meddelar att Leninpriset kommer att återinföras.

Men mest betecknande var kongressdeltagarnas reaktion på Chrusjtjovs förklaring i slutet av talet att dessa avslöjanden inte borde komma utanför partiets krets: ”Vi skall inte låta dessa angelägenheter komma utanför partiets led och i synnerhet inte låta dem komma till pressens kännedom. Vi skall veta gränserna; vi bör inte ge fienden ammunition; vi skall inte tvätta vår smutsiga byk i hans åsyn. Jag är säker på att kongressens delegerade kommer att förstå alla dessa förslag och uppskatta dem på ett riktigt sätt.” Efter dessa ord noterar protokollet ”larmande bifall” och det gavs också uttryck för det stolta medvetandet att tillhöra sovjetstatens elit som genom Chrusjtjovs tillit kände sig lyft ovanför de vanliga partimedlemmarna. Denna reaktion var lika betecknande som skrattet åt general Poskrebysev, som alla tidigare fruktat men som nu hade gjorts till en löjlig figur som ”Stalins trofaste vapendragare”.

Varför hölls talet?

Var Chrusjtjovs tal överhuvud taget nödvändigt? Hade det inte räckt med den kritik, som Chrusjtjov, Mikojan och Pankratova riktade mot Stalin på partikongressens officiella möten? Höll Chrusjtjov sitt tal efter beslut av hela partiledningen eller gjorde han det på eget initiativ för att övertrumfa Mikojan som på de officiella mötena skarpast hade angripit Stalin?

Vi är hänvisade till förmodanden vid besvarandet av dessa frågor. Det föreligger förvisso rapporter från förutvarande kommunistiska funktionärer som känner till det hemliga brevet om Berija 1953 och händelserna på plenarmötet i juli 1955 men om det hemliga mötet på 20:e partikongressen har det ännu inte framkommit något autentiskt material. Däremot finns det en rad antydningar som kan bidra till att frågan klaras upp.

Först är det några viktiga, hittills föga beaktade meningar i början av Chrusjtjovs tal. Han omtalade att det redan på tidigare plenarmöten i centralkommittén hade ”sagts mycket om personkulten och dess skadliga verkningar”. De 133 medlemmarna av CK och troligen även de 122 kandidatmedlemmarna var alltså redan i det väsentliga orienterade men däremot inte partikongressens delegater. Kommunistfunktionärer som flytt till Västeuropa har berättat att det redan under sista hälften av 1955, särskilt i samband med sovjetledarnas resa till Belgrad, hade talats om kraftiga angrepp på Stalin i de inre kretsarna. Som tidigare nämnts har en av dessa rapporter offentliggjorts av Richard Loewenthal. Enligt denna är det ganska säkert att ledningen redan långt före partikongressen hade planlagt och förberett en grundlig uppgörelse med Stalin. Men uppenbarligen var det inte meningen att det skulle ske i denna dramatiska form inför partikongressens forum. Ursprungligen hade det till den 25 februari, den dag då

Chrusjtjov höll sitt hemliga tal, utlysts en massdemonstration på Röda torget i Moskva. Så sent som den 23 februari uppmanade Moskvaradion befolkningen att delta. Samma kväll höll arméns delegater på partikongressen ett extraordinarie möte under ledning av den som motståndare till Stalin kände marskalk Zjukov — officiellt till Röda arméns ära. Möjligt är att arméns delegater här krävt rehabilitering av sina störtade ledare. Följande dag inställdes plötsligt partikongressens eftermiddagsmöte och den 25 febr. klockan tio kallades delegaterna för att lyssna på Chrusjtjovs hemliga tal.

Det är i högsta grad troligt att Chrusjtjovs, Mikojans och Pankratovas tal, i vilka Stalin kritiseras för första gången, hade framkallat oro och kanske opposition bland de delegerade och att ledningen av hänsyn till partiets enhet nu blev tvungen att öppna ställning till Stalinproblemet. Denna uppfattning stärks av de inledande vändningarna i Chrusjtjovs tal:

”Eftersom alla kamrater ännu inte har fullt ut förstått vilka praktiska konsekvenser personkulten har och vilka otroligt skadliga verkningar kränkandet av principen om partiets kollektiva ledning har fått genom koncentrationen av en oerhörd, obegränsad makt i händerna på en enda person, finner centralkommittén det absolut nödvändigt att göra materialet om dessa frågor tillgängligt för 20:e partikongressen.”

Detta kan betyda att många konservativa funktionärer inte förstod den nya ledningens politik. I så fall var Chrusjtjovs avslöjanden nödvändiga för att vinna dera³ anslutning till de planerade åtgärderna. Även partifunktionärerna från vasallstaterna har efter partikongressen anslutit sig till en sådan uppfattning. Således talade Walter Ulbricht i sitt första tal efter kongressen t. o. m. om ”en hälsosam chock”.

Det är tänkbart att ledningen hade beslutat att först komma med en försiktig delkritik av Stalin i de officiella kongresstalen för att utröna hur den skulle mottas av delegaterna. En sådan taktik hade man ofta kunnat iaktta inom partiet under Stalintiden. Denna boks författare känner en rad exempel på hur funktionärer med toppledningens samtycke på kongresser och konferenser kom med en antydning om vissa nya teser, som sedan allt efter partiets reaktion antingen kunde utbyggas eller tas upp av toppledarna eller läggas till handlingarna — sistnämnda fall med därtill hörande självkritik av ifrågavarande talesman som naturligtvis nödgades påta sig ”felen”. Det är därför möjligt att Mikojan och historikern Anna Pankratova, efter de första kritiska anmärkningarna i Chrusjtjovs rapport om Stalins lärobok i partihistoria, hade fått i uppgift att formulera den vidare kritiken. Då det visade sig att denna framstöt väckte oro och förvirring bland delegaterna beslöt ledningen att ge församlingen ”den hälsobringande chocken”. Detta kunde naturligtvis endast göras av partiets förstesekreterare, alltså Chrusjtjov, ty endast en förklaring från hans sida kunde göra det klart för alla att det verkligen rörde sig om ”partiofficiella” uppfattningar.

Denna helt igenom trovärdiga och troliga förklaring förutsätter att det existerar en fullkomligt intakt kollektiv ledning. En annan tes bygger på att det rådde oenighet och strid inom partiledningen. Enligt denna teori skall Mikojan och Anna Pankratova, vilka för övrigt tillhörde partiets reformvänliga flygel, något som andra berättelser bekräftar, ha skärpt kritiken mot Stalin på egen hand och därmed på sätt och vis ha ”övertrumfat” förstesekreteraren. Genom sitt hemliga tal har Chrusjtjov återtagit initiativet, framställt sig själv som avstaliniseringens beslutsamma förkämpe, stärkt sin egen position betydligt och samtidigt tolkat frågan om skulden på sitt eget sätt.

Chrusjtjov lät ingen tveka om att han betraktade uppgörelsen med Stalin och dennes handlingar som en intern angelägenhet för partiapparaten. Han tog inte ett ögonblick hänsyn till att Stalins terror inte endast varit riktad mot partifunktionärerna utan även mot vanliga partimedlemmar, ja, hela folket och att efter kriget också en rad andra folk fick lida under den. Diskussionen om dessa frågor skulle obetingat försiggå inom de av honom själv dragna gränserna. Kanske förutsåg han vad som faktiskt inträffade en kort tid därefter, nämligen att

diskussionen, när den väl hade nått utanför partiets kontroll, inte stannade vid fördömandet av Stalins diktatur.

Tre månader efter partikongressen utkom dess samlade protokoll i en upplaga på 500 000 ex. Protokollet meddelar officiellt att kongressen på ett hemligt möte hade åhört ett tal av Chrusjtjov och i detta sammanhang enhälligt antagit ett beslut. Det är antagligen det mest kortfattade beslutet i det kommunistiska partiets historia. De säger endast att partikongressen efter att ha hört talet gav centralkommittén i uppdrag att genomföra konsekventa åtgärder, som skulle ”garantera det fullständiga övervinnandet av den för marxismen främmande personkulten, likviderandet av dess följder på alla områden inom parti- och statsverksamheten och i det ideologiska arbetet samt trygga efterlevnaden av de av den store Lenin utarbetade normerna för partilivet och principerna om den kollektiva partiledningen”.

Spridningen av det hemliga talet i Sovjet

Det föreligger åtskilliga skildringar om hur långt och på vilket sätt sovjetfolket fick kännedom om Chrusjtjovs hemliga tal. De flesta går ut på att talet i förkortad form skall ha lästs upp på slutna partimöten. Men det berättas också att talet offentliggjordes på Komsomolmöten och t. o. m. på möten där också partilösa deltog. William C. Just som uppehöll sig i Moskva på hösten 1956 utfrågade många studenter i Moskva om hur talets innehåll hade offentliggjorts och vilken verkan det hade haft på studenterna (Observer den 7 okt. 1956). En student skildrar hur ett sådant möte förlöpte på hans högskola:

”Vi visste något så när besked i förväg. En dag kallades vi till ett extraordinarie möte i vår högskola. Vi var alla tvungna att förevisa vårt Komsomolkort. Salen var överfylld; det rådde en spänd och upphetsad atmosfär. Ordföranden, en medlem av Komsomolkommittén reste sig och sade att han nu skulle läsa upp ett historiskt dokument från 20:e partikongressen. Han underströk att det härrörde från det slutna mötet och att det var avsett som personlig orientering för parti- och Komsomolmedlemmarna. Så läste han upp talet utan kommentar.”

På vidare frågor berättade sovjetstudenten att talet hade upplästs i sin fullständiga ordalydelse och att detta vid vissa universitet och högskolor t. o. m. hade ägt rum på vanliga studentmöten.

Det framgår av alla redogörelser av utländska journalister och skribenter som vid denna tidpunkt befann sig i Moskva att Chrusjtjovtalet verkade som en chock och löste tungornas band hos många. Medan den officiella partikongressen pågick, d. v. s. före offentliggörandet av Chrusjtjovtalet, försiggick så gott som inga öppna politiska diskussioner, berättar Klaus Mehnert. Befolkningen hade endast tagit ringa notis om kongressens öppnande. Men under kongressen då tidningarna utkom med stora upplagor och referat av samtliga tal, de flesta ordagranna, kunde man överallt i Moskva iaktta människor, som var fördjupade i läsningen av dem. På möten, i fabriker och skolor ”bearbetades” materialet. Dr Mehnert som deltog i ett sådant möte berättar att han inte kunde märka den minsta ansats till diskussion av de i talen berörda problemen.

Efter Chrusjtjovtalets offentliggörande ändrades atmosfären snabbt. Den jugoslaviska tidningen Borbas Moskvakorrespondent Tosa Popovskij berättar att det var som om det hade fallit en sten från många människors bröst. För första gång hörde han hur människor öppet gjorde politiska kommentarer på Moskvas gator. Vid ett besök i Lenin-Stalinmausoleet märkte Popovskij att människorna blev stående vid Lenins sarkofag och uttryckte sympati, respekt och tacksamhet, medan de däremot uttalade förbannelser vid Stalins kista. Borbakorrespondenten berättar att man kunde närvara vid samtal, i vilka den gångna tidens fel inte bara fördes tillbaka till Stalin utan också till det system som hade möjliggjort Stalins envælde. (Borba den 26 mars 1956).

Befolkningens reaktion på kritiken mot Stalin var mycket växlande. William C. Just berättar

om diskussioner som ägde rum efter uppläsningen av Chrusjtjovs tal. Åtskilliga studenter frågade: ”Efter allt vi nu hört skall Stalin alltså totalt tillintetgöras. Hur kan vi överhuvud taget hedra hans minne?” En annan student försökte bagatellisera kritiken och menade att det bara var fråga om ”mindre misstag” från Stalins sida. Andra hade svårt att komma till klarhet med problemen. ”Det var som om vi plötsligt hade träffats av ett slag”, sade en studentska. ”Vi kunde helt enkelt inte fatta det. 1 veckor talade vi inte om något annat.” Den franske författaren Vercors som besökte Moskva i slutet av 1956 berättar om liknande intryck. Han träffade den ene författaren efter den andre som var djupt skakad av avslöjandena på 20:e partikongressen och kände sig ”i största rådvillhet”. Dikter med Stalin som ämne gick ur hand i hand. I en av dem heter det: ”Vi byggde på granit, men nu faller stenarna isär, de upplöses och smulas sönder för mina fötter.” (Den politiska meningen, augusti 1957.)

Men det fanns också andra röster. Särskilt unga människor upprördes över kritiken av Stalin och uttalade demonstrativt sin tilltro till honom. I Georgien betraktades Stalin av många som nationalhjärte. Det kom t. o. m. till demonstrationerna för Stalin i Georgien. Louis Fisher som besökte Moskva på sommaren 1956 berättar i sin bok ”Återseende med Moskva” om ett samtal med en ung sovjetmedborgare, en personifierad stalinist:

”Vad anser Ni om Stalin, nu då Ni hört, vad Chrusjtjov har sagt om honom?”

”Jag älskar Stalin”, svarade han i uppförande ton.

”Ni älskar den man som före och efter kriget slaktade miljoner människor, ödelade människoliv och var skuld till berg av döda i kampen mot Hitler?”

”Stalin var en stor statsman och han har byggt upp vårt land.”

”Och de miljoner som han lät avrätta?”

”De var trotskister och därför måste de skjutas.”

”Och vad säger Ni om Bucharin, kommunismens filosof, folkledaren som Lenin och ungdomen älskade?”

”När han skadade staten, måste han skjutas.”

Denna öppna och trotsiga trosbekännelse till Stalin torde dock tillhöra undantagen. Det karakteristiska var folks förvirring och i synnerhet hopp om att det värsta nu var över och att det nu skulle komma bättre tider. Att döma av de berättelser som står till buds torde känslan av befrielse och hoppet om något bättre ha varit förhärskande främst bland de intellektuella och bland de bildade befolkningsskikten, inbegripet den härskande samhällsgruppen. Också Louis Fisher träffade gång på gång människor som upptog Stalins fördömande med lättnad och hopp om att nu skulle allt bli bättre. ”Om det fortsätter på det här sättet, så blir vi kanske alla en vacker dag fria”, citerar han från ett av sina samtal — och: ”Nu är mardrömmen slut.” Han sammanfattar dessa veckors stämning i följande ord: ”Folk är benägna för skepsis, men de är förhoppningsfulla. Man skulle tro att de måste hata det politiska system som är ansvarigt för massakrerna och massterrorn. Många gör det också men de flesta är tacksamma för att måttfullheten nu har hållit sitt intåg.”

Den nya generallinjen

Reaktionen på Chrusjtjovs tal hos befolkningen, inte minst bland intelligentian och till och med hos partifunktionärerna verkade alarmerande på partiledningen. Den blev nödsakad att komma med ett offentligt ställningstagande för att leda in diskussionen på andra banor. Detta skedde genom två tongivande Pravdaartiklar. Den första publicerades den 28 mars under rubriken ”Varför är personkultoförenlig med marxismen-leninismens anda?” och den andra den 5 april med rubriken ”Det kommunistiska partiet segrar nu som tidigare genom sin trohet mot leninismen”. Dessa två artiklar är lika betydelsefulla för bedömningen av sovjetpolitiken som Chrusjtjovs tal. En jämförelse mellan talet och artiklarna visar skillnaden mellan den

Stalinkritik som var avsedd för eliten och den som var menad för folket.

Den första artikeln hade till uppgift att förmedla en del grundläggande teser i Chrusjtjovs tal. Till folkets breda lager i en uttunnad form.. På samma sätt som i talet uppdelades här Stalins verksamhet i en ”positiv” och en ”negativ” period. Nästan ordagrant efter Chrusjtjov var Pravdas påstående att Stalin hade utmärkt sig genom ”stora förtjänster om vårt parti, arbetarklassen och den internationella arbetarrörelsen; han hade varit en av de starkaste marxisterna och hans verk, logik och vilja hade stort inflytande på kadreerna och på partiets arbete”. Även industrialiseringen, kollektiviseringen, kampen mot trotskisterna, zinovjevisterna, högeropportunisterna och de borgerliga nationalisterna värderades naturligtvis på samma positiva sätt som i Chrusjtjovs tal. som ledde Först efter hand hade det hos Stalin utvecklats drag och egenskaper till personkult Sovjetunionens seger hade orättmätigt tillskrivits Stalin ensam och förklarats med hans speciella ledaregenskaper. Utan att nämna några konkreta exempel fördömdes så missförhållandena under Stalineran efter samma linjer som i talet.

Å andra sidan innehöll artikeln en antydan som inte hade förekommit i Chrusjtjovs tal. Kritiken mot personkulten och enväldet begränsades till partiet. Pravda förklarade uttryckligt att ”det kommunistiska partiet representerade och representerar fortfarande principen om den enskildes ledning inom industriföretagen och militärväsendet”.

Liksom i varje tongivande artikel drogs även i denna bestämda slutsatser och ställdes bestämda uppgifter. Personkultens kvarlevor skulle utrotas i både det teoretiska och det praktiska arbetet. Detta var ”en av de viktigaste uppgifterna för partiet” och artikeln bebådade en stor upplysningskampanj och en omställning av det ideologiska och teoretiska arbetet.

I den andra tongivande artikeln av den 5 april upprepades de väsentligaste teserna men redan denna artikel lade huvudvikten på åtgärderna mot personkulten:

”Återupprättandet och utvecklingen av parti- och statslivets leninistiska normer och principer genom partiet och dess centralkommitté är av den största betydelse för den kommunistiska uppbyggnaden. Det kommunistiska partiet likviderar följderna av personkulten, utvecklar en konsekvent kritik och självkritik och har därigenom med största rätlinjighet uppdagat allvarliga brister i statsapparatusens arbete, orsakerna till jordbrukets och vissa industrigrenars stagnation och anvisat metoder för undanröjandet av dessa brister, för ett nytt jättelikt uppsving i hela den socialistiska produktionen och för fullkommandet av statsadministrationens apparat.”

I detta sammanhang framhäver Pravda nödvändigheten av att föra kampen mot två skadliga tendenser. Å ena sidan uppmanades partiets grundorganisationer att ”djärvt och principiellt kritisera var och en som inte har frigjort sig från byråkratiska arbetsmetoder”. Härmed menas uppenbarligen de krafter som motsatte sig avstaliniseringen, ”apparatjickerna”. Å andra sidan varnades partiorganisationerna för vissa ”av röta angripna element som försöker använda kritik och självkritik till alla möjliga slags smädliga angrepp och partifientliga påståenden”. Detta riktade sig mot strömningar som ville driva avstaliniseringen längre än ledningen tyckte om. Pravda kritiserade genom att nämna namn medarbetarna vid ett vetenskapligt laboratorium, deltagarna i ett partimöte i Tjkalov och — det förmodligen viktigaste exemplet — ett partimöte i Moskvas statistiska departement som beskyllde den kände sovjetekonomen L. Jarosjenko (som angripits en gång tidigare — av Stalin 1952) för provokatoriska, partifientliga förklaringar, men som enligt partiledningens åsikt inte fördömde honom kraftigt nog.

Betydelsen av Pravdaartikeln kan inte överskattas. Här proklamerades för första gången kampen mot två strömningar, å ena sidan de konservativa stalinistiska apparatjickerna och å den andra de alltför långtgående reformtendenserna (”de ruttna liberalerna”). Pravda representerade en ”medelväg”, kampen mot båda ”avvikelserna”. Denna tes har ständigt betonats sedan april 1956. Alltefter omständigheterna skiftade tyngdpunkten mellan kampen mot de konservativa apparatjickerna och kampen mot de alltför reformivrande krafterna.

Lästips

Chrusjtjov: [Stalins sista år](#).

[Chrusjtjovs tal 1956](#) (det ”hemliga talet”),

[Chrusjtjov minns den 20:e partikongressen](#).

[Om övervinnandet av personkulten och dess följder](#) (beslut av SUKP:s centralkommitté 1956)

Roy Medvedev: [Tjugonde partikongressen — Före och efter](#) och biografen [Nikita Chrusjtjov](#) (som utförligt behandlar maktkampen efter Stalins död)

Martin Fahlgren: [Chrusjtjovs väg till makten](#) och [Chrusjtjovs tal 50 år](#)

[Kina, Albanien och Sovjetunionen 1956-57](#), om relationerna mellan KKP, AAP och SUKP efter Chrusjtjovs tal

Isaac Deutscher var ända fram till sin död 1967 en av de viktigaste marxistiska författarna som skrev om Sovjetunionen.

[Sovjetunionens kommunistiska partis nittonde kongress \(oktober 1952\)](#)

[Stalin](#) (Deutschers kända Stalin-biografi)

Följande handlar om utvecklingen efter Stalin:

[Ryssland efter Stalin. Del 1 — Bokslut över en era](#) (1953)

[Den stora utmaningen - Utvecklingstendenser i sovjetisk politik](#).(1961)

[Sovjetunionen efter Stalin](#) (artikelsamling 1956-1965)

Jonathan Brent & Vladimir Naumov: *Stalins sista brott* (2003), är en intressant bok som främst handlar om läkarkomplotten. Den är baserad på dokument från sovjetarkiven (tyvärr är ganska omständig, med många upprepningar).

Och så allra sist: I boken *Resa in i det okända* (2019) försöker ”r-aren” Anders Carlsson (AC) teckna ett slags bokslut över Sovjetunionen. Tyvärr är han alltför fången i stalinismen för att utan förutfattade meningar och med ett kritiskt sinne förmå tränga in på djupet i denna historia. I stället för att blottlägga de verkliga problemen, ägnas många sidor åt att försöka rehabilitera Stalin, dvs att förringa, bortförklara eller helt enkelt förneka den terror, personkult osv som förknippas med Sovjetunionen under Stalin-epoken. Och när inte heller det är tillräckligt, då tillgrips den sista försvarslinjen, där andra än Stalin får skulden.

Den som vill veta mer om AC:s bok rekommenderas undertecknads utförliga recension av densamma: [Resa in i Stalins värld](#).

Martin F